

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**III. UR DÖNEMİNDE
GÜNEY MEZOPOTAMYA’NIN TARİHİ COĞRAFYASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
CANSU ALTUN
92150000138**

**DANIŞMAN
PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZKAN**

İZMİR- 2017

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**III. UR DÖNEMİNDE
GÜNEY MEZOPOTAMYA’NIN TARİHİ COĞRAFYASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
CANSU ALTUN
92150000138**

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

**Prof. Dr. Ş. Recai Tekoğlu
Prof. Dr. Süleyman Özkan
Prof. Dr. Yusuf Ayönü**

İZMİR- 2017

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *III. Ur Döneminde Güney Mezopotamya'nın Tarihi Coğrafyası* adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Cansu Altun

İmza

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Cansu Altun

Numarası : 92150000138

Anabilim Dalı : Tarih

Tez E. ışı (Türkçe) : III. Ur Döneminde Güney Mezopotamya'nın Tarihi Coğrafyası

Tez Başlığı (İngilizce) : The Historical Geography of Southern Mezopotamia in Ur III Period

Tez Savunma Tarihi : 08.01.2018

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Ş. Recai Tekoğlu

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Süleyman Özkan (Danışman)

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Yusuf Ayönü

Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

GÜNEY MEZOPOTAMYA TARİHİ

1. Sümerler Öncesi Güney Mezopotamya	2
2. Erhanedan Dönemi	7
2.1. Erhanedan I Dönemi (M.Ö. 2900-2750)	8
2.2. Erhanedan II Dönemi (M.Ö. 2750-2650)	8
2.3. Erhanedan III Dönemi (M.Ö. 2650-2350)	10
3. Akkad Krallığı	12
4. Gudea Dönemi (II. Lagaş Hanedanlığı M.Ö. 2164-2109)	14
5. III. Ur Dönemi (M.Ö. 2112-2004)	15
6. III. Ur Dönemi Kaynakları	23

II. BÖLÜM

III. UR DÖNEMİ TARİHİ COĞRAFYASI

1. III. Ur Devletinin İçinde Bulunduğu Coğrafya	31
2. Yerleri Kesin Olan Yerleşimler	
Adab	33
Babili(m)	34
Eridu	35
Eşnunna	37
Gaeş	38
Girsu	39
Hursagkalam	41
İsin	42
Kissura	44

Kiş	44
Kuta	46
Lagaş	47
Larsa	51
Marad(a)	52
Maşkan-Şapir	53
Nina	55
Nippur	56
Puzriş-Dagan	60
Sippar	62
Şuruppak	63
Tutub	65
Umma	65
Ur	70
Uruk	72
Zabalam	73

3. Yerleri Belirlenememiş Olan Yerleşimler

A'ebar	75
Agade	75
A.ĦA(.Kİ)	75
Ahia	77
Akşak	77
AkunNE	78
Antasura	78
Apiak	78
Apişal(a)	79
Aşgipada	80
Badgera	81
Badigihursag	81
Badtibira	81
Barasiga	82

Dabrum (Dubrum)	82
Der	83
Dilbat	83
Dimat-Enlil	85
Du-Guzuma	85
Du-Lugal-Uru	85
Durum	85
Dusabara	86
Dusira	86
Eda	86
Eduru-Urindua	86
E'igi'il	87
e ₁₁ .KĪ	87
Ekure	87
Elugal(a)	87
Enam-DU.DU	88
Enegi	88
Engabara	89
Ereş	89
Etena	90
Garšana	90
Girgiş	91
Girkal	92
Girlum-tura	92
Girtab/Kiritab	92
Gişabba	93
Gişbanda	94
GIŠ.Ù.KU	94
Gişummud	94
Gizuna	94
Guabba	94

Gu-edena	95
Gur(u)şala	96
Guzatum	96
Hiabara	97
Hibaritum	97
Hiritum	97
Hurim	97
Hurşitum	97
İM ^{Kİ}	98
İsala	98
Ka'ida	98
Kameri	99
Karkar	99
KAsahar	100
Kazallu	101
Keş	102
Ki-abrig	103
Kİ.AN	103
Ki-Esa(g/k)	104
Kigale	104
Kİ.KAL	104
Kimadasala	105
Kinunir	105
Kiri-geştin	105
Kiri-LUM	106
Ki-SAR	106
Kissik	106
Kişgati	108
Ku'ara	108
Lagaba	109
Larak	109

Marum	110
Maşkan-Dudu	110
Murianabak	111
Muru	111
Muşbi'ana	111
Muşbi'edena	111
Nagsu	112
Namzium	113
Nutur	113
Pa-enku	114
Puş	114
ŞEŞ.DU.A	114
Tabni-Mama	114
Tummal	115
TUM.TUR	116
Uruku(g)	117
Urum	117
Urunamsu	118
Uru-Sagrig	118
Uşar-Babati	121
Uşarum	121
RGTC 2'de Geçen Diğer Güney Mezopotamya Yer Adları Listesi	123
SONUÇ	124
ÖZGEÇMİŞİ	125
ÖZET	126
ABSTRACT	127
KISALTMALAR	128
KAYNAKÇA	129
DİZİN	197
HARİTALAR	141

RESİMLER	144
----------------	-----

ÖNSÖZ

Yaklaşık 108 yıl Mezopotamya topraklarına hâkim olan III. Ur devleti, yıkıldıktan sonra ardında binlerce tablet bırakmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu tabletler okunup yayınlandıkça, Ur krallarının egemen olduğu coğrafya hakkında bilgi sahibi olma imkânı doğmuştur.

“III. Ur Döneminde Güney Mezopotamya’nın Tarihi Coğrafyası” adlı tezimizde büyük oranda yabancı dilde yayımlanmış olan literatürün toplanmasıyla ilgili bilgiler elde edilmiştir. Kaynaklarda geçen yerleşimler haritalarda da gösterilmiştir.

Bu çalışma sırasında benden yardımlarını esirgemeyen ve zamanını ayıran tez danışmanı hocam Prof. Dr. Süleyman Özkan’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez hazırlama aşamasında göstermiş olduğu desteklerinden ötürü Araştırma Görevlisi Tuba Efendioğlu’na teşekkür ederim.

GİRİŞ

III. Ur Dönemi (M.Ö.2112-2004), Mezopotamya tarihi, sanatı, yazısı, ticareti ve özellikle Sümer kültürünün son devresini teşkil etmesi bakımından çok önemlidir. Bu dönemde Güney Mezopotamya kentlerinde ve bunların ilişki kurduğu çevre ülke kentlerinde bulunan çiviyazılı tablet sayısı en az 200 bin adet olup bunlar dönemin ekonomi, vergi ve ticaret hayatına ışık tutmaktadırlar. Ayrıca söz konusu tabletler, tarihi coğrafya hakkında bize bilgi de sağlamaktadırlar. Dönemin önde gelen kentleri Ur, Uruk, Lagaş, Girsu, Puzriş-Dagan, Umma, Eridu, Nippur, Sippar, Adab, Şuruppak, Maşkanşapir, vb.dir. Bunların çoğunun yerleri ele geçen tabletlerden dolayı kesin olarak belirlenmiştir. Fakat metinlerde geçen küçük yerleşimlerin ve Uru-Sagrig, Akşak, Urum gibi kentlerin yerleri belli değildir. Çalışmamızın konusunu da bu bilinen kentler ve yerleri belirlenememiş yerleşimler oluşturmaktadır.

Tezin amacı özellikle son yıllarda ele geçen tabletler sayesinde yeni yer saptamalarını bir araya getirmektir. Yeni yayınlar sayesinde bu dönemdeki kentleri kapsayan bir harita oluşturmak ve bu kentlerle ilgili bilgileri toplamak temel amacımızdır. Böylece Güney Mezopotamya'nın III. Ur dönemindeki tarihi coğrafyası büyük oranda ortaya çıkarılmış olacaktır.

Konuyla ilgili olarak, tezimize de kaynaklık eden “Die Orts und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur, RGTC 2” adlı eser Edzard ve Farber tarafından yayınlanmıştır. Burada III. Ur döneminde geçen kentler listelenmiş ve bunların hangi kaynaklarda bulunduğu belirtilmiştir. Çalışmamızda ise bu kentlerin coğrafi konumları hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiş, yeni kaynaklar ve yeni bilgilerden de yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM

GÜNEY MEZOPOTAMYA TARİHİ

1. Sümerler Öncesi Güney Mezopotamya

Güney Mezopotamya’da ilk yaşam izleri, Kuzey Mezopotamya ve Zağros Dağları’ndakilere göre çok sonra görülmeye başlamıştır. Samarra kültürünün geç aşamasıyla çakışan ilk buluntular, 6. binyıl başlarına (belki 7. binyıl sonlarına) tarihlenmektedir¹. Daha eski bir zamana ait herhangi bir kanıtın olmaması tartışmalara sebep olmuş ve bunun sebebi olarak bölgenin daha önceden sular altında olması gösterilmiştir². Babil destanında geçen “bütün her yer denizdi, sonra Eridu kuruldu” ifadeleri³ de bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca yıllar içinde nehirlerin getirdiği ve yüksekliği metrelerce olan alüvyonlar, tarih öncesi dönemi aydınlatacak arkeolojik bulguları sınırlandırmaktadır. Örneğin Kiş kentinin biraz kuzeyinde bulunan, Hacı Muhammed dönemi yerleşimlerinden Res-ül Amiya, 1950’lerde ortaya çıkarılsıya kadar tamamı alüvyonlar altındaydı⁴. Bu sebeple Güney Mezopotamya tarihi Ubeyd dönemiyle başlamaktadır.

Adını bulunduğu kentten alan Ubeyd dönemi, dört evreden meydana gelmektedir. Ubeyd 1 ve Ubeyd 2 olarak da adlandırılan Eridu ve Hacı Muhammed evreleri, Ubeyd kültürünün erken safhalarını temsil etmektedir⁵. M.Ö. 6. binyıl sonuna ve 5. binyıla ait Ubeyd 3 ve Ubeyd 4, genel olarak Ubeyd dönemi olarak ifade edilir. Damga mühürlerin kullanıldığı bu döneme ait en önemli kalıntılar, Ubeyd, Eridu ve Uruk kentlerinde bulunmuştur. Sadece Güney Mezopotamya ile sınırlı kalmayan bu kültür, özellikle Ubeyd 4 evresinde, Mezopotamya’nın sınırları dışına yayılmıştır. Bu son dönem Tepe Gawra’dan Çağar Pazar’a hatta Kuzey Suriye’ye kadar yayılım göstermiştir⁶.

¹ Roaf 1996, s.51; Frangipane 2002, s.117.

² Frangipane 2002, s.118; Crawford 2010, s.39.

³ Roaf 1996, s.83.

⁴ Crawford 2010, s.39.

⁵ Kinal 1983, s.29-30; Mellaart 1988, s.61; Frangipane 2002, s.119-120.

⁶ Kinal 1983, s.30; Roaf 1996, s.55-56.

Dönemi temsil eden önemli kentlerden biri olan Eridu'daki zigurratın çevresinde M.Ö. 6. ve 5. binyıllara ait toplam 14 yapı katmanı (19'dan 6. tabakaya kadar) ortaya çıkarılmıştır⁷. Güney Mezopotamya'nın ilk mabedi de Eridu'daki bu kutsal alanda bulunmaktadır. Buranın en alt yapı katlarında, dikdörtgen planlı, kerpiç tuğladan yapılmış küçük konut ve tapınaklara rastlanmıştır⁸. Ayrıca Eridu'da Ubeyd dönemine ait tahıl depoları olarak düşünülen, küçük hücrelerden oluşan büyük yapılar görülmektedir. Ukair höyüğünde ise, tapınak olmadığı anlaşılan, büyük bir bina (muhtemelen depo) bulunmuştur. Bu dönemde yapıların hafif maddelerden, kerpiç veya kil, saz ve çakılın karışımından elde edilen malzemeyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Sümerlerin, Eridu'daki seramiklerden yola çıkılarak, bu dönemde (Ubeyd 4) Güney Mezopotamya'ya geldikleri ifade edilmektedir. Burada kullanılan tuğlaların İran'daki Tepe Siyalk'ta bulunanlarla aynı olması Sümerlerin İran üzerinden geldikleri fikrini vermektedir⁹. Eridu yerleşmesinin dışında bu döneme tarihlendirilen çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Tüm bunlar bu dönemdeki toplumun nasıl yaşadığı hakkında küçük ipuçları vermektedir. Toplum, Ubeyd döneminin sonlarına doğru katmanlara ayrılmaya başlamıştır.

Ubeyd dönemi seramikleri, deve tüyü rengi ya da açık kahverengi astar boyanın üzerine, koyu kahverengi veya siyah renkteki geometrik desenlerle süslenmiştir¹⁰. Bu dönemde *turnet* denilen aletin etkisiyle çanak-çömlek süslemeciliğinde, kap çevresine eş merkezli şeritler çizilerek sade bir boyama biçimi benimsenmiştir¹¹. Bu kolay ve yeni teknik daha sonra tüm Mezopotamya'ya yayılmıştır. Bu boyalı seramikler Anadolu kökenli obsidyen çekirdeklerle takasta kullanılmış olmalıdır. Ubeyd döneminin sonlarına doğru çömlekçi çarkının bulunmasıyla, daha kısa sürede ve daha sağlam seramik üretme imkânı bulunmuştur. Yine çömlekçi çarkının kullanımıyla birlikte seramik üretiminde iş bölümü oluşmaya başlamış, seri üretim ortaya çıkmıştır. Kaplarda görülen teknik değişimlerin yanı sıra çömlekçi çarkı, Ubeyd dönemi seramiği ile Uruk dönemindekiler arasında belirgin ayrımlar yaratmıştır.

⁷ Oates 1960, 33; Frangipane 2002, s.119.

⁸ Mellaart 1988, s.61.

⁹ Kinal 1983, s.29.

¹⁰ Kinal 198, s.30.

¹¹ Nissen 2015, s.53.

Bu dönemde yerleşim, dağınık ve küçük bir alanı kaplamaktadır. Uruk bölgesinde alan biraz daha genişlemiş ve Ur ile Eridu civarında nüfus yoğunlaşmaya başlamıştır. Fakat Ubeyd döneminde nüfusun büyük bir kısmının hala yarı göçebe bir hayat sürdürdüğü ve henüz tamamıyla sulu tarıma geçilmediği düşünülmektedir¹². Yerleşimin olduğu yerlerde sulamalı tarıma bağlı olarak buğday, arpa gibi tahılların yanı sıra keten ve hurma üretilmiştir. Hayvancılıkta ise yoğun olarak sığır ve domuz besiciliği yapılmıştır. Balık avcılığı da görülmektedir. Buna en güzel kanıt, Eridu'da (geç evrede yani 6. katmanda) küçük bir tapınakta bulunan balık kılçıklarıdır.

Güney Mezopotamya'daki Geç Kalkolitik dönem, Uruk kültürü olarak adlandırılır. Bu dönem bazı bilim insanları tarafından Erken Uruk (12- 8. katmanlar arası), Orta Uruk (7-6. katmanlar arası) ve Geç Uruk (5-4 katmanlar) olarak üç ayrılmaktadır. Ama bazı yerlerde, Erken Uruk (12-7. Katmanlar arası) ve Geç Uruk (6-4 katmanlar arası) olarak görmek de mümkündür¹³. Erken Uruk dönemine ilişkin kazıların az olmasına paralel olarak bilgiler de azdır. Önceki dönemde görülen boyalı seramiğin yerine, genellikle boyasız çanak çömlek üretimi görülmektedir. Uruk seramikleri astar boyadan sonra fırında sertleşinceye kadar pişirilmiştir. Bu dönemde seramik süslemesi geri planda bırakılmış¹⁴, fakat biçim açısından eskiye göre daha çeşitli seramikler üretilmiştir. Emzikli ve kulplu kaplar, küpler, kulplu maşrapalar ve çaydanlıklar dönemin seramik eserlerindendir. Erken Uruk dönemine ait katmanlarda, el yapımı, kaba ve kesik koni şeklinde kâseler görülmektedir. Buluntular arasında kült kabı denilen çeşitli süslü kaplar vardır, öyle ki bunlar arasında en görkemlisi, Geç Uruk-Cemdet Nasr dönemine tarihli kireç taşıdan yapılmış, Uruk Vazosu denilen kaptır. Bugün Bağdat müzesinde bulunan bu vazo üç sıra kabartmalı olup, burada üstte tanrıça İştâr, başrahip, altta mabede mal taşıyan insanlar, keçi ve koyunlar ve tahıllar ile suyu temsil eden dalgalı hatlar tasvir edilmiştir¹⁵.

Uruk dönemiyle birlikte Güney Mezopotamya'da merkezileşme görülmeye başlanmıştır. Nüfusun artmasıyla artık kentlerin boyutlarında da bir genişleme

¹² Crawford 2010, s.41.

¹³ Frangipane 2002, s.198.

¹⁴ Kinal 1983, s.39; Köroğlu 2012, s.50.

¹⁵ Kinal 1983, s.43; Roaf 1996, s.61; Nissen 2015, s.120 ve 121.

olmuştur¹⁶. Özellikle Geç Uruk dönemi “ilk gelişkin uygarlık dönemi” olarak nitelendirilmektedir¹⁷. Kentleşme açısından Kuzey Mezopotamya ile karşılaştıracak olursak, Güney Mezopotamya’nın epey ilerde olduğu anlaşılmaktadır¹⁸. Güneyde görülen artışın nedeni olarak Kuzeyden gelen göçler gösterilebilir. Buna ek olarak alüvyonlarla bereketli toprakları barındıran Güney Mezopotamya ve o dönemlerde nehir kıyısında bulunan kentler göç için uygun koşullara sahiptir.

Bu dönemde “saygınlık” belirtisi olarak düşünülen metal malların üretiminde ve el sanatlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Seramiklerden de görüleceği üzere boyalı ve bezemeli ürünler bir “statü” göstergesi olarak anlaşılmaktadır¹⁹. Nüfusun da artmasıyla dolaylı olarak, toplumda artık derin bir katmanlaşma fark edilmektedir. Bu dönemde, önceki dönemlerde kullanılan damga mühür ile birlikte silindir mühür de kullanılmaya başlanmıştır. Uruk silindir mühürlerinin konusu, genellikle dinsel temaların yanı sıra doğadan alınan tasvirlerden oluşmaktadır. Mühürlerin koyun, keçi yanında aslan, yılan gibi yabani hayvanlar ve sürülerle betimlendiği görülmektedir²⁰. Ayrıca “egemen” bir kişinin (tapınağın başrahibi) önünde eğilen tutsakların gösterildiği sahneler de bulunmaktadır²¹. Bu, toplumdaki katmanlaşmayı gösteren önemli bir örnek olmalıdır.

Uygarlığın en önemli göstergelerinden biri olan yazı da bu dönemin sonlarında ortaya çıkmıştır²². Yazının ilk aşamalarının görüldüğü tabletlere, mabede mallarını getiren insanlar kaydedilmiştir. Bu kişilerin her biri için bir işaret konulmuş ve karşısına da getirdiği malın resmi eklenmiştir. Daha sonra meydana gelen karışıklar sonucunda bazı değişiklikler yapılmış ve bugün çivi yazısı dediğimiz yazı ortaya çıkmıştır. Bu yazıların Sümerce olmasından dolayı yazıyı Sümerlilerin bulduğu fikri kabul edilmektedir. Yazının kullanımı uzun bir süre Güney Mezopotamya ile sınırlı kalmış ve Kuzey Mezopotamya’da daha sonra görülmeye başlamıştır²³.

¹⁶ Frangipane 2002, s.202.

¹⁷ Nissen 2015, s.76 ve 86.

¹⁸ Roaf 1996, s.59.

¹⁹ Nissen 2015, s.74 ve 76.

²⁰ Kinal 1983, s.40; Nissen 2015, s.89.

²¹ Nissen 2015, s.88, Resim 23d.

²² Kinal 1983, s.38; Roaf 1996, s.70; Köroğlu 2012, s.53-55.

²³ Köroğlu 2012, s.57.

Uruk döneminde anıtsal yapılar inşa edilmiştir. Uruk kenti Eanna ve Anu tapınağı etrafında büyüyüp, genişlemiştir. III. Ur dönemine ait zigguratın altında bulunan İnanna'nın Eanna tapınağı²⁴ pek çok yapıdan oluşmaktadır. Eanna tapınağının en önemli özelliği ise, ticareti elinde bulunduran ve hammaddeden yoksun yerlere hammadde sağlayan büyük bir ekonomik birime sahip olmasıdır. 5. katmanda bulunan Kireçtaşı mabedi, Uruk'taki önemli ve eski mimari yapılardandır. Anu tapınak alanında da ard arda inşa edilmiş tapınaklara rastlanmıştır. Eridu kenti, anıtsal nitelikte ve tapınak olarak düşünülen binalara sahip önemli kentlerden biridir. Uruk'takiler gibi daha eski yapılar tapınakların hemen altında yer almaktadır. Ukair höyüğünde de benzer anıtsal yapılara rastlanmıştır.

Sonraki dönem olan Cemdet Nasr döneminde seramik üretim süreci hızlanmakla birlikte kalite ve dayanıklılık artırılmıştır. Dönemin seramikleri genelde kırmızı ve siyah renk boya ile çeşitli geometrik desen ve motiflerle süslenmiştir²⁵. Cemdet Nasr dönemi seramiklerinin özelliklerinden biri de omuzlu ve sivri dipli olmasıdır. Bu seramikler, daha eski dönemlerde görülen İran ve Azerbaycan seramikleriyle aynı olduğundan bunların kökeninin İran olduğu anlaşılmaktadır²⁶. Bu dönemde silindir mühür kullanımı yaygınlaşmıştır. Günlük hayattaki olayları göstermesi açısından büyük önem taşıyan bu mühürlerde, insanların, hayvanların ve bitkilerin tasvirlerinden başka tanrı ve tanrıçaların sembolleri de bulunmaktadır. Bazılarında ise, saçları iki örgülü ve dokuma ya da çömlek yapımı gibi işlerle uğraşan kadınlar sahnelenmiştir²⁷. Ekonomik tabletler, damga ve silindir mühürlerle ilgili bazı saklama kaplarına rastlanmıştır. Bulunan çok sayıda mühür arasında kolektif mühür olarak adlandırılan bir tanesi vardır ki, üzerinde birçok kentin adını gösteren işaretler bulunmaktadır²⁸. Bu dönemde en güzel örneklerinin görüldüğü taş oyma sanatı tekrar canlanmıştır²⁹. Yapılan kazılarda az da olsa metal, akik ve lacivert taşı gibi bölgede olmayan değerli buluntulara da rastlanmıştır. Ayrıca buğday ve arpa kalıntıları, tarım aletleri ve fırınlar saptanmıştır³⁰.

²⁴ Köroğlu 2012, s.51.

²⁵ Köroğlu 2012, s.55; Kinal 1983, s.42.

²⁶ Kinal 1983, s.42.

²⁷ Crawford 2010, s.95.

²⁸ Roaf 1996, s.68; Crawford 2010, s.95; Köroğlu 2012, s.57.

²⁹ Kinal 1983, s.43; Köroğlu 2012, s.56.

³⁰ Crawford 2010, s.95.

Bu dönemde, yazının ilk evresi olan Geç Uruk döneminden farklı olarak yazıda bazı değişimler fark edilmektedir³¹. Kullanılan üçgen uçlu taş bir kalemle yazma tekniği yaygınlaşmış olup, yazı eski kazıma tekniğine nazaran hızlanmıştır. Başlangıçta daha çok piktografik yani nesnelerin resimlerinden oluşan bir yazı benimsenmişti. Daha sonra logografiye yani bir işaretin düşünce ya da sözcüğü simgelemesine dönüşmüştür. Zamanla simgelerin birçoğunun biçiminin değiştirildiği görülmektedir. Önceki dönemlerde Sümerlerin Mezopotamya'ya gelmesiyle toplumda da bir değişim meydana gelmiştir. Onlar kurak ve bataklık bir araziye sahip olan Mezopotamya topraklarını, bataklıkları kurutarak ve kanallar açarak, daha iyi yaşanılacak bir yer haline getirmişlerdir. Böylece kentler büyümüş ve egemen bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Sümerler, şehir devletleri şeklinde yapılaşmaya, krallıklar kurmaya başlamışlardır.

2. Erhanedan Dönemi

Sümerlerin Mezopotamya'daki varlıklarına dair ilk bilgiler, 19. ve 20. yüzyıllarda bulunan tabletlerin çözülmesine dayanmaktadır. Tabletlerin çözülmesi ise, İran'da bulunan üç dilli yazıtlar sayesinde olmuştur. Bu üç dilden biri Akkadca olup, uzun uğraşlar ve tartışmalar sonucunda Edward Hincks, Henry G. Rawlinson ve Jules Oppert'in katkılarıyla çözülmüştür³². Hincks bir bildirisinde, çiviyazısı sisteminin Samilerden gelmediğini söylemiştir. Oppert ise tabletlerdeki Akkadca olmayan yazının, bazı yazıtlarda geçen "Sümer ve Akkad kralı" unvanından yola çıkarak, Sümerce olduğunu iddia etmiştir. Sümercenin çözümü ise François Thureau-Dangin tarafından gerçekleştirilmiştir.

Akkad Dönemine kadar olan Cemdet Nasr sonrası dönem, Erhanedan Dönemi olarak adlandırılır ve bu dönem 3 kısımda incelenir: Erhanedan I (2900-2750), Erhanedan II (2750-2650), Erhanedan III (2650-2350)³³. Son Erhanedan Dönemi de a ve b olarak ikiye ayrılır. Bu dönemle ilgili en önemli yazılı kaynaklardan biri Sümer Kral Listesidir. Burada Erhanedan I Döneminin sonunda Tufan Olayı gerçekleşmiş,

³¹ Roaf 1996, s.69; Frangipane 2002, s.218; Nissen 2015, s.106.

³² Kramer 2002, s.27-37

³³ Dönemin tarihlendirilmesi + ya da – olarak değişmekle birlikte buradaki zaman dilimleri Frayne'nin verdiği tarihlere göre yapılmıştır. RIME 1, s.3-4; Köroğlu 2012, s.60.

Erhanedan II ve III Dönemleri tufan sonrası kurulmuş krallıklar olarak kaydedilmiştir. Ayrıca SKL sayesinde Erhanedan döneminden, egemenliği M.Ö. 2 binlerin başlarında başlayan İsin krallığına kadar Sümer krallarının birçoğunun adına ulaşılmaktadır³⁴. Bu dönemde, artık kentlerin aralarında üstünlük kurma yarışına girdikleri görülmektedir. Umma, Uruk, Lagaş gibi önemli Güney Mezopotamya kentlerinden çıkarılan tabletlerden başka yazıtlı heykeller de dönemle ilgili önemli bilgiler vermektedir.

2.1. Erhanedan I Dönemi (M.Ö. 2900-2750)

SKL'ye göre Erhanedan I dönemi Tufan'dan önceki dönemdir. Bu dönemde hüküm süren toplam 5 kentin krallarının adları verilmektedir³⁵. Burada dikkati çeken bir konu ise kralların yönetim sürelerinin abartılı olarak kaydedilmiş olmasıdır. İlk krallık Eridu'da kurulmuş olup, 2 kral adı bulunmaktadır. Eridu krallarının adları; Alulim ve Alalagar'dır. Ardından krallık Badtibira'ya geçmiştir. Burada da 3 krallın adı kaydedilmiştir; Enmenluanna, Enmengalanna ve Dumuzi'dir. Sonrasında krallık Larak'a taşınmıştır. Larak kralı olarak sadece Ensi-pazianna'nın adı kaydedilmiştir. Sippar kenti için de Enmeduranna adında tek kralın adı verilmiştir. Bu döneme ait son krallık ise, Şuruppak'ta kurulmuştur ve kralının adı ise Ubartutu'dur. Tufan olayı bu kralın onuncu yılında gerçekleşmiş olmalıdır. SKL'ye göre Tufandan sonra Erhanedan II dönemi başlamış ve kralların hükümdarlık süreleri yavaş yavaş daha makul ölçülerle verilmeye başlamıştır. Bu dönemin seramiklerinde görülen en belirgi özellik ise, menekşe kırmızısı olarak adlandırılan, siyah ve kırmızı boya bezemelerdir³⁶.

2.2. Erhanedan II Dönemi (M.Ö. 2750-2650)

Tell Haface'deki Sin ve Mari'deki Nintu tapınaklarıyla temsil edilen Erhanedan II döneminde ilk kez bir saraya rastlanmıştır³⁷. Bu dönemde otoriteleri iyice artan kralların liderliğinde şehir devletleri, birbirleriyle ve Elam kentleriyle mücadele etmişlerdir. Sümer Kral Listesinde görülen Elam kentleri Avan ve Hamazi de bunun göstergesidir. Kiş kentine hâkim olmak önemli bir egemenlik belirtisi olup, kralların büyük kral

³⁴ Jacobsen 1973, s.129.

³⁵ Jacobsen 1973, s.70-77; Kramer 2002, s.425-426; Köroğlu 2012, s.62.

³⁶ Roaf 1996, s.79.

³⁷ Kinal 1983, s.51.

olduklarını göstermeleri için “Kiş kralı” unvanını taşımaları gerekmektedir³⁸. Krallar Kiş kralı unvanını alabilmek için adeta yarışa girmişlerdir. Fakat daha sonra bu unvanın Uruk’a geçtiği ve Uruk kralı olmanın önem kazandığı görülmektedir. Sümer Kral Listesi dönemin krallarının adlarını vermesi açısından önemlidir, fakat eksik olduğu anlaşılmaktadır. Ur’daki kral mezarlığı ve diğer kentlerde bulunan mühürler, adak yazıtları gibi buluntular, SKL’de adları bulunmayan başka kralların da olduğunu göstermektedir³⁹.

Sümer kral listesine göre, tufandan sonra krallık ilk önce Kiş kentine inmiştir. Uzun egemenlik süreleri verilen 23 kraldan bazılarının adlarının Samice olduğu tespit edilmiştir⁴⁰. Kiş kralları arasında mitolojik bir kahraman olarak bilinen kral Etana da vardır. Etana’nın göğe yükseliş efsanesi mühürlere konu olmuş, sık sık kartalın kanatlarında uçarken tasvir edilmiştir⁴¹. Tummal kroniklerinde de adları geçen Kiş Kralları, En-Mebaraggesi ve Aka/Agga’nın Uruk kralı Gılgamesh ile mücadele ettikleri bilinmektedir⁴². Yine bu belgelerden En-Mebaraggesi’nin Nippur’daki Enlil tapınağını yaptırdığını öğreniyoruz. Ayrıca Elamlılarla mücadeleye girişmiş ve onların silahlarına ganimet olarak el koymuştur⁴³. Ardılı ve oğlu Aka, I. Uruk kralı Gılgamesh’e yenilince, Kiş’deki hakimiyet Gılgamesh’e geçmiştir.

Uruk hanedanlığının kurucusu, “Utu’nun oğlu” olarak ifade edilen Meskiaggasher iken, SKL’de bu hanedanlık için 12 kralın adı verilmektedir. Meskiaggasher’in oğlu olan ve adı destanlarda da görülen Enmerkar’ın Aratta krallığı üzerinde üstünlük kurduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. O, yaptırdığı İnanna tapınağını süslemek için Aratta beyinden değerli taşlar istemiştir. Burada geçen İnanna tapınağının Uruk’taki Kireçtaşı mabedi olacağı ve bu mabedin Enmerkar tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Uruk krallarından Dumuzi ve Gılgamesh’in adları da destanlardan bilinmektedir. Uruk krallarının adının geçtiği Tummal kroniklerinde, Gılgamesh ile onun oğlu ve ardılı Ur-Lugal’dan de bahsetmektedir. Gılgamesh’in Kiş kentini ele geçirmesini anlatan metinlere göre, Kiş

³⁸ Kuhrt 2009, s.54-55; Köroğlu 2012, s.63.

³⁹ RIME 1’de bunlar yayınlanmıştır.

⁴⁰ Kinal 1983, s.53; Köroğlu 2012, s.63.

⁴¹ Kramer 2002, s.65.

⁴² Kinal 1983, s.53; Kramer 2002, s.68-69.

⁴³ Roaf 1996, s.84; Jacobsen 1973, s.83-85; RIME 1, s.56.

⁴⁴ Kinal 1983, s.53; Roaf 1996, s.84; RIME 1, s.39; Kramer 2002, s.67; Köroğlu 2012, s.63.

kralı Aka, Uruk kentinin Kiş kentinin kontrolüne geçmesini buyurmuş, bunun üzerine Gılgameş “ihtiyarlar meclisine” gitmiştir. Fakat istediği yanıtı yani savaş kararını alamayan Gılgameş, bir de “asker doğmuşlar meclisine” danışmış ve buradan çıkan karar doğrultusunda Kiş’e savaş açarak bu kenti ele geçirmiştir. Uruk krallığının son kralı Ur-Lugal hakkında pek bir şey bilinmemektedir.

Kral Mesilim’in adı ise Sümer kral listesine kaydedilmemiş, fakat Kiş kralı olduğu arkeolojik kanıtlarla kanıtlanmıştır. Lagaş ve Kiş kentlerinde bu krala ait bazı yazıtlar bulunmuştur. I. Lagaş sülalesinden Eannatum’un bir yazıtında, Mesilim’in Lagaş ve kuzey komşusu Umma arasındaki sınır sorununu çözdüğü görülmektedir⁴⁵. Adab’dan çıkarılan bir vazo parçasında, Kiş kralı Mesilim’in hakimiyetindeki bir Adab kralından bahsedilmesi⁴⁶ ile Mesilim’in Adab kentine de hâkim olduğunu öğreniyoruz. Tüm bu belgeler, Mesilim’in geniş bir araziye egemen olduğunu göstermektedir.

2.3 Erhanedan III Dönemi (M.Ö. 2650-2350)

Leonard Woolley tarafından Ur’daki kazılar sırasında ortaya çıkarılan kral mezarlığında, Sümer kral listesinde adları geçmeyen küçük bir Ur sülalesi ve bu sülalenin krallarına ait mühürler tespit edilmiştir⁴⁷. Bu hanedanlığın I. Ur krallığından önce Ur’da hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Burada adları geçen A-Anzu, Meskalamdug, oğlu Akalamdug ve Abarage ile eşi Puabi’nin mezarları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Kalam denilen hanedanlığın üyeleridir⁴⁸. Kraliçe Puabi’nin makyaj kutuları, altın yapraklarla süslü tacı, kolye, küpe ve kemerleri bu buluntunun en önemli parçalarındandır. A-Anzu ve Meskalamdag’un yazıtlarında “Kiş kralı” yani “büyük kral” unvanına sahip oldukları görülmektedir. Burada bulunan bir mühür yazıtında ise kral Akalamdug ve eşi Aşu-şikilam’ın adı geçmektedir.

Kral Mesannipada ise I. Ur hanedanlığının kurucusudur. SKL’de bu dönem için 4 kralın adı verilmiştir. Mari’de bulunan bir boncukta, Mesannipada’nın Kalam sülalesinden Meskalamdug’un oğlu olduğu kaydedilmiştir⁴⁹. Tell Ubeyd yazıtlarından

⁴⁵ Kinal 1983, s.54-55 ve 58; Roaf 1996, s.88 ve 92-93; RIME1, s.141-142; Kramer 2002, s. 79; Kuhrt 2009, s.54; Köroğlu 2012, s.63.

⁴⁶ RIME 1, s.19.

⁴⁷ Roaf 1996, s.84-86.

⁴⁸ Kinal 1983, s.56; RIME 1, s.378.

⁴⁹ Roaf 1996, s.84; RIME 1, s.391.

ve Mari'deki lapiz lazuli bir boncuktan ise, SKL'de adı geçmeyen Aannepada'nın Mesannipada'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Ur kralı Elulu, Uruk kentini ele geçirmiş ve oğlu En-şakkuşanna'yı Uruk valisi yapmıştır. En-Şakkuşanna, Uruk'ta kendi sülalesini kurmuş ve ondan sonra yerine Kinişhedudu geçmiştir. Kinişhedudu, Kiş kralı unvanıyla birlikte, Ur ve Uruk kralı olarak anılmaktadır. Nippur ve Ur'da bulunan yazıtlardan anlaşıldığına göre, Kinişhedudu ile Lagaş kralı En-metena arasında bir kardeşlik antlaşması⁵⁰ yapılmıştır. Oğlu Lugal-Kisalsi döneminde ise Uruk krallığı zayıflamış ve yıkılmıştır.

Lagaş krallığının kurucusu Ur-Nanşe ile ilgili pek çok tablet, levha ve tuğla bulunmuştur. Bunlar onun yaptığı tapınaklardan, kanallardan ve askeri zaferlerden haberdar olmamızı sağlamaktadır. Umma liderine karşı kazanmış olduğu zafer de bunlardan biridir. Ur-Nanşe, Umma kralı Pabilgatuk'u yenmiş ve onu rütbeli askerleriyle birlikte esir almıştır⁵¹. Yazıtlarında Ur, Uruk, Akşak ve Mari kentlerinin kendisine karşı birleştiğinden bahsetmektedir⁵². Ur kazılarında bulunan, Girsu mabedinin inşaa sahnesinin resmedildiği adak plakasında, Ur-Nanşe çocuklarıyla birlikte sepetle inşaat malzemesi taşıırken görülmektedir⁵³. Bir diğer Lagaş kralı E-annatum da Umma, Kiş, Mari, Akşak ve Elam kentleriyle yaptığı savaşları aktarmaktadır. Ayrıca Umma ve Girsu arasındaki sınırları da düzenlemiştir. Lagaş kralı II. E-annatum'dan sonra şehrin rahip krallar tarafından yönetilmeye başlandığı görülmektedir. Bunlardan biri olan Lugal-anda ve eşi Bara-namtara'nın adları birkaç ekonomik metinde geçmektedir. Onun hemen ardından ünlü kanun reformuyla bilinen Urukagina geçmiştir. Hâkimiyeti kısa süren Urukagina'nın ülkesi Lugalzagesi'nin saldırılarıyla yağmalanmaya başlamıştır. Bu yağmalarla zayıflayan I. Lagaş krallığı, düşmanı Uruk ve Umma'nın kralı Lugalzagesi tarafından yıkılmıştır.

Akbabalar steli, Uruk ve Umma'nın yöneticisi Lugalzagesi'ye ait bir vazo parçası ile Urukagina tabletlerinden, Umma kentinin önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Umma kenti bu dönemde, özellikle Lagaş ile yaşadığı sınır sorunlarıyla gündeme gelmiştir. Umma krallarından Lugalzagesi, I. Lagaş krallığının son kralı Urukagina'yı

⁵⁰ Kinal 1983, s.57; Roaf 1996, s.89; RIME 1, s.193 ve 202.

⁵¹ RIME 1, s.92.

⁵² Kinal 1983, s.58.

⁵³ Kinal 1983, s.58; Roaf 1996, s.88.

yenmiş ve Lagaş'ın başkenti Girsu'yu yıkmıştır. Lugalzagesi'nin Lagaş krallığını yıktığı için Ningirsu'ya karşı günah işlediğine inanılmış ve bir metinde görüldüğü üzere Urukagina, Lugalzagesi'ye beddualar etmiştir⁵⁴. Ur ve Uruk kentlerini ele geçiren Lugalzagesi, tüm Sümer üzerinde hakimiyet kurmuştur. Kendisini “Uruk ve Sümer ülkesinin kralı” olarak göstermektedir. Fakat Urukagina'nın ahı tutmuş olacak ki Akkad kralı Sargon, Umma krallığını yenmiş ve Umma kralı Lugalzagesi'yi de öldürmüştür. Akkad egemenliğine geçen Umma kenti, Rimuş döneminde bağımsızlığını tekrar kazanmaya çalışmışsa da Rimuş, Umma ordusunu katlederek, Umma'yı tekrar ele geçirmiş ve buranın duvarlarını yıkmıştır.

3.Akkad Krallığı

Akkad devleti, başkenti Agade'de bulunan, egemenliğini Sümer ülkesine de yayan büyük bir Sami devletidir. Başkenti Agade bulunamadığı için devlete ait bir arşive de ulaşılamamıştır. Bu sebeple bu dönemle ilgili çok az orijinal belge bulunmaktadır. Dönemle ilgili en önemli kaynaklardan biri ise, Sargon ve Naramsin'in askeri zaferlerinin anlatıldığı, “Mücadele kralı” anlamına gelen *Şar Tamhari* metinleridir. Bu metinde Akkad krallarının Anadolu'ya yaptıkları seferler de konu edilmiştir⁵⁵.

Metinlerde Şarru-kin olarak geçen, Tevrat'tan bilinen adıyla Sargon devletin kurucusudur. Onunla ilgili efsaneye göre, bir rahibenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve bir sepet içinde nehre bırakılmıştır⁵⁶. Bir bahçıvan tarafından büyütüldükten sonra Kiş kralı Ur-Zababa'nın sakisi olacak kadar yükselmiştir⁵⁷. Kısa süre sonra da kendi krallığını kurmuş ve sınırlarını hızla genişletmiştir. 56 yıl krallık yaptığı kaydedilen Sargon'un “Kiş kralı” unvanını da kullandığı⁵⁸ bilinmektedir. Umma kralı Lugalzagesi'yi yenen Sargon böylece geniş bir arazide söz sahibi olmuştur. Naramsin'e ait bir belgede ise Sargon'un Uruk kentini zapt ettiği ve Uruk halkını esaretten kurtardığı anlatılmaktadır⁵⁹. Umma ve Uruk kentlerini ele geçirmekle kalmayan Sargon,

⁵⁴ Kramer 2002, s.84-85; Kuhrt 2009, s.56.

⁵⁵ Kinal 1983, s.75; Güterbock 1938 (Boğazköy parçaları); Günbattı 1997 (Kultepe nüshası);

⁵⁶ Kinal 1983, s.76; Kuhrt 2009, s.63; Köroğlu 2012, s.76.

⁵⁷ Jacobsen 1973, s.111.

⁵⁸ Kinal 1983, s.76; Köroğlu 2012, s.76.

⁵⁹ Kinal 1983, s.76; Köroğlu 2012, s.77-78.

Anadolu'ya da bir sefer düzenlemiştir. Yazıtlara göre Sargon, Puruşhanda (Acemhöyük?) kentinin kralına karşı, buradaki Akkadlı tüccarların yardım istemesi üzerine Anadolu'ya kadar gelmiştir. Anadolu'ya yapılan bu sefer bölgede egemenlik kurmaktan çok, ganimet elde etmek amacıyla düzenlenmiş olmalıdır. Akad kralı Sargon Elam ülkesine boyun eğdirmiş, kuzeyde Mari ve Ebla kentlerini zapt etmiş, bundan başka Sedir Ormanlarına ve Gümüş Dağlara kadar ilerlemiştir⁶⁰. Tüm bu seferlerden sonra Sargon'un sonunun nasıl olduğu bilinmemekte fakat son dönemlerinde kıtlığın ve isyanların arttığı anlaşılmaktadır. Sargon'dan sonra iki oğlu art arda Akkad tahtına oturmuşlardır.

Rimuş'un ilk işi, isyan çıkaran kentlerde düzeni yeniden kurmak olmuştur. Bu kentlerden biri de Umma kentidir. Rimuş isyanları bastırmaktan başka, Elam üzerindeki kontrolü tekrar sağlamaya çalışmıştır. Kardeşi ile birlikte ülkeyi yönettiğini söyleyen Rimuş, 9 yıllık hükümdarlığının sonunda, bir suikast sonucu tahtan indirilmiş⁶¹ ve yerine ikiz kardeşi Maniştuşu geçmiştir.

Maniştuşu döneminde de karışıklıklar devam etmiştir. Akkad kralı Maniştuşu Asur kentine ve Elam topraklarına seferler düzenlemiştir. Susa'da onun adına adanmış bir heykel bulunmuştur. Bir yazıttan ise onun tanrıça İştar için Nineve'de bir tapınak yaptırdığını öğreniyoruz. Ondan sonra oğlu Naramsin Akkad devletinin başına geçmiştir.

Adının başında tanrı determinatifi bulunan Naramsin, kendini tanrı ilan etmiştir. Kayıtlarda Akkad kentinde Naramsin için bir tapınak yaptırıldığı⁶² ve diğer tanrılar gibi ona da kurbanlar sunulduğu görülmektedir. Naramsin "Akkad kralı" unvanından başka, "dört bir yanın kralı" ve "evrenin kralı" gibi unvanlar kullanmıştır. 36 yıl Akkad ülkesini yöneten Naramsin, askeri başarılarını stellere kaydetmiştir. Ebla kentine bir saldırı düzenlemiş ve buradaki krallığı yıkarak, kenti tahrip etmiştir. İçlerinde Ur, Uruk, Umma ve Nippur'un olduğu 4 Sümer kenti Mari ile iş birliği yaparak, Naramsin'e karşı isyan etmişlerdir⁶³. Sonrasında Naramsin Anadolu'ya da bir sefer düzenlemiştir.

⁶⁰ Kinal 1983, s.77; Köroğlu 2012, s.78.

⁶¹ Kinal 1983, s.78; Köroğlu 2012, s.79.

⁶² Kuhrt 2009, s.67.

⁶³ Kinal 1983, s.79.

Diyarbakır'ın kuzeyinde Tel Pir Hüseyin'de bulunan bir stel parçası⁶⁴, Naramsin'in buraya yaptığı başarılı seferinden sonra dikilmiş olmalıdır.

Naramsin'in Elam üzerine sefer yaptığı da bilinmektedir. Tardunni kaya kabartması ile Saripul'deki yazılı kabartması bu seferi doğrulamaktadır. Zagros dağlarında yaşayan Lullubilerle yaptığı savaştan bahsetmekte ve Lullubi kralı Annubani'yi gözüne ok saplanmış halde tasvir etmektedir⁶⁵. Naram'sin Gutilerle giriştiği mücadelede yenildiği⁶⁶ anlaşılmaktadır. Bu yenilgi ile bölgede tekrar karışıklıklar çıkmıştır. Naramsin'in oğlu olan Şarkalişarri'nin ve ardıllarının dönemlerinde de Akkad ülkesindeki bu karışıklıklar sürmüş ve devletin sonunu getiren Guti saldırılarına maruz kalınmıştır. Akkad devletinin yıkılmasını bazı yazıtlar, Naramsin'in Nippur'daki Enlil mabedini yağlamalamasına, böylece tanrı Enil'e saygısızlık etmesine ve Akkad devletinin cezalandırılmasına bağlamaktadır⁶⁷.

4. Gudea Dönemi (II. Lagaş Hanedanlığı M.Ö. 2164-2109)

Akkad krallığını yıkan Gutilerin Mezopotamya'daki egemenliği ile ilgili belgelerin kıt olmasından dolayı bu dönemle ilgili çok bir şey bilinmemektedir. Fakat bu dönemde parlayan bir kent var ise, o da Lagaş kentidir. Lagaş Hanedanlığı, Akkadlı Şudurul zamanında kurulmuş olmalıdır⁶⁸. Bu hanedanlık Güney Mezopotamya'daki Ur, Umma ve muhtemelen Uruk kentlerini de kontrolünde tutmayı başarmıştır. Lagaş kentinde kral olan Gudea'nın adının bulunduğu o kadar çok belge ele geçirilmiştir ki bu kral döneme adını vermiştir. Gudea, II. Lagaş hanedanlığı olarak da bilinen bu krallığın kurucusu olan Ur-Bau'nun damatlarından biridir. Ur-Bau'nun Gudea ile birlikte, adları Urgan ve Namhani olan 3 damadı bulunmaktaydı⁶⁹. Bunların her biri Lagaş *ensis* olarak görev yapmıştır. Bunlar arasında özellikle Gudea'nın diyorit taşından yapılan heykellerinden ve Elam'a yaptığı söylenen seferinden güçlü bir kral olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Kinal 1983, s.79; Köroğlu 2012, s.80-81.

⁶⁵ Kinal 1983, s.79-80 ve 217 Resim 20.

⁶⁶ Kinal 1983, s.79.

⁶⁷ Kinal 1983, s.83; Kramer 2002, s.92-93; Kuhrt 2009, s.73.

⁶⁸ Kinal 1983, s.88.

⁶⁹ Kramer 2002, s.95.

Gudea'ya ait yazıtlardan Lagaş'ın bu karışık dönemde dahi, Magan, Meluhha, Dilmun gibi uzak bölgelerle ticari ilişkilerde bulunulduğu görülmektedir⁷⁰. Gudea'nın Ur kentinde bulunan yazıtları ise, onun buradaki hakimiyetinin göstergesidir. Gudea'dan sonra oğlu Ur-Ningirsu yaklaşık on yıl Lagaş topraklarını idare etmiştir. Ur-Ningirsu'dan sonra da kısa süreliğine Ugme başa geçmiştir. Ardından Ur-Bau'nun diğer damatları Urgar ve Namhani ardı ardına Lagaş'ı yönetmişlerdir. Lagaş'ın son *ensis*i olan Namhani, Umma'nın da *ensis*i idi. Fakat Namhani'ye Gutilerle iş birliği yaptığı gerekçesiyle pek de iyi gözle bakılmamaktaydı. Bu sırada Uruk'ta güçlenen Utuhegal, Gutilerle mücadele etmeye başlamıştır. Utuhegal'in Gutilere karşı kazandığı zaferin olduğu bir yazıtta, Guti kralı Tirigan'ın zincire vurulmuş halde tutsak edilmesi⁷¹ gösterilmektedir. Onun tüm bu zaferlerine karşın Sümer topraklarındaki egemenliği 7 yıl kadar kısa sürmüş ve III. Ur devletinin kurucusu olan Ur-Nammu tarih sahnesine çıkmıştır.

5. III. Ur Dönemi (M.Ö. 2112-2004)

Yeni Sümer Dönemi olarak da adlandırılan III. Ur Dönemi, hanedanlığın kurucusu ve ilk kralı Ur-Namma⁷² zamanından, 5. ve son kralı İbbi-Suen dönemine kadar olan 108 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu süre içerisinde Ur-Namma (18 yıl), Şulgi (48 yıl), Amar-Suen (9 yıl), Şu-Suen (9 yıl) ve İbbi-Suen (24 yıl) devleti idare etmişlerdir⁷³. Bu krallar hâkim oldukları toprakları, Sümerce Kiengi (Sümer) ve Kiuri (Akkad) ülkeleri olarak ikiye ayırmışlar ve kendilerine “Sümer ve Akkad ülkesi kralları” demişlerdir. III. Ur krallarının egemen olduğu büyük kentler, merkeze bağlı *ensi* denilen valilerce idare edilirken, askeri seferlerle kontrol altında tutulmaya çalışılan uzak topraklar vassal krallar tarafından yönetilmiştir. Ayrıca diplomatik evlilikler yoluyla da bağımsız krallıklarla iyi ilişkiler kurulmuştur.

Devletin kurucusu Ur-Nammu'nun kökeni kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Şu-Suen dönemine tarihlenen III. Ur arşiv metinlerinden yola çıkılarak, Ur-Nammu'nun

⁷⁰ Kinal 1983, s.89; RIME 3/1, s.42; Kramer 2002, s.95; Nissen 2015, s.215. Hatta Kimaş ve Hahhum gibi kuzeydeki kentlerden altın getirtmiştir.

⁷¹ Kinal 1983, s.90; Kramer 2002, s.96 ve 423-424.

⁷² Bu isim eskiden Ur-Nammu olarak yazılmakta iken şimdi Ur-namma olarak yazılmaktadır.

⁷³ Bu kralların adları bazı eski eserlerde farklı şekilde okunmaktadır: Ur-Nammu, Ur-Engur; Şulgi, Dungi; Amar-Suen, Bur-Suen ya da Amar-Enzu; Şu-Suen, Gimil-Suen.

Uruk kralı Utuhegal'in kardeşi olduğu iddia edilmektedir⁷⁴. Ur-Nammu, başlarda Utuhegal'in hizmetinde⁷⁵ bulunan Ur kentinin *şakkanası*ydı. En azından onun Utuhegal'e adanmış olduğu stel bunu göstermektedir. Ur-Nammu, daha sonra Ur kentinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Ona ait bir yazıtta⁷⁶, kendisinin Nippur'da - Mezopotamya'da önemli bir tanrı olan- Enlil tarafından seçildiği vurgulanmaktadır. Yine bu metinde onun krallık sembolleri olan taht, taç ve krallık asası ile Ur kentinde bir tören düzenlediği kaydedilmiştir.

Ur-Nammu ilk yıllarında, muhtemelen Ur'u çevreleyen, Ku'ara ve Eridu yerleşmelerini de içine alan, küçük bir krallığa hakimdi ve sadece "Ur kralı" unvanına sahipti. Lagaş topraklarına saldırıp, II. Lagaş kralı Namhani'yi yenen Ur-Nammu, bu krallığa son vererek Lagaş topraklarını ele geçirmiştir⁷⁷. Daha sonra Uruk, Adab ve Nippur'a kadar olan topraklara hâkim olmuştur. Ur-Nammu diplomatik evlilik yoluyla da denetim alanını genişletmeyi bilmiş, oğlu ve ardılı Şulgi'yi Mari kralı Apil-kin'in kızı Taram-Uram ile evlendirmiştir. Başlarda sadece "Ur kralı" unvanına sahip olan Ur-Nammu'nun topraklarını genişlettiği, sonradan kullanmaya başladığı "Sümer ve Akkad ülkelerinin kralı" unvanından da anlaşılmaktadır. Gutileri bölgeden atmaya çalışan Utuhegal'den sonra Ur-Nammu da bu işi üstlenmiş ve Gutiler üzerine saldırılar düzenlemiştir. Ur-Nammu 18 yıl ülkesini yönettikten sonra, Diyala bölgesinde Elam ve Gutilerle yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir⁷⁸.

Ur-Nammu topraklarına toprak katmaktan başka, devletin temellerini oluşturan bazı iç faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunlardan ilki olarak -krallığını koruyabilmek için olacak- Ur duvarını inşa ettirmiştir. Yoğun bir inşa faaliyetine girişen Ur-Nammu, Ur'da İnanna, Ku'ar'da Ninsuna ve Eridu'da Enki tapınaklarını yaptırmıştır. Ur'un tanrısı Nanna için de bir tapınak inşa ettiren Ur-Nammu, kızını tanrı Nanna'ya rahibe (*en*) olarak vermiştir. Bunlardan başka Nanna-gugal ve İturungal gibi su kanallarını açtırmıştır. Ayrıca Ur'daki Nanna tapınağı için, Magan ticaretini de düzenlemiştir. Ur-Nammu, bugün birkaç kanun maddesi ile prolog (önsöz) kısmı okunabilen yeni

⁷⁴ Klein 1995, s.843; RIME 3/2, s.9.

⁷⁵ Kinal 1983, s.94; Klein 1995, s.843; Kramer 2002, s.97; Köroğlu 2012, s.87; Nissen 2015, s.214.

⁷⁶ Hallo 1966, s.133-141.

⁷⁷ Klein 1995, s.843; Kramer 2002, s.97.

⁷⁸ Klein 1995, s.843; Kramer 2002, s.97.

kanunlar çıkarmıştır⁷⁹. Bazı bölümleri kırık olmakla birlikte birkaç kopyası bulunan yasanın giriş kısmında, adaleti sağladığını söyleyen Ur-Nammu, yaptığı işlerden övgüyle söz etmektedir. Bu kısımda Anşan'ın boyunduruğu altındaki Akşak, Marad, Girkal, Kazallu ve Uşarum kentlerine özgürlüklerini verdiğini söylemektedir. Yine bu kısımda Ur-Nammu (sonrasında oğlu Şulgi de) kendisini Uruk'lu Gılgamesh'in kardeşi, tanrıça Ninsun'un oğlu⁸⁰ olarak göstermektedir. Ur-Nammu öldükten sonra yerine oğlu Şulgi kral olmuştur.

Ur-Nammu ve Watartum çiftinin oğlu olan⁸¹ Şulgi, 48 yıl ülkesini idare etmiştir. Bu kral ile ilgili diğer Ur krallarına nazaran daha fazla belge bulunmaktadır. Onunla ilgili en önemli bilgiler ise, yıl adlarından gelmektedir. Şulgi, krali yazıtlarında “Sümer ve Akkad ülkelerinin kralı” unvanıyla birlikte, “dört bir yanın kralı” unvanını da kullanmıştır. Ayrıca daha yaşarken tanrılaştırıldığı ve 21. yönetim yılıyla birlikte adı tanrı determinatifi ile yazıldığı görülmektedir. Şulgi, babasının kurduğu devleti genişletmiş ve bazı idari yenilikler getirmiştir. Bu yenilik, merkeze bağlı *ensiler* tarafından yönetilen bir eyalet sistemi üzerine kurulmuştur. Toprakların genişlemesinin yanı sıra Şulgi döneminde, ekonomik ve kültürel olarak da bir büyüme gerçekleşmiş ve bu dönem Ur döneminin altın çağını oluşturmuştur.

Şulgi'nin yıl adlarından Elam ülkesindeki kentlere yaptığı seferlerden haberdar olmaktayız. Şulgi, ülkesine yapılan Elam ve Gutı saldırılarını bu seferler sayesinde uzun bir süre için bertaraf etmiştir. Der kentine (21. yönetim yılında), Harşi'ye (27. yılında), Anşan'a (34. yılında), Şaşru'ya (42. yılında), Simmuru'ya 3 kez (25, 26 ve 32. yıllarında) ve Karahar'a 2 kez (25 ve 32. yıllarında) saldırmış ve buraları tahrip etmiştir. Tüm bunlar, bazı kentlerin Ur ülkesine karşı birleşmesine engel olamamıştır. Şulgi'ye ait bir yıl adında, Urbillum, Simurrum, Lullubum ve Karahar kentlerinin ona karşı ortak hareket ettikleri kaydedilmiştir. Fakat Şulgi, bu kentleri kontrol altına almayı bilmiştir. Şulgi de babası Ur-Nammu gibi politik evliliklere başvurmuş, kızlarını uzak ülkelerdeki (hakimiyeti altına alamayacağı yerlerdeki) yöneticilerle evlendirerek denetim alanını genişletmiştir. Kayıtlara göre, kızlarından Liwwir-mittasu'yu B/Marhaşi kralıyla, adı bilinmeyen bir kızını da Anşan kralıyla evlendirmiştir.

⁷⁹ Kinal 1983, s.94.

⁸⁰ Hallo 1966, s.137; Klein 1995, s.847; RIME 3/2, s.47.

⁸¹ Klein 1995, s.843.

Şulgi, babası Ur-Nammu'nun yürütmeye başlattığı inşaa faaliyetlerini sürdürmüş, duvarlar, tapınaklar ve yollar inşaa ettirmiştir. Nergal tapınağını yaptırmış ve Puzriş-Dagan kentini kurmuştur. İktidarının 16 ve 17. yıl adlarında ima edildiğine göre, muhtemelen kervanlar için Ur ve Nippur arasına yeni bir yol yaptırmıştır⁸². Şulgi'nin 48 yıllık yönetim süresinden sonra yerine oğlu Amar-Suen geçmiştir. Onun ölümünün nasıl olduğu bilinmiyor fakat bir cinayete kurban gitmiş olabileceği söylenmektedir⁸³. Ur'daki kazılarda Şulgi'ye ait olduğu tespit edilen bir mezar bulunmuştur.

Şulgi ve Taram-Uram'ın oğulları⁸⁴ olan Amar-Suen ülkesini 9 yıl idare etmiştir. Amar-Suen ilk yıllarından itibaren babası gibi Elam bölgesi üzerine baskılarını sürdürmüş ve gerektiğinde bu bölgeye seferler düzenlemiştir. Drehem'den çıkarılan bir arşiv metninden de anlaşılacağı üzere, Amar-Suen ilk yılında Urbillum kentine saldırmış ve burayı yağmalamıştır. Daha sonra Şaşrum ve Şuruthum kentlerine de bir sefer düzenlemiş ve buralardan da ganimetler edinmiştir. Bu ganimetlerin bir kısmı tanrılara sunulmuş olunmalıdır. Amar-Suen 7. yönetim yılında Huhnuri ile birlikte Bitumrabi'um ve Iabru kentlerini tahrip etmiştir. Onun adı sık sık tanrılar için *en* (rahip ya da rahibe) tayin ederken görülmektedir. Amar-Suen de sulama faaliyetlerine önem vermiş ve kendi adını verdiği bir kanal açmıştır. Onun, bir kehanet metninden yola çıkılarak, ciddi bir ayak enfeksiyonu sonucu öldüğü⁸⁵ düşünülmektedir. Yapılan kazılar sırasında Amar-Suen'in mezarı da ortaya çıkarılmıştır.

Amar-Suen'den sonra III. Ur döneminin 4. kralı Şu-Suen devletin başına geçmiştir. Şu-Suen'in Amar-Suen'in mi, yoksa Şulgi'nin oğlu mu olduğu tartışma konusu olmuştur⁸⁶. Çünkü Sümer Kral Listesinde, Amar-Suen'in oğlu olarak kaydedilmiştir. Oysa Şu-Suen bir mühür yazıtında, Şulgi'den babası olarak bahsetmektedir. Ayrıca Şu-Suen'in Amar-Suen adında bir kardeşinin olduğu da bilinmektedir. Son olarak Şu-Suen'in Şulgi ve Abi-Simti çiftinin oğlu olduğu bulunan tabletlerin de yardımıyla açığa çıkmıştır.

⁸² Klein 1995, s.844.

⁸³ Michalowski 1977, s.220-225; RIME 3/2, s.110.

⁸⁴ RIME 3/2, s.235-236.

⁸⁵ RIME 3/2, s.244.

⁸⁶ Jacobsen 1953, s.46-47; Whiting 1976, s.182; RIME 3/2, s.285.

Şu-Suen, “Ur kralı” unvanıyla birlikte “dört bir yanın” kralı unvanını da taşımış ve bu unvanın hakkını vererek askeri seferlerini devam ettirmiştir. Şu-Suen’in ilk hedeflerinden biri, topraklarına saldırılarını sürdüren Amurrular olmuştur. Amurruların en önemli kentlerinden ikisi olan Tidnum ve Iam’adi’um’a karşı bir sefer düzenlemiştir. Amurrular bu dönemde saldırılarda bulunarak III. Ur devletinin başını bir hayli ağrıtmıştır. Yıl adlarında ve krali mektuplarda görüleceği üzere Şu-Suen, Tidnum topraklarında Martu duvarı olarak da bilinen bir Amurru duvarı inşa ettirmiştir⁸⁷. Şu-Suen, 7. idari yılında ise, Zabşali ve Simaşki topraklarına bir seferde bulunmuş ve ele geçirilen 4 krali yazıtta bu sefer kaydedilmiştir.

Şulgi zamanında, Şu-Suen, kızı Kunşi-matum’u Simanum kralı Puşam’ın oğlu Arib-atal ile evlendirmiştir. Puşam, Şulgi’nin son yıllarından Şu-Suen’in 2. yönetim yılına kadar Simanum’u idare etmekteydi. Fakat Şu-Suen’in 2. yılında Simurum’da bir iç isyan çıkmış, Puşam tahtından indirilmiş ve Şu-Suen’in kızı Kunşi-matum da ülkeden kovulmuştur. Bunun üzerine Şu-Suen, isyan eden Simanum ve Habura kentlerine hareket ederek, bu bölgedeki huzuru tekrar sağlamak istemiştir. Bu isyanın sonucunda ceza olarak Şu-Suen, aralarında askerlerin de olduğu Simanum halkının bir kısmını sürgün ederek, Nippur yakınlarında kurulan bir kampa yerleştirmiştir. Puşam’ı tekrar Simanum tahtına oturtan Şu-Suen, kızını da buraya geri göndermiştir⁸⁸.

Şu-Suen dini faaliyetlerde de bulunmaktan geri kalmamıştır. Tanrı Enki için “Abzu’nun dağ keçisi” denilen bir kayık yaptırmıştır. Savaşlarda kendisine yardım eden tanrıça İnanna için bir heykel bağışlamıştır. Bu heykelin yazıtında ise Simanum, Habura ve Amurrular üzerine yaptığı seferler kaydedilmiştir. Şu-Suen tanrı Enlil’e de büyük saygı duymuş, onun tanrıça İnanna’yı kendisine yardım etmesi için görevlendirdiğine inanmıştır. Tanrı Enlil ve eşi Ninlil için büyük bir stel yaptırmıştır. Ayrıca tanrı Şara için Umma’da bir tapınak inşa ettirmiştir. Şu-Suen’in 9 yıllık yönetiminin ardından yerine oğlu İbbi-Suen geçmiştir.

III. Ur döneminin 5. ve son kralı olan İbbi-Suen ülkesini 24 yıl daha ayakta tutmaya çalışmıştır. İbbi-Suen, Nippur’da taç giyme töreni yaptıktan ve tanrı Enlil ve Ninlil için sunularını sunduktan sonra, Uruk’taki İnanna ile diğer tanrıların ve Ur’daki

⁸⁷ Kinal 1983, s.96; Kramer 2002, s.99; Köroğlu 2012, s.90.

⁸⁸ Civil 1967, s.30-31; Michalowski 1975, s.716; RIME 3/2, s.287-288.

Nanna'nın (belki Nudur'daki Ninhursag'ın) kutsal alanlarını ziyaret etmiştir⁸⁹. İbbi-Suen de diplomatik evlilik geleneğinden vazgeçmeyerek, kızı Tukin-hatti-migrişa'yı Zabşali kralıyla evlendirmiştir.

İbbi-Suen'in yönetiminin daha ilk yıllarında devletin parçalanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yıl adları İbbi-Suen'in Simurum'u ele geçirdiğini, Huhnuri üzerine gittiğini, Adamdun, Susa ve Awan ülkesini baskı altına aldığını⁹⁰ söylese de III. Ur devleti artık sarsılmaya başlamıştır. İsin valisi İşbi-Erra İbbi-Suen'e "Amurruların ovaya indiğini duydum" diye haber verdiğini görmektedir⁹¹. İbbi-Suen'in 2.yılından itibaren Eşnunna kentinden, 3. yılından itibaren Susa'dan, 5. yılından itibaren Lagaş'tan, 6. yılından itibaren Umma'dan ve 7. yılından itibaren Nippur'dan gelen kaynaklar durmuştur⁹². Bu kentler, artık bağımsızlıklarını ilan etmiş krallarca yönetilmeye başlamışlardır. Bunlardan biri olan Şu-iliia'nın mühür yazıtında kral unvanıyla Eşnunna'yı yönettiği görülmektedir. *Ensilerin* tanrı Nanna için gönderdikleri kurbanlar ve bağışlar, İbbi-Suen'in 7. yılından itibaren azalmaya başlamıştır. İbbi-Suen tüm bunların yanında Amurru saldırılarıyla da uğraşmaktaydı. Öyle ki onların saldırılarına karşı, Nippur ve Ur'da büyük duvarlar inşa ettirmiştir⁹³. Kaynaklar daha sonra Ur'daki bu büyük duvarın yıkıldığını aktarmaktadır.

Tüm bu kötü gidişat Ur'un ekonomisini de etkilemiştir. Pahalılık ve kıtlık ülkeye daha da çıkmaza sürüklemiş olmalıdır. Eski Babil dönemindeki krali mektupların kopyalarından, İbbi-Suen'in İsin *ensis* İşbi-Erra'den tahıl göndermesini istediğini⁹⁴ öğreniyoruz. Fakat yetkileri alan İşbi-Erra, İbbi-Suen'e ihanet etmiş ve o sırada Ur'un Elamlılar tarafından kuşatılmış olmasını da fırsat bilip, İbbi-Suen'e ait kentlerin hepsini ele geçirmiştir. Kazallu *ensis* Puzur-Şulgi, İbbi-Suen'e yazdığı mektupta, İşbi-Erra'nın Dicle ve Fırat kıyılarını, Abgal ve Me-Enlilla(k) kanallarını ele geçirdiğini, Girkal yöneticisi Gurbubu'yu tutsak ettiğini haber vermiştir⁹⁵. İbbi-Suen'in ne kadar çaresiz olduğu, Puzur-Numuşda'ya gönderdiği mektupta, kendisine sadık kalması için rica

⁸⁹ Sallaberger-Westenholz 1999, s.172; RIME 3/2, s.361.

⁹⁰ Goetze 1953, s.117.

⁹¹ Kinal 1983, s.96.

⁹² Jacobsen 1953, s.38; RIME 3/2, s.366.

⁹³ Kramer 2002, s.99.

⁹⁴ Kinal 1983, s.97; Kramer 2002, s.100; Kuhrt 2009, s.92.

⁹⁵ Kramer 2002, s.101.

etmesinden anlaşılmaktadır. Fakat Puzur-Numuşda da İbbi-Suen'e ihanet etmiş ve İbbi-Suen yalnız kalmıştır. Sonunda Elam ve Gutilerden oluşan yağmacı grup Ur kentini ele geçirmiş ve İbbi-Suen tutsak edilerek⁹⁶, zincire vurulmuş halde Anşan'a götürülmüştür. Yapılan kazılarda da bu dönemin sonuna tarihlenen yangın izlerine rastlanmıştır⁹⁷. Elamlılar tarafından ele geçirilen Ur'un ve tapınağının büyük yıkımı, "Ur'un Yıkımına Ağıt" olarak bilinen şiirsel bir ağıta da konu olmuştur. Burada yazdığına göre, Ur kentinin baş tanrısı Nanna'nın eşi Ningal, kentin zarar görmemesi için tanrı Anu ve Enlil'e gözyaşları içinde yalvarmıştır. Fakat artık tanrıların bile terk ettiği Ur kenti yıkılmış ve III. Ur devleti son bulmuştur. Bir süre sonra İşbi-Erra, Ur'daki Elam garnizon güçlerini kovarak, Ur kentini zapt etmiştir.

III. Ur kralları, Elam toprakları da dahil olmak üzere Babil Ülkesi ile Diyala bölgesinin aşağı kısmını içine alan ve Asur kentine kadar uzanan çok geniş bir bölgeye hâkim olmuşlar ya da kontrol altına almışlardır. Bu geniş topraklarda hâkimiyetlerini sürdürmek için topraklarını, Adab, Babil, Puş, Uruk gibi 20 eyalet bölgesine ayırmışlardır. Bu eyaletlere de *patesi* ya da *ensi* denilen eyalet valilerini atayarak merkeze bağlamışlardır. Bu valiler genel olarak bulundukları bölgelerin yerlilerinden seçilmekteydi. Genellikle her *ensi*, *e-gal* denilen bir saraya sahipti. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla bazen eyalet valiliği görevi babadan oğula hatta bazen yeğenden amcaya geçmiştir (Umma gibi). Valilerin görevlerinden biri de adaleti sağlamak ve mahkemelerde yargıç olarak bulunmaktı. Bundan ayrı olarak *ensiler gun* denilen "toprak vergilerini" merkeze göndermek zorundaydılar⁹⁸. Örneğin Urua *ensisi* Şulgi-Adamu'nun, Şu-Suen'in 7. yılında haracını gönderdiği kaydedilmiştir. Eyaletlerde ve küçük yerlerde (belki de eyaletin daha uzağında) *şabra* olarak ifade edilen yüksek düzeyli eyalet memurları da görev yapmıştır. Umma eyaletine bağlı Apişal kenti ile Muşbi'ana bölgesinin birer *şabrasının* olduğu bilinmektedir. Daha küçük kent, kasaba ve köylerde ise, bulundukları bölgenin *ensilerine* bağlı *hazanum*⁹⁹ denilen belediyeçilik görevini üstlenen memurlar bulunmaktaydı. Örneğin Umma eyaletine bağlı Nagsu ve Garşana kentleri *hazanumlar* tarafından idare edilmekteydi.

⁹⁶ Kinal 1983, s.97; Klein 1995, s.856; Kramer 2002, s.101.

⁹⁷ Kinal 1983, s.97.

⁹⁸ Hallo 1960, s.88, dipnot 5; Klein 1995, s.855-856.

⁹⁹ Steinkeller 1991, s.21.

III. Ur devletinin güçlü bir bürokrasisi vardı ve *ensiler*den başka önemli sorumluluklara sahip memurlar da bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Sümerlerin *şagina* (akk. *šakkanakkum*) dedikleri valilerden bağımsız askeri komutanlardır. Bu *şaginalar* da aynı valiler gibi eyaletin başkentinde oturmaktaydılar. Bazı büyük eyaletlerde birden fazla *şaginanın* olduğu görülmektedir. Örneğin Umma eyaletine bağlı Zabalam ve Nagsu kentleri ayrı komutanlara sahipti. Eyaletlerdeki *şaginalar*, yerel ailelerden gelen *ensilerin* güçlerini dengelemekte ve onları kontrol etmekteydi. Bir de *sukkal-mah* denilen ve “baş sekreter” olarak düşünülen, iç ve dış politikadan sorumlu diplomatlar görev almaktaydı¹⁰⁰. Bunlar III. Ur devletine bağlı yerlerden gelen vergi ve haraçların idare işini üstlenmekteydiler. Bu görevi üstlenen en bilindik isim ise Lagaş kentinde görev yapan Arad-Nanna’dır. O, devletin bir elçisi olarak ülke dışına seyahat etmiştir. Arad-Nanna ailesinden en az 4 neslin bu görevi sürdürdüğü bilinmektedir. III. Ur dönemi diplomatları arasında olan *sukkallar* (saray görevlisi, sekreter) muhtemelen ülkeye gelen, Sümerce ve Akkadca bilmeyen yabancı elçilere çevirmenlik yapmışlardır. *Sanga* denilen görevliler ise, baş tapınak yöneticisi olarak hizmet etmişlerdir.

III. Ur Döneminde geniş bir inşa faaliyeti yürütülmüştür. Bazı kentlerdeki tapınaklar büyütülerek, geniş yapı komplekslerine dönüştürülmüştür. Eyalet yöneticileri olan *ensiler*, bu tapınaklarda tanrılara kurbanlarını, bağışlarını sunmuşlardır. *Ensiler* sadece kendi bölgelerindeki tapınaklara değil, başka şehirlerin tanrılarına da bağışlarını göndermişlerdir¹⁰¹. *Ensilerin* özellikle Nippur’a göndermiş oldukları bağışlar tabletlere kaydedilmiştir. Bu dönemde Nippur önemli bir din merkeziydi ve ayrı bir yeri vardı. Amar-Suen, Şu-Suen ve İbbi-Suen’in zamanında olduğu gibi krallar burada taç giyerler ve bir nevi tanrı Enlil’in onayını aldıklarını, onun kendilerini görevlendirdiklerini gösterirlerdi. Eski dönemlerde olduğu gibi bu dönemde görülen bir önemli olay da kralların tanrılaştırılması, hatta bunun daha yaşarlarken yapılmasıdır. Şu-Suen’in sürgün ettiği Simanum halkını yerleştirdiği küçük yerleşimin tanrısının Şu-Suen olduğu¹⁰² kaydedilmiştir. Bir tablette ise İbbi-Suen’den ülkenin tanrısı¹⁰³ olarak söz edilmektedir. Tanrılaştırılan krallar için tapınaklar dahi yapılmıştır. Adab *ensisi* Habaluke, Eşnunna

¹⁰⁰ Sharlack 2005, s.17- 29.

¹⁰¹ Fish 1938, s.58.

¹⁰² Civil 1967, s.31.

¹⁰³ RIME 3/2, s.371.

ensis İturla ve Girsu *ensis* İr-Nanna, Şu-Suen için tapınaklar yaptırmışlardır¹⁰⁴. Kral Şulgi'nin de Girsu, Umma, Puzriş-Dagan kentlerinde tapınağının olduğu bilinmektedir.

III. Ur döneminde resmi dilin Sümerce olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak yazışmalar, mektuplar ve idari metinler Sümerce yazılmıştır. Akkadca isimlere sık rastlanmasına yani Akkadcanın konuşulan bir dil olmasına karşın, bu dönemde Güney Mezopotamya'da en azından yazı dilinin Sümer dilinde olduğu görülmektedir. Umma, Girsu, Drehem'den çıkan bu dönem metinleri bu dilde yazılmış olup, Nippur'dan çıkan metinlerin, Sümer dilinden başka, bir kısmının Akkadca olduğu görülmektedir. Güney Mezopotamya'da genel olarak Sümerlerin yaşamasına karşın Akkad ve Amurruluların da bölgede oldukları anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

Bu dönemde okuma yazma konusunda büyük bir seferberlik gerçekleştirilmiştir. Mabretlerde tablet evi anlamına gelen E₂.DUB.BA denilen okullar açılmış ve burada matematik ve astronomi gibi konular öğretilmiştir. Şulgi döneminden İbbi-Suen dönemine kadar olan belgelerde yaklaşık 250 katip adına rastlanmıştır¹⁰⁶ ki bu, o dönem için önemli bir sayıdır.

6. III. Ur Dönemi Kaynakları

Gerek resmi gerekse kaçak kazılar ile III. Ur dönemini aydınlatan binlerce tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletler, Umma, Girsu, Lagaş, Puzriş-Dagan (Drehem), Ur, Nippur, Uru-Sagrig, Garšana gibi dönemin önemli kentlerinden gelmektedir¹⁰⁷. Tabletler, Avustralya'dan Kanada'ya Japonya'dan Türkiye'ye kadar dünyanın dört bir yanında yer alan müze ve koleksiyonlarda bulunmaktadır. Girsu, Nippur, Puzriş-Dagan ve Umma kentlerinden gelen bu dönem tabletleri ise ülkemizde Sadberk Hanım Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer almaktadır. Bu tabletler ekonomik kayıtları ihtiva etmektedir.

Bu dönemin tabletlerinin birçoğu okunmuş ve yayınlanmıştır¹⁰⁸. Makalelerin dışında aşağıda en önemli kitaplar sıralanmıştır:

¹⁰⁴ RIME 3/2, s.321; Sallaberger- Westenholz 1999, s.170.

¹⁰⁵ Owen 2013, s.107- 108.

¹⁰⁶ Kinal 1983, s.93.

¹⁰⁷ Molina 2008, s.52-53'de Susa dahil 27 kentin adı geçmekte ise de tabletlerin çoğunluğu bu kentlerden el geçmiştir.

¹⁰⁸ Bibliyografya için Molina 2008'e bakılmalıdır.

- AS 17 Giorgio Buccellati ve Robert D. Biggs, *Cuneiform Textes from Nippur, the eight and ninth Seasons*, Assyriological Studies 17, Chicago, 1969.
- AUCT 1 Marcel Sigrist, *Neo Sumerian Account Texts in the Horn Archaeological Museum*, Andrews University Cuneiform Texts 1, 1984.
- AUCT 2 Marcel Sigrist, *Neo Sumerian Account Texts in the Horn Archaeological Museum*, Andrews University Cuneiform Texts 2, 1988.
- AUCT 3 Marcel Sigrist, *Neo Sumerian Account Texts in the Horn Archaeological Museum*, Andrews University Cuneiform Texts 3, 1988
- BCT 1 Philip J. Watson, *Neo Sumerian Texts from Drehem*, Catalogue of Cuneiform Tablets in Birmingham City Museum 1, 1989.
- BCT 2 Philip J. Watson, *Neo Sumerian Texts from Umma and Other Sities*, Catalogue of Cuneiform Tablets in Birmingham City Museum 2, Warminster, 1993.
- BIN 3 Clarence E. Keiser, *Neo-Sumerian Account Texts from Drehem*, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies 3, New Haven, 1971.
- BPOA 1 Tohru Ozaki ve Marcel Sigrist, *Ur III Administrative Tablets from the British Museum*, Biblioteca del Proximo Oriente Antiguo 1, Madrid, 2006.
- BPOA 6 Marcel Sigrist ve Tohru Ozaki, *Neo-Sumerian Administrative Tablets from the Yale Babylonian Collection*, Biblioteca del Proximo Oriente Antiguo 6, Madrid, 2009.
- Buccellati, Amorites
Giorgio Buccellati, *The Amorites of the Ur III Period*, Neapel, 1966.
- CANES 1 Edith Porada, *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections 1*, Washington, 1948.

- CBT 1 Hugo Heinrich Figulla, *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum 1*, Londra, 1961.
- CBCY 3 Marcel Sigrist, Neo-Sumerian Archival Texts in the Nies Babylonian Collection, *Catalogue of the Babylonian Collections at Yale 3*, Bethesda, 2001.
- CUSAS 16 Steven J. Garfinkle, Herbert Sauren ve Marc van de Mieroop, *Ur III Tablets from the Columbia University Library*, Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology 16, Bethesda, 2010.
- FAOS 9 Horst Steible, *Die Neo Sumerischen Bau und Weihinschriften*, Freiburger Altorientalische Studien 9, Wiesbaden, 1991.
- FAOS 17 Piotr Steinkeller, *Sale Documents of the Ur III Period*, Freiburger Altorientalische Studien 17, Stuttgart, 1989.
- Forde Nels W. Forde, *Nebraska Cuneiform Texts of the Sumerian Ur III Dynasty*, Chicago, 1953.
- ITT 2 Henri de Genouillac, *Textes de l'Epoque d'Agade et de l'Epoque d'Ur*, Inventaire des Tablettes de Tello Conservees au Musée Imperial Ottoman 2, Paris, 1910.
- ITT 3 Henri de Genouillac, *Textes de l'Epoque d'Ur*, Inventaire des Tablettes de Tello Conservees au Musée Imperial Ottoman 3, Paris, 1912.
- ITT 4 Louis Joseph Delaporte, *Textes de l'Epoque d'Ur*, Inventaire des Tablettes de Tello Conservees au Musée Imperial Ottoman 4, Paris, 1912.
- ITT 5 Henri de Genouillac, *Epoque Presargonique, Epoque d'Agade, Epoque d'Ur*, Inventaire des Tablettes de Tello Conservees au Musée Imperial Ottoman 5, Paris, 1921.
- MVNS 1 Giovanni Pettinato ve Hartmut Waetzoldt, *La Collezione Schollmeyer, Testi Economici della III Dinastia di Ur Conservati a Werl e Heideiberg*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 1, Roma, 1974.
- MVNS 2 Herbert Sauren, *Wirtschaftsurkunden des musee d'art et d'Histoire in Genf*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 2, Roma, 1974.

- MVNS 3 David Owen ve Marcel Sigrist, *The John Frederick Lewis Collection, Texts from the Third Millenium in the Free Library of Philadeilphia*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 3, Roma, 1975.
- MVNS 4 Luigi Cagni ve Giovanni Pettinato, *La Collezione del Pontificio Istituto Biblico*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 4, Roma, 1976.
- MVNS 5 Edmond Sollaberger, *The Pinhes Manuscript*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 5, Roma, 1978.
- MVNS 6 Giovanni Pettinato, *Testi Economici di Lagaş del Museo di İstanbul, Parte I, La 7001-7600*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 6, Roma, 1977.
- MVNS 7 Giovanni Pettinato ve Sergio A. Picchioni, *Testi Economici di Lagaş del Museo di İstanbul, Parte II, La 7601-8200*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 7, Roma, 1978.
- MVNS 8 D. Calvot, *Textes Economiques du Sellus-Dagan du Musee du Louvre et du College de France*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 8, Roma, 1979.
- MVNS 9 Daniel C. Snell, *The E.D. Hoffman, Collection and Other American Collections*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 9, Roma, 1979.
- MVNS 10 Jean Pierre Gregoire, *Inscriptions et Archives Administratives Cuneiformes*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 10, Roma, 1981.
- MVNS 11 David Owen, *Selected Ur III Texts from the Harvard Semitic Museum*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 11, Roma, 1982.
- MVNS 12 Tohru Gomi, *Wirtschaftstexte der Ur III Zeit aus dem British Museum*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 12, Roma, 1982.
- MVNS 13 Marcel Sigrist, David I. Owen ve Gordon D.Young, *The John Frederick Lewis Collection, Texts from the Third Millenium in the Free Library of Philadeilphia II*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 13, Roma, 1984.

- MVNS 14 Fatma Yıldız, Hartmut Waetzoldt ve Hubert Renner, *Die Umma Texte aus den Archäologischen Museen zu İstanbul I; Nr. 1-600*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 14, Roma, 1988.
- MVNS 15 David Owen, *Neo- Sumerian Texts from American Collections*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 15, Roma, 1991.
- MVNS 16 Fatma Yıldız ve Hartmut Waetzoldt, *Die Umma Texte aus den Archäologischen Museen zu İstanbul II; Nr. 601-1600*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 16, Roma, 1994.
- MVNS 17 Giovanni Pettinato, *Testi Economici Neo Sumerici dei British Museum*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 17, Roma, 1993.
- MVNS 18 Manuel Molina, *Tablilas Administrativas Neosumerias de la Abadia de Montserrat (Barcelona), Copias Cuneiformes*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 18, Roma, 1993.
- MVNS 19 Pietro Mander, *Testi Neo-Sumerici del British Museum*, Materiali per il Vocabolario Neosumerico 19, Roma, 1995.
- NATN David Owen, *Neo-Sumerian Archival Texts Primarily from Nippur in the Univerity The Oriental Institute and the Iraq Museum*, Winona lake, 1982.
- Nisaba 5 F.D'Agostino, F. Pomponio ve R. Laurito, *Neo-Sumerian Texts from Ur in the British Museum: Epigraphical and Archaeological Catalogue of an Unpublished Corpus of Texts and Fragments*, Nisaba, Studi Assiriologici Messinesi 5, Messina, 2004.
- NRVN 1 Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay, *Neusumerische Rechts und Verwaltungsurkunden aus Nippur 1*, Ankara, 1965.
- NSGU Adam Falkenstein, *Die Neusumerischen Gerichtsurkunden 1-3*, München, 1956- 1957.
- NYPL Herbert Sauren, *Les Tablettes Cuneiformes de l'Epique d'Ur de la New York Public Library*, Louvain la Neuve, 1978.
- OIP 14 Daniel David Luckenbill, *Inscriptions from Adab*, Oriental Institute Publications 14, Chicago, 1930.

- OIP 43 Thorkild Jacobsen, *The “Gimilsin” Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Oriental Institute Publications 43, Chicago, 1940.
- OIP 115 Markus Hilgert, *Drehem Administrative Documents from the Reign of Šulgi, Cuneiform Texts from Ur III Period in the Oriental Institute 1*, Oriental Institute Publications 115, Chicago, 1998.
- OIP 121 Markus Hilgert, *Drehem Administrative Documents from the Reign of Amar-Suena, Cuneiform Texts from Ur III Period in the Oriental Institute 2*, Oriental Institute Publications 121, Chicago, 2003.
- PDT Armas Salonen, Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay, *Die Puzriş-Dagan Texte der İstanbuler Archäologischen Museen*, Helsinki, 1954.
- PDT 1 Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay ve Armas Salonen, *Die Puzriş-Dagan Texte der İstanbul Archäologischen Museen I: Nr. 1-725*, Helsinki, 1954.
- PDT 2 Fatma Yıldız ve Tohru Gomi, *Die Puzriş-Dagan Texte der İstanbul Archäologischen Museen II: Nr. 726-1379*, Freiburger Altorientalische Studien 16, Stuttgart, 1988.
- RIME 3/2 Douglas R. Frayne, *Ur III Period (2112-2004 B.C.), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Period 3/2*, Toronto, 1997.
- SACT 1 Shin T. Kong, *Sumerian Economic Texts from the Drehem Archive*, Sumerian and Akkadian Cuneiform Texts in the Collection of the World Heritage Museum of the University of Illinois 1, Urbana, 1971.
- SACT 2 Shin T. Kong, *Sumerian Economic Texts from the Umma Archive*, Sumerian and Akkadian Cuneiform Texts in the Collection of the World Heritage Museum of the University of Illinois 2, Urbana, 1972.
- SAT 2 Marcel Sigrist, *Texts from the Yale Babylonian Collections I, Sumerian Archival Texts 2*, Bethesda, 2000.
- SCT Cyrus H. Gordon, *Smith College Tablets, 110 Cuneiform Texts Selected from the College Collection*, Smith College Studies in History 38, Northampton, 1952.

SET	Tom B.Jones ve John W.Snyder, <i>Sumerian Economic Texts from the Third Ur Dynasty</i> , A Catalogue and Discussion of Documents from Various Collections, Minneapolis, 1961.
SF	Anton Deimel, <i>Schultexte aus Fara</i> , Die Inscriften von Fara 2, Leipzig, 1923.
SNAT	Tohru Gomi ve Susumu Sato, <i>Selected Neo-Sumerian Administrative Texts from the British Museum</i> , Chuo-Gakuin Universitesi, 1990.
SRU	Dietz Otto Edzard, <i>Sumeriche Rechtsurkunden des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur</i> , München, 1968.
TCS 1	Edmond Sollberger, <i>The Business and Administrative Correspondence under the Kings of Ur</i> , Texts from Cuneiform Sources 1, Locust Valley, 1966.
TCTI 1	Bertrand Lafont ve Fatma Yıldız, <i>Tablettes cuneiformes de Tello au Musée l'Istanbul: datant de l'époque de la III Dynastie d'Ur 1</i> , 1989.
TCTI 2	Bertrand Lafont ve Fatma Yıldız, <i>Tablettes cuneiformes de Tello au Musée l'Istanbul 2</i> , Leiden, 1996.
TEL	Charles Virolleaud ve Maurice Lambert, <i>Tablettes Economiques de Lagash</i> , Paris 1968.
TIM 6	Fauzi Reschid, <i>Administrative Texts from the Ur III Dynasty</i> , Texts in the Iraq Museum 6, Bağdat, 1971.
TIM 9	Johannes van Dijk, <i>Cuneiform Texts: Texts of Varying Content</i> , Texts in the Iraq Museum 9, Brill, Leiden 1976.
TJA	Emile Szlechter, <i>Tablettes Juridiques et Administratives de la III Dynastie d'Ur et de la Dynastie de Babylone</i> , Paris, 1963.
UE 10	Leon Legrain ve Leonard Woolley, <i>Seal Cylinders</i> , Ur Excavations 10, Oxford, 1951.
UET 1	Cyril John Gadd, <i>Royal Inscriptions, Ur Excavation Texts 1</i> , Londra, 1928.
UET 3	Leon Legrain, <i>Business Documents of the Third Dynasty of Ur</i> , Ur Excavation Texts 3, Londra, 1947.

- UET 8 Edmond Sollberger, *Royal Inscriptions II, Ur Excavation Texts 8*, Philadelphia, 1965.
- UNT Harmut Waetzoldt, *Untersuchungen zur Neosumerischen Textilindustrie*, Roma, 1972.
- UTİ 3 Fatma Yıldız, *Die Umma-Texte aus den archäologischen Museen zu İstanbul 3; Nr. 1601-2300*, 1993.
- UTİ 4 Gomi Tohru ve Fatma Yıldız, *Die Umma-Texte aus den archäologischen Museen zu İstanbul 4; Nr. 2301-3000*, 1997.
- UTİ 5 Fatma Yıldız ve Ozaki Tohru, *Die Umma-Texte aus den archäologischen Museen zu İstanbul 5; Nr. 3001-3500*, Bethesda, 2000.
- UTİ 6 Fatma Yıldız ve Ozaki Tohru, *Die Umma-Texte aus den archäologischen Museen zu İstanbul 6; Nr. 3501-3835*, Bethesda, 2001.
- WF Anton Deimel, *Wirtschaftstexte aus Fara*, Die Inschriften von Fara 3, Leipzig, 1924.
- YOS 4 Clarence E. Keiser, *Selected Temple Documents of the Ur Dynasty*, Yale Oriental Series 4, New Haven, 1919.

II. BÖLÜM

III. UR DÖNEMİ TARİHİ COĞRAFYASI

1. III. Ur Devletinin İçinde Bulunduğu Coğrafya

Çok eski zamanlardan bugüne kalan büyük bir tarihi mirasa ev sahipliği yapan Mezopotamya bölgesi, kabaca Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki topraklara denilmektedir. Mezopotamya kelimesi ise Yunancada “iki nehir arasında” anlamına gelmektedir. Eski Mısır kayıtlarında bu bölge için, yine aynı anlama gelen “Naharina” sözcüğü kullanılmıştır. Mezopotamya topraklarının güney ve kuzey olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Dicle ve Fırat nehirlerinin Bağdat civarında birbirine yaklaştığı yer, bölgeyi doğal olarak ikiye ayırmaktadır. Mezopotamya’nın kuzey kısmı daha dağlık bir bölge iken, güneyi daha düz bir araziye sahiptir. Eski insanların su kıyısına yerleştikleri düşünülürse, Fırat ve Dicle nehirleri bu bölge için hayati bir önem taşır. Bu nehirlerden çıkan kollar ve yapay kanallar bölgenin su ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklardır. Eskiden Purattu/Puratum denilen Fırat nehir adının bakır anlamına gelen Sümerce URUDU-URUTTU kelimesine dayandığı düşünülmektedir¹⁰⁹.

Mezopotamya coğrafyasının eski ve bugünkü durumları karşılaştırıldığında karşımıza büyük farklar çıkmaktadır. Bu farklardan en önemlisi, bugün Basra olarak bildiğimiz körfezin eski kıyısının o zamanlarda daha yukarılarda, Eridu ve Ur kentleri yakınlarından geçmiş olmasıdır. Bugün ise uzun yıllar nehirlerin taşıdığı alüvyonlarla dolan körfezin kıyı çizgisi daha güneye itilmiş durumdadır. Ayrıca Dicle ve Fırat nehirlerinin bugünkü yatakları eski dönemlere nazaran epey değişmiştir. Eskiden nehir kıyısında bulunan Uruk, Larsa gibi kentler bugün ırmaklardan metrelerce uzaklıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar kentlerin kaderlerini de etkilemiş olmalıdır. Örneğin bugün çorak bir araziye sahip olan Uruk kenti, belki de nehir yataklarının değişmesiyle terk edilmiştir. Nehirlerle ilgili bir başka önemli problem ise kaynaklarda *İturungal* olarak bilinen kanalın güzergâhıdır¹¹⁰. Jacobsen bu kanalın KAsahar kenti

¹⁰⁹ Kinal 1983, s.45.

¹¹⁰ İturungal nehrinin güzergâhı için s. 136, harita 3.

civarından başlayarak, Zabalam, Karkar, Umma istikametinde ilerleyip, Mansuriyah ve Badtibira'ya aktığı, buradan batıya doğru dönerek, Able ve Larsa üzerinden Fırat'a katıldığını söylemektedir¹¹¹. Doğu Fırat kolu olarak tanımlanan İturungal kanalının Dicle nehri ya da onun bir kolu olabileceği fikri de bulunmaktadır. Steinkeller bu suyunun, Dicle nehrinden Karkar-Nagsu arasında ayrıldığını ve Uruk kentinin güneyinde Fırat'a katıldığını göstermektedir (Harita 3)¹¹². Adams'ın çalışmasındaki haritalara bakacak olursak bu fikir doğru gözükmektedir¹¹³. III. Ur dönemi kayıtlarından bilinen kanallardan biri olan Amar-Suenitum kanalı ise Umma, Adab ve Uru-Sagrig topraklarından geçmekte ve İturungal kanalına katılmaktaydı. Bir diğer kanal Nanna-gugal kanalıdır. Bu kanal Lagaş topraklarının batı sınırını ve Gu-edena bölgesinin ise güney sınırını oluşturmaktadır. Ur topraklarını sulayan bir de ^{id}NUN kanalı vardır ki bu kanalın Ur'dan Tell al-Lahm höyüğüne doğru aktığı düşünülmektedir¹¹⁴. Adlarını geçtikleri kentlerden alan İsin ve Eridu gibi kanal adlarına da rastlanmaktadır. Bunlardan başka III. Ur dönemi kayıtlarında sayılamayacak kadar çok kanal bulunmaktadır. Bu kanalların her biri bölge için önemli kaynaklardır.

Güney Mezopotamya'da hâkim olan III. Ur Devleti, Maşkan-Şapir, Eşnunna, Der gibi Dicle'nin doğusunda, Diyala bölgesinde bulunan kentlere kadar sınırlarını genişletmiştir. Ur kralları bu bölgede tutunabilmek için kaleler inşa etmişlerdir. Bunlardan en bilineni ise, adlarını III. Ur kralı Şulgi'den alan Şulgi-Nanna ve İşim-Şulgi'dir. Zaman zaman Ur krallarının bu sınırları Asur kentine kadar kuzeye taşıdıkları¹¹⁵ ve doğuda Elam ülkesine kadar etkin oldukları bilinmektedir. Asur'un kuzeyine yerleştirilen Şımanum ve Urbilum kentlerine de seferler düzenlenmiş, fakat bunlar geçici, ganimete dayalı zaferler olarak kalmıştır. Bugünkü İran'da bulunan Elam kentleri Susa, Şimaşki ve bunlardan daha uzak mesafelerde bulunan Zabşali ve Anşan üzerinde de etkilerini uzun zaman sürdürmüşlerdir. Sonuç olarak III. Ur devleti böylesine büyük bir coğrafyada yaklaşık 108 yıl etkin olmayı başarmıştır.

¹¹¹ Jacobsen 1960, 177.

¹¹² Steinkeller 2001, 40.

¹¹³ Adams-Nissen 1972, 36, harita 17.

¹¹⁴ Jacobsen 1960, s.183.

¹¹⁵ Kinal 1983, s.95; Michalowski 2009, 149- 156.

2. YERLERİ KESİN OLAN YERLEŞİMLER

Adab

Güney Mezopotamya'nın önemli kentlerinden olan Adab, Nippur'un 30 km güneydoğusunda bulunan ve birkaç höyükten oluşan Bismaya'ya yerleştirilmektedir. Bu höyük, dikdörtgen bir şekle sahip olup, 1.5 km uzunluğundadır ve etrafı çift bir surla çevrilidir. Adab, 1850'de William Kennet Loftus tarafında bulunmuştur. Adab kenti ile ilgili ilk araştırmalar, 1885 yılında William Hayes Ward ve 1890 yılında John Punnett Peters tarafından gerçekleştirilmiştir. 1902 yılında Walter Andrae, Bismaya'ya bir ziyarette bulunmuş ama asıl çalışmayı, 1903-1904 yılları arasında Edgar James Banks ve Bedri Bey tarafından gerçekleştirmiştir. Buradaki kazılardan ve bulunan metinlerden Adab kentinin politik açıdan önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁶.

Adab kenti, Fırat nehrinin doğusunda, eski zamanlarda bugünkünden farklı bir güzergâh izleyen Dicle nehri yakınlarında, Umma'nın kuzey-batı sınırında yer almaktadır. Gayet sulak bir bölgede bulunan Adab'ın bir kanalla iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca etrafı kanallarla çevrili olan bu kentin yakınlarından geçen en bilindik su kaynağı İturungal idi. Bu kanal Adab'dan sonra Nagsu'dan geçer ve Uruk kenti civarında Fırat nehrine katılırdı. Amar-Suenitum kanalı da buradan geçmekte hatta Adab'a yakın bir yerde İturungal kanalı ile kesişmektedir.

Adab kenti metinlerde UD.NUN^{ki}, UD.NUN.NA^{ki} ve A-da-ab olarak geçmektedir. UD.NUN^{ki} yazılışının, Adab ya da Usab olarak okunması¹¹⁷ gerektiği söylenmektedir. Adab adı, Akkadcadan Sümerceye devşirilirken bu isimde d ve s seslerinde bir değişim meydana gelmiştir. Bu yazılışın erken dönemlerde “kuş” anlamındaki bir belirteç olan MUŞEN ile yazıldığı (^{MUŞEN}USAB) görülmektedir. Aslında Adab yer adı, Sümerce bir kuş türüyle aynı adı taşımaktadır¹¹⁸. Bu durum bu kuşun, kentin sembolü ya da totemi olacağı fikrini vermektedir. Bu tür semboller bu dönemlerde bilinen bir şey olduğu için, Usab kuşu bir topluluğun ya da topluluğun yaşadığı kentin sembolü olmalıdır.

¹¹⁶ Unger 1928a.

¹¹⁷ Unger 1928a; Jacobsen 1967, s.100.

¹¹⁸ Jacobsen 1967, s.100-101; RIME 1, s.17.

Erhanedan Dönemi'nden Kas dönemine kadar yerleşimin olduğu anlaşılan Adab kentindeki kazılarda, III. Ur dönemine ait buluntulara da rastlanmıştır. Fakat bu döneme ait Adab'tan çok az, yaklaşık 100 kadar kayıt ortaya çıkarılmıştır¹¹⁹. Bu azlık bu dönemde burayla ilgili bilgilerimizi de kısıtlamaktadır. Ama bu dönemde Adab'dan bahseden diğer yerlerden, özellikle Girsu'dan çıkarılan tabletler, burası için önemli bir kaynaktır.

III. Ur döneminde Adab bir eyalet merkeziydi ve bir *ensi* tarafından yönetiliyordu. Habaluge ve Ur-Aşgi adında iki *ensi*, Şulgi döneminden, İbbi-Suen dönemine kadar aralıklarla kenti idare etmişlerdir. Bu *ensilerle* ilgili bilgilere gerek onlara ait mühürlerden gerekse tabletlerden ulaşılmaktadır. Bu tabletlerde Adab valilerinin ekonomik faaliyetleri de bulunmaktadır. Tüccarlarla alışveriş yapan Habaluge, tüccar Aba-saga'dan çok sayıda hayvan satın alırken görülmektedir. İnşai faaliyetlerde de bulunan Habaluge, tanrılaştırılan kral Şu-Suen için tapınak yaptıran *ensiler* arasında yer almaktadır¹²⁰. Sadece bu valilerin değil, onların yakınlarının da yazıtları ortaya çıkarılmıştır. Ur-Aşgi'nin oğlu Lu-Utu'nun Şu-Suen dönemine ait olan mühür yazıtı¹²¹ bunlardan bir tanesidir.

Adab kentinin baş tanrısı, tanrıça Ninhursag/Ninmah/Nintu/Belet-ili ile eşi Aşgi idi. Tanrıça Ninhursag'ın Adab'da E₂-MAH denilen bir tapınağı ve Banks tarafından kazılan küçük bir zigguratı bulunmuştur. Bunların ortaya çıkarıldığı ve kutsal alan olduğu anlaşılan höyüğe, bugün “Tapınak Höyük” denilmektedir. Bu tanrıçanın E₂-NAMZU adındaki ikinci tapınağının Belet-ili adına yaptırıldığı kaydedilmiştir. Adab'daki bir diğer tapınak ise, tanrıça İnanna'nın E₂-SAR tapınağıdır. Kaynaklardan, III. Ur kralları Ur-Nammu, Şulgi ve Amar-Suen'in Adab tapınağını yeniledikleri¹²² görülmektedir.

Babili(m)

Babil kenti, Bağdat'ın yaklaşık 90 km güney-doğusunda olup, Fırat nehri kenti, doğu ve batı olarak ikiye bölmektedir. Buranın doğu kısmında, önemli bilgiler veren

¹¹⁹ Wilson 2012, s.140.

¹²⁰ RIME 3/2, s.321; Sallaberger ve Westenholz 1999, s.170.

¹²¹ RIME 3/2, s.347.

¹²² Unger 1928a, s.22.

arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmesine karşın, sular altında kalan batı kısmı hakkında çok az şey bilinmektedir. Babil kentinde, M.Ö. 3. binlerden, M.S. 2. yüzyıla kadar yoğun bir yerleşimin olduğu görülmektedir. Bu yer eskiden beri batılı kişilerce ziyaret edilmiş, 1811 ve 1817’de C. James Rich tarafından kazılmıştır. Önemli kazı çalışmalarının başlangıcı olan 19. yüzyıl buradaki çalışmaların da başlangıcı olmuştur. 1899-1914 yılları arasında Deutche Orient Gesellschaft adına Alman mimar ve arkeolog Robert Koldewey tarafından burada büyük arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir¹²³.

III. Ur kaynaklarında KÁ.DİNGİR olarak geçen Babili(m) kenti¹²⁴ Akkadca “tanrı kapısı” anlamına gelmektedir. Modern zamanlara kadar kentin adı, kuzey kısmındaki bir höyükte korunmuştur. Babil kentiyle ilgili en erken bilgiler, Akkad ve III. Ur kaynaklarından gelmektedir. Akkadlı Sargon tarafından yıkılan Babil kenti, Ur kralı Şulgi tarafından ele geçirilmiş ve sonrasında tanrı Marduk’un kutsal alanı olan Esagila yağmalanmıştır¹²⁵. Daha sonra burası III. Ur devletinin eyalet merkezlerinden biri olmuş ve valilerce yönetilmiştir. Bu valiler arasında karşımıza ilk, Şulgi ve Amar-Suen dönemlerinde *ensilik* görevine getirilen Arşih çıkmaktadır. Kral Şulgi dönemine tarihlenen metinlerde, Abba adında bir *ensinin* de bu görevi üstlendiği görülmektedir. Amar-Suen döneminde Babil kentinin valisi olan bir diğer kişi SIG₄(Mur)-teli’dir. III. Ur devletinin son zamanlarında ise, Puzur-Tutu Babil’i idare etmiştir. Bu *ensilerden* bazılarının adları, ticaretle ilgili metinlerde (muhtemelen kurban etmek için) hayvan satın alırken kaydedilmiştir.

Eridu

Eski Eridu kenti Ur’un yaklaşık 24 km güney-batısında bulunan modern Tell Abu Şahreyn’e konumlandırılmaktadır. Eridu, Ubeyd döneminden Pers dönemine kadar olan zamanda yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Fakat bugün ıssız, çorak bir yer haline gelmiş durumdadır. Buradaki ilk arkeolojik kazı çalışmaları 1855 yılında John George Taylor tarafından gerçekleştirilmiştir. 1918 yılında Campell Thompson ve 1919 yılında Henry R. Hall tarafından da burada arkeolojik kazılar yapılmıştır. Abu Şahreyn’deki en kapsamlı kazı çalışmalarını ise, 1946-1949 yıllarında Fuad Safar, Muhammed Ali

¹²³ Unger 1928b, s.331.

¹²⁴ III. Ur kaynaklarında Babil kenti TIN.TIR olarak da anılmıştır. Unger 1928b, s.333; RGTC 2, s.194.

¹²⁵ Unger 1928b, s.334; Bryce 2009, s.99.

Mustafa ve Seton Lloyd tarafından yürütülmüştür. Eridu kenti, 7 höyükten oluşan¹²⁶ büyük bir yerdir. Buradaki ana höyük, etrafı taş surlarla çevrili, yaklaşık 300 m²'lik bir platformdan oluşmaktadır. Arkeolojik kazılar sonucunda, bu platformun III. Ur kralları tarafından yaptırıldığı anlaşılmıştır. Burada ziggurat kulesi ve tapınaklardan meydana gelen, geniş bir yapı külliyesine¹²⁷ rastlanmıştır.

Sümer kentleri arasında en güneyde bulunan Eridu kenti, bir zamanlar körfezin hemen kıyısında yer almaktaydı. Fakat nehirlerin getirdiği alüvyonlar sebebiyle bugün denizden uzaklaşmış durumdadır. Eskiden farklı bir güzergâh izleyen Fırat nehrinin ve kollarının suladığı Eridu, bu nehrin hemen yakınlarında bulunmaktaydı. Eridu kazıları sırasında, eskiden buranın yakınlarında büyük bir nehrin olduğu gözlemlenmiştir. Şüphesiz Fırat nehri olan bu nehrin Eridu'ya en yakın noktası, kentin güney-batısından 3 km'lik bir mesafeye konumlandırılmaktadır. Ayrıca yazıtlara kaydedilen bir de Eridu Kanalı denilen bir kanalın olduğu anlaşılmaktadır. Ur kralları su kaynaklarının yetersiz geldiği zamanlarda kanallar kazdırmışlardır ki bu yerler arasında Eridu da bulunmaktadır. Ur-Nammu Ur'dan Eridu kentine doğru akan ^{id}GUBİ kanalını kazdırmıştır¹²⁸.

Eridu kenti, metinlerde NUN^{ki} yazılışıyla karşımıza çıkmaktadır. Eridu'nun baş tanrısı Enki'nin eski adının NUN olması¹²⁹ bu kentin neden bu şekilde yazıldığını açıklamaktadır. Ayrıca NUN^{ki} işaretinin “Ağaç şehir” anlamına geldiği¹³⁰ de söylenmektedir. Çiviyazılı bu işaret, bir palmye ağacı ile gösterilmekteydi. Eridu'nun anlamı kesin olarak bilinmemekle birlikte, eğer bu sözcük Samice ise “aşağı” ya da “aşağı kent” anlamında olmalıdır. Etimolojik olarak bakıldığında ise, Sümerce URU.(ERİ).TU ve ERİ.DUG yazılışlarına yani “iyi şehir” anlamına ulaşılmaktadır. Fakat kuşkusuz tanrı Enki, Eridu kentinin kurulmasına ve gelişmesine katkı sağlayan en büyük etkidir.

Eridu, Nippur ile birlikte Güney Mezopotamya'daki en önemli iki dini merkezlerden biri olarak görülmektedir. Burası Nippur'daki tanrı Enlil'in oğlu, su

¹²⁶ Bryce 2009, s.233.

¹²⁷ van Buren 1948, s.115.

¹²⁸ Gadd 1928, s.9; Unger 1938c, s.464.

¹²⁹ Jacobsen 1967, s.102, dipnot 14.

¹³⁰ Unger 1938c, s.465.

tanrısı Enki'nin kült merkezidir. Onun buradaki tapınağına “okyanus tapınağı” anlamına gelen E₂-ZU.AB ya da E₂-ABZU denilirdi. Eskiden deniz kıyısında bulunan Eridu ile bu tapınağın adı anlamsal bir bütünlük oluşturur. “Aşağıdaki deniz evi” anlamına gelen Esira sözcüğü de bu tapınak için kullanılan bir diğer isimdir¹³¹. Ur kralı Ur-Nammu ise, bu tapınağa “Enki tapınağı” anlamına gelen E₂-ENKİ demiştir. Kayıtlardan III. Ur kralları, Ur-Nammu, Şulgi ve Amar-Suen'in buradaki E₂-ABZU tapınağını yeniledikleri bilinmektedir. Ayrıca burada Ur-Nammu tarafından başlanan ve ardılları tarafından tamamlanan bir ziggurat da yaptırılmıştır.

Eridu kenti belki de önemli kutsal yer olmasından dolayı, gerçek ve mitolojinin birbirine karıştığı hikâyelerde adı sıkça geçmektedir. Babil Destanına göre yaratılan ilk kent olan Eridu¹³², tufandan önce krallığın göklerden indiği ilk yer olarak da bilinmektedir. Diğer yandan tanrıça İnanna'nın Eridu'ya gitme hikâyesi vardır. III. Ur döneminde de bu kutsal kimliğini koruyan Eridu kenti dini bir merkez olarak varlığını sürdürmüş, ekonomik ya da siyasi bir değere sahip olmamıştır.

Eşnunna

Diýala bölgesinde yer alan Eşnunna, Sümer kentleri arasında en kuzeyde bulunanıdır. Bu kent, Bağdat'ın yaklaşık 80 km kuzey-doğusunda yer alan Tell Asmar höyüğüne konumlandırılmaktadır. Buradaki kazılar, Henry Frankfort tarafından 1930 yılında başlamış, 1936 yılına kadar da devam etmiştir. Tell Asmar höyüğünde bulunan yazılı materyaller, buranın Eşnunna olduğunu göstermiştir. Bu höyükteki ilk yerleşim, M.Ö. 4. binin sonları ile 3. binin başlarına tarihlenmektedir. Erhanedan döneminde höyüğün kuzeybatı kısmı büyük bir dini merkez haline gelmiş, kent Akkad döneminde büyümeyi sürdürmüştür. Eşnunna, gelişiminin zirvesine III. Ur ve İsin-Larsa dönemlerinde ulaşmıştır. III. Ur döneminde, Eşnunna nüfusunun yoğun olarak Tell Asmar höyüğünün güneyinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

III. Ur devletinin 2. Kralı Şulgi 30. yılında Eşnunna kentini ele geçirmiş ve İbbi-Suen'in 2. yılına kadar bu kent, Ur krallarına bağlı *ensiler* tarafından yönetilmiştir. Bu

¹³¹ Langdon 1923, 161.

¹³² Roaf 1996, s.53.

kentin *ensileri* olarak adı geçen isimler¹³³ şöyledir: Bamu, Nurea, Nurahi, Urguedenna, Kallamu, Lugal-kuzu ve İturla. Bunlar arasında, metinlerde özellikle Kallamu ve İturla'nın adları sık sık geçmektedir. Eşnunna valisi Kallamu ile Kazallu valisi olan Kallamu'nun aynı kişi olabileceği de söylenmektedir¹³⁴. Buna göre, Kallamu Kazallu'dan Eşnunna kentine gönderilmiş olmalıdır. Şu-Suen döneminde görev yapan İturla ise, bu kral için bir tapınak yaptırmıştır¹³⁵. Ayrıca Şu-Suen'in canı için diktirdiği taş da Tell Asmar kazıları sırasında ele geçirilmiştir¹³⁶. III. Ur Devleti yıkıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden kentler arasında Eşnunna da bulunmaktaydı. Önce İsin krallığına sonra da Eski Babil devletine bağlanan Eşnunna kenti, Eski Babil döneminden sonra tarihi kayıtlarda görülmemeye başlamıştır.

Eşnunna kenti aynı zamanda önemli bir dini merkezdir. Burası tanrı Abu'nun kült kentidir. Tell Asmar'da yapılan kazılarda üst üste yapılmış tapınakların izlerine rastlanmıştır. Bunun tanrı Abu'ya ait olduğu düşünülmektedir. Bu kentte tapınılan tanrılar arasında Tişpak da bulunmaktadır. Bir tablette, Şulgi'nin Eşnunna'da tanrı Tişpak için bir tapınak yaptırdığı kaydedilmiştir¹³⁷. Ayrıca daha yaşarken tanrılaştırılan kral Şu-Suen'in de burada bir tapın yeri bulunmaktadır ki bu tapınak arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

Gaeş

Gaeş, Ur kentine bağlı olan kutsal bir yerdir. Burası özellikle Ay tanrısı Nanna için önemli bir kült alanıdır. Bir suyuyla Ur kentine bağlanan Gaeş kenti, buradan 1 günden daha da kısa bir mesafededir. Paul Zimansky ve Elizabeth Stone, bu kutsal yeri Ur kentinin yaklaşık 7 km doğusunda bulunan Tell Sakariya'ya yerleştirmektedirler¹³⁸. Burada bulunan III. Ur ve Eski Babil dönemine ait bazı krali yazıt parçaları ve höyüğün coğrafi konumu bu fikri desteklemektedir. Nanna'nın Karzida denilen tapınağının bulunduğu Gaeş kenti, festivallerin yapıldığı bir merkez konumundadır. Bu festivallerden en bilineni ise Akitu festivalidir. Bu bayramın yılda iki kez kutlandığı

¹³³ RGTC 2, s.18-19; RIME 3/2, s.192-193, 273-275, 343 ve 378.

¹³⁴ Goetze 1963a, s.26-27.

¹³⁵ Harris 1955, s.32; Bryce 2009, s.136.

¹³⁶ Kinal 1983, s.96.

¹³⁷ RIME 3/2, s.135.

¹³⁸ Zimansky ve Stone 2014, s.57-66.

bilinmektedir. İlki yılın birinci ayında 7 gün, diğeri de 7. ayın başındaki 11 gün boyunca kutlanmaktaydı. Bu yer Ur krallarının da uğradığı bir yer olmuştur. Şulgi'nin burayı ziyaret ettiği ve Amar-Suen'in de Nippur ve Uru-Sagrig'e giderken buraya uğradığı¹³⁹ kaydedilmiştir.

Yapılan arkeolojik çalışmaların sonucunda Gaeş'te sadece bir tapınak yapısından çok daha fazlasının, yapılar kompleksinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Şulgi ve Amar-Suen'in de burada büyük yapılar inşa ettiği¹⁴⁰ bilinmektedir. Burada Nanna tapınağından başka, bir de Akitu evi bulunmaktaydı. Ayrıca kurbanların ve sunuların bulunduğu depolar, Nanna rahip ve rahibelerinin oturdukları yerler ile kralların ziyaretleri sırasında kaldıkları saray Gaeş'te bulunan diğer yapılardır. Ur kenti yıkıldıktan sonra kargaşanın yaşandığı yerler arasında buranın da adı geçmektedir¹⁴¹. III. Ur ve İsin-Larsa dönemlerinde önemli bir dini merkez iken, Gaeş Eski Babil dönemi kaynaklarında pek görülmemektedir.

Girsu

Girsu kenti, Lagaş'ın yaklaşık 25 km kuzey-batısında ve Umma'nın 30 km güney-doğusunda bulunan modern Tello'ya yerleştirilir. Burada en erken yerleşim Ubeyd ve Uruk dönemlerinden başlamaktadır. Tello'daki ilk kazı çalışmalarını, 1877-1900 yılları arasında Ernest de Sarzec, 1903-1909 yılları arasında Gaston Gros liderliğinde Fransızlar üstlenmişlerdir. Daha sonra Henry de Genouillac tarafından 1929-1931 ve Alman arkeolog Andre Parrot tarafından 1931-1933 yıllarında bu kazılar yürütülmüştür. Fransızların yaptıkları toplam 20 kazı sezonu sonunda, bu kentte bulunan en bilindik buluntu olan Akbabalar steliyle birlikte yaklaşık 50 bin kil tablete ulaşılmıştır. Burada bulunan eserlerin bir kısmı bugün İstanbul Şark Eserler Müzesinde yer almaktadır.

Girsu kenti, belgelerdeki bilgilere dayarak, eski Dicle nehri üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir¹⁴². Bu nehri ve kolları sayesinde Girsu toprakları sulanmaktaydı. Eski Dicle'nin bir kolu olan *idNina^{ki}-gena* kanalı, Zabalam kentinden başlayarak Girsu'dan

¹³⁹ Unger 1957-71, s.132.

¹⁴⁰ RIME 3/2, s.115.

¹⁴¹ RIME 3/2, s.9.

¹⁴² Sallaberger ve Westenholz 1999, s.177.

geçmekte ve sırasıyla Lagaş, Nina ve Guabba kentlerine kadar ulaşmaktaydı¹⁴³ (Harita 4). Girsu kenti, bu kanal sayesinde, uzak bölgelerden gelen ticaret gemilerinin uğrak noktası olan Guabba kentine bağlanmaktaydı¹⁴⁴.

Sümerce bir kelime olan Girsu, “Girsu’nun efendisi” anlamındaki tanrı Ningirsu’dan gelmektedir. Metinlerde GÁ×GİR-SU olarak yazılmaktadır. Girsu sözcüğünün “tutsak” ya da “çıplak esir(ler)” ve E₂.GİRSU yerinin de aslında “tutsak evi”, “çıplak esirlerin evi” anlamlarına geldiği ifade edilmektedir¹⁴⁵. Bu anlamdan yola çıkılarak, Girsu kenti başlarda, savaş esirlerinin yerleştirildiği bir yer olarak kurulmuş olmalıdır. Bu durum Sümer dünyasında görülmeyen bir şey değildir. Şu-Suen’in de Simanum halkını Nippur yakınlarına kurduğu bir kamp alanına yerleştirdiğini biliyoruz.

III. Ur döneminde Girsu önemli bir yönetim merkeziydi. Bu kenti, Lagaş eyaletini oluşturan, Lagaş, Nina, Urukug, Uru^{ki} ve Kinunir kentleri gibi buranın bir parçası olmakla birlikte, aynı zamanda eyaletin başkentiydi. Girsu, bu dönemde, Lagaş eyaletiyle öyle bir kaynaşmıştır ki bu yer adı, kimi zaman Lagaş eyaleti yerine kullanılmış, kimi zaman da bir bölgeyi ve bir kenti ifade etmiştir. Bazı belgelerde Lagaş *ensis*i yerine Girsu *ensis*i ifadelerine¹⁴⁶ rastlanmaktadır. Tello’dan çıkarılan belgeler temel alınarak, başlarda Tello’nun Lagaş olacağı düşünülmüş, fakat sonra buranın Girsu olduğu ve Lagaş’ın bir merkezi olduğu anlaşılmıştır. Girsu ve Lagaş kentleri, III. Ur döneminde önemini artırarak korumuştur. Ama bu dönemin son bulmasıyla bu iki kent önemini yitirmeye başlamıştır.

Girsu kenti, kutsal hayvanı Anzu kuşu olan tanrı Ningirsu’nun kült şehridir. Girsu’da bulunan Ningirsu tapınağına E₂.NİNNU denilmekteydi¹⁴⁷. Ningirsu tapınağı, Uruk kentindeki E₂.ANNA tapınağından dahi daha geniştir. Hatta bu tapınakta E₂-dub-lal-mah denilen bir kütüphanenin bulunduğu kaydedilmiştir¹⁴⁸. Yapılan kazılarla Ningirsu tapınağının kentin merkezine konumlandırıldığı görülmektedir. Girsu’da Ningirsu’dan başka tanrı ve tanrıçaların da tapınakları yapılmış ve bunların bazıları ortaya çıkarılmıştır. Tello höyüğünün güney-doğu eteklerinde, Ningizzida ve kız kardeşi

¹⁴³ Jacobsen 1960, s.177.

¹⁴⁴ Falkenstein 1957-71, s.386.

¹⁴⁵ Jacobsen 1967, s.100.

¹⁴⁶ Schneider 1943, s.282-283.

¹⁴⁷ Potts 1997, s.190.

¹⁴⁸ Gadd 1928, s.22.

Geştinanna'nın tapınakları bulunmuştur¹⁴⁹. Bir de kral Şulgi'nin Girsu'da tanrıça Nanşe için yaptırdığı E₂-şeşşeşe-gara, “erkek kardeşlerin kurduğu ev” anlamına gelen tapınağı vardır¹⁵⁰. Fakat bu tapınağa arkeolojik kazılarla ulaşılammıştır. Daha yaşarken tapınaklar inşa edilen Şu-Suen için Girsu *ensisi* İr-Nana da bir tapınak yaptırmıştır. Bu kutsal yerlerde tanrılar için çeşitli bayramlar kutlanmış ve onlara kurbanlar sunulmuştur. Ekonomi metinlerinde, Girsu *ensisi* Nanna-zişagala adına yapılan eşeş festivali için çok sayıda kurbanlık hayvan ve bira aldığı¹⁵¹ kaydedilmiştir. Yine tanrıça Baba/Bau için kutlanan bir diğer festivalde bağışlanmak üzere kurban satın alındığı görülmektedir.

Lagaş eyaleti, koyun besiciliğine bağlı olarak, tekstil ürünleri üreten önemli bir yerdir. Eyaletteki Girsu kentinin de kumaş üreten bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Girsu *ensileri* de dahil olmak üzere tüccarlardan (kurbanlıkların dışında) hayvan satın aldığını gösteren belgeler bulunmaktadır. Bunlar yün ve çeşitli kumaşların üretimi için alınmış olmalıdır. Şulgi ve Amar-Suen dönemlerine tarihlenen Girsu belgelerine göre, kadınlar ve çocuklar dokumacılık işiyle uğraşmışlardır¹⁵². Üretilen ürünlerin fazlası kuşkusuz ihraç edilmiştir. Buradaki insanların bir geçim kaynağı da nehir ve kanallardan avladıkları balıklar ve diğer su ürünleri olmalıdır.

Hursagkalam

Hursagkalam, Kiş kentinin yaklaşık 2 km doğusunda bulunan Tell İnghara höyüğüne yerleştirilmektedir. Bu bölgede çok sayıda höyük bulunmaktadır. Fakat Tell İnghara höyüğü aralarındaki en büyük höyüklerden biri ve en eski olanıdır. Kiş kentinin bulunduğu Tell Uhaimir'de arkeolojik kazılar yapılırken (1923-1933) Tell İnghara'da da çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar sırasında Kiş ve Hursagkalam topraklarından geçtiği anlaşılan eski, kurumuş bir nehir yatağına rastlanmıştır. Buradaki ilk yerleşim Cemdet Nasr dönemine kadar geri gitmektedir ve Hursagkalam varlığını Yeni Asur dönemine kadar korumuştur. Başlarda asıl yerleşim merkezi olduğu anlaşılan Hursagkalam, bu özelliğini zamanla Uhaimir= Kiş kentine kaptırmış olmalıdır¹⁵³.

¹⁴⁹ Falkenstein 1957-71, s.390.

¹⁵⁰ RIME 3/2, s.118.

¹⁵¹ Owen ve Young 1971, s.103.

¹⁵² Potts 1997, s.94.

¹⁵³ Langdon 1924, s.17; Gibson 1972, s.4; Edzard 1972-75, s.520.

Sonraki dönemlerde burası ikincil bir kutsal alan haline gelmiştir. Höyüğün tapınak alanına yakın bir yerde, Kiş kentinden önceki merkez olduğunu gösteren bir saray keşfedilmiştir¹⁵⁴. Metinlerde, yaşanan dönemlere göre değişmekle birlikte, Hursagkalam bazen Kiş kentinin bir parçası, bazen de buradan ayrı bir yer olarak söz edilmektedir.

Sümerce bir sözcük olan Hursagkalam, “ülke, memleket” anlamlarında kullanılan *kalam(a)* ve “dağ” anlamına geldiği bilinen *hur.sag* sözcüklerinden oluşmaktadır ve “Ülkenin/Yeryüzünün Dağı” anlamını taşımaktadır¹⁵⁵. Muhtemelen buradaki E₂-HURSAG-KALAMA tapınak adı, zamanla Kiş’in doğusundaki bölge için kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü Kiş’in ikiz kenti olan Hursagkalam, Doğu Kiş olarak da anılmaktadır. Bu yer adı, kent adlarının sonuna getirilen Kİ belirteci ile birlikte kullanılmasına karşın, Hursagkalam’ın bir kentten ziyade, (en azından sonraki dönemlerde) kutsal bir bölge olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tanrıça İnanna, Hursagkalam’ın baş ilahıdır. Onun buradaki tapınağına ise E₂-HURSAG-KALAMA denilmekteydi. Daha geç döneme tarihlenen yazıtlardan, buranın ilerleyen zamanlarda tanrıça Ninlil’in merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır¹⁵⁶. Kiş ve Hursagkalam’da tapınağı bulunan diğer tanrılar arasında, Kuta kentinin tanrısı Nergal de bulunmaktadır. Ayrıca Hursagkalam’da Ay tanrısı Nanna’nın tapınağı da yer almaktaydı. Höyüğün kuzeyinde ise E₂-KUR-SAG denilen bir ziggurat ortaya çıkarılmıştır. Eldeki belgelerden, Nippur kentinde de bir Hursagkalam’ın olduğu, buradaki zigguratın bu adla anıldığı¹⁵⁷ görülmektedir.

İsin

İsin kenti, çevresinde Puzriş-Dagan, Kissura, Şuruppak gibi kentlerin olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Bu eski kent “denizcilerin tepesi” anlamına gelen¹⁵⁸ İşan Bahriyat ile eşleştirilmektedir. Nippur’un 27 km güneyinde bulunan İşan Bahriyat höyüğündeki ilk kazılar, 1924 yılında Albert Tobias Clay ve Stephan Langdon

¹⁵⁴ Langdon 1924, s.23; Moorey 1966, s.21.

¹⁵⁵ Langdon 1924, s.27; Edzard 1972-75, s.519.

¹⁵⁶ Langdon 1924, s.24.

¹⁵⁷ Goetze 1963a, s.12; Edzard 1972-75, s.519.

¹⁵⁸ Langdon 1924, s.109, dipnot 1.

tarafından yapılmıştır. 1973-1989 yılları arasındaki kazılar ise, Münih Üniversitesi adına Bartel Hrouda liderliğinde yürütülmüştür. Yapılan arkeolojik kazılar İsin kentinin Ubeyd döneminden Pers dönemine kadar yerleşim yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Burada Eski Babil dönemine ait evler, çok sayıda tablet, Akkad döneminden bir topuz başı, silindir mühürler ve pek çok küçük buluntu ortaya çıkarılmıştır.

Kentin baş ilahı, aynı zamanda şifa tanrıçası da olan, Ninurta'nın eşi Gula'dır. Höyüğün en yüksek kısmında tanrıça Gula'ya ait bir tapınak bulunmaktadır. Ana girişine 19 basamaklı bir merdivenin uzandığı Gula tapınağı, dikdörtgen bir yapı olup, etrafı duvarlarla çevrili, geniş bir alanı kaplamaktadır. En son Yeni Babil döneminde olmak üzere, sonraki dönemlerde de bu tapınak tekrar tekrar inşa edilmiştir. Ayrıca yapılan kazılarda tapınağın kuzey-doğusunda bir köpek mezarlığı ortaya çıkarılmıştır¹⁵⁹. Tanrıça Gula'nın sembolünün köpek olduğunun bilinmesi, burada neden bir köpek mezarlığının bulunduğunu açıklamaktadır.

İsin kentinin III. Ur döneminde *ensiler* tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. En azından Amar-damu ve Lu-dingir-ra ismini taşıyan iki yöneticisinin adı bilinmektedir¹⁶⁰. İsin kentinin özellikle bu dönemin sonlarında kilit bir rol üstlendiği görülmektedir. III. Ur hanedanlığının son kralı İbbi-Suen'in yüksek düzeyli memurlarından olan İşbi-Erra, isyan etmiş ve İsin kenti üzerinden Ur devletinin topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Zaten Elamlı topluluklarla mücadele içinde olan III. Ur devleti, içerde de İşbi-Erra ile uğraşmak zorunda kalmış ve iyice zayıflamıştır. Diğer bir deyişle III. Ur devletini Elamlılar yıkmış olsa da İsin kentinde bağımsızlığını ilan eden İşbi-Erra da bu çöküşte önemli bir rol oynamıştır. Burada kendi hanedanlığını kuran İşbi-Erra ve ardılları topraklarını genişleterek, bu hanedanlığı yaklaşık 200 yıl ayakta tutmayı başarmışlardır. Daha sonra Larsa krallığına bağlanan İsin kenti, bölgede güçlenmeye başlayan Eski Babil Devleti'nin himayesinde varlığını bir süre daha sürdürmüştür.

¹⁵⁹ Bryce 2009, s.338-339.

¹⁶⁰ RGTC 2, s.85- 86.

Kissura

Kissura, İsin'in 20 km güney-doğusunda, Şuruppak'ın yaklaşık 7 km kuzeyinde bulunan modern Abu Hatab höyüğüne yerleştirilmektedir¹⁶¹. Nippur ve Umma arasında bulunan Kissura, İsin'den gelen İsinnitum kanalı ile Nippur'dan gelen eski Fırat nehrinin kesişim noktasında yer almaktadır¹⁶². Abu Hatab'ta 1902 ve 1903 yıllarında, Fara'da çalışmalarda bulunan Alman bir ekip tarafından arkeolojik kazılar düzenlenmiş ve burada hukuki ve idari pek çok tablet keşfedilmiştir. Abu Hatab'dan çıkarılan tabletler, Kissura'nın buraya yerleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bir kısmı İstanbul'da bir kısmı da Berlin'de muhafaza edilen Kissura tabletleri, yayınlanasıya kadar, burası bilim insanları arasında büyük bir merak uyandırmıştır. Şuruppak kadar eski olmadığı görülen Kissura kenti, Erhanedanlar döneminde kurulmuştur. Burası, III. Ur döneminde varlığını sürdürmekle birlikte, Umma veya Nippur gibi önemli bir kent olamamış, küçük bir Sümer kenti olarak kalmıştır. Haliyle bu döneme ait, burada bulunan belgelerde de bir azlık görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde, özellikle Eski Babil döneminde kentin adı daha sık anılmış ve buradan bu döneme ait çok sayıda tablet çıkarılmıştır¹⁶³. Metinlerden anlaşıldığına göre, Kissura kentinin başlarda koruyucu tanrısı Ninurta iken, daha sonra burası tanrıça İşara'nın kült merkezi haline gelmiştir.

Kiş

Güney Mezopotamya kenti olan Kiş, Babil kentinin doğusuna, bugünkü Tell Uhaimir'e yerleştirilmektedir. 1852 yılında Fransız çalışmalarıyla başlayan buradaki kazılar, 1912-1914 yılları arasında Henri de Genouillac liderliğinde devam ettirilmiştir. Buradan çıkarılan çok sayıda tablet İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Louvre Müzesine dağılmıştır. 1923-1933 yılları arasında Stephan Langdon buradaki kazıları devam ettirmiştir. Höyük 1988, 2000 ve 2001 yıllarında ise Japon bir ekip tarafından kazılmıştır. Tell Uhaimir höyüğünde ilk yerleşim, Cemdet Nasr dönemine tarihlenmekte ve Ortaçağ'a kadar devam etmektedir. Bu bölgede 20'den fazla höyük bulunmaktadır.

¹⁶¹ Gotze 1955, s.21; Kramer 1932, s.114. Tell Abu Hatab için: <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/iraq05-070.html>.

¹⁶² Westenholz 1983, s.221.

¹⁶³ Kienast 1978 eserinde Eski Babil tabletleri yayımlanmıştır.

Bunlar arasında, Tell Uhaimir ve Tell İnghara höyükleri en büyük olanlardır. Yapılan çalışmalar sonucunda Tell İnghara'ya yerleştirilen, Hursagkalam'ın Kiş'in ikiz kenti olduğu anlaşılmıştır.

III. Ur dönemine ait kaynaklardan, Kiş bölgesini sulayan iki akarsuyun olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, Fırat nehrinin bir kolu olan Me-Enlilla(k) idi¹⁶⁴. Bu kanal Kiş topraklarını suladıktan sonra güneye, Marad bölgesine doğru akmaktaydı. Bölgenin su ihtiyacını karşılayan bir diğer kaynak ise Kiş kanalı olmalıdır¹⁶⁵. Arkeolojik kazılarda, Kiş ve Babil topraklarından geçen ve Fırat nehrinin bir kolu olan eski bir kanalın izlerine rastlanmıştır. Buna paralel olarak, Fırat nehrinin bir kolu olan bugünkü Şat en-Nil kanalı da aynı güzergâhı takip etmekte ve Kiş kenti yakınlarından geçmektedir¹⁶⁶.

Kiş, savaş tanrısı Zababa ve tanrıça İnanna'nın kült merkezleri bulunan önemli dini yerleşim bölgelerinden biriydi. Yapılan kazılar sonucunda, Uhaimir'de E₂-mete-ursag denilen tanrı Zababa'nın tapınağı, İnghara'da da tanrıça İnanna'nın E₂-HURSAG-KALAMA tapınağı ortaya çıkarılmıştır¹⁶⁷. E₂-mete-ursag tapınağı, Sümer ülkesindeki en geniş tapınaklar arasında yer almaktadır. Bu tapınağın adına Yeni Babil kayıtlarında da rastlamak mümkündür. Buradaki ziggurata ise *U-nir-ki-tuş-mah* denilmiştir. Kırmızı anlamına gelen Uhaimir, adını bu zigguratin kırmızı tuğlalarından almaktadır. Höyükte bulunan tapınak ve ziggurat yapılarından başka, eğitim verildiği anlaşılan bir okula ulaşılmıştır¹⁶⁸.

III. Ur döneminde Kiş kentiyle ilgili çok az şey bilinmesine karşın, bu dönemde valiler tarafından yönetilen eyaletlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda, Kiş *ensis* olarak, Amar-Suen döneminde görev yapmış olan Ugula ve Ahumbani'nin adları geçmektedir¹⁶⁹. Şulgi'nin son yıllarına tarihlenen bir metinde¹⁷⁰ Nippur'daki kült merkezine kurban gönderen *ensiler* arasında Kiş *ensilerinin* de olduğu görülmektedir.

¹⁶⁴ Gibson 1972, s.5.

¹⁶⁵ Gibson 1972, s.5.

¹⁶⁶ Langdon 1924, s.19 ve 31.

¹⁶⁷ Moorey 1966, s.22; Gibson 1972, s.4; RIME 1, s.49.

¹⁶⁸ Bryce 2009, s.390.

¹⁶⁹ Langdon 1924, s.12, dipnot 1; RGTC 2, s.106; RIME 3/2, s.273-275.

¹⁷⁰ Langdon 1924, s.12, dipnot 1.

Kuta

Kuta (Kutha) kenti, ilk olarak karşımıza Akkad kralı Naram-Sin'e ait yazıtlarda çıkmaktadır. Kentin adının etimolojisi bilinmemekle birlikte, Akkadca Kutu olarak geçmektedir. Sümer metinlerine kaydedilen Gudua kentiyle aynı yer olan Kuta, Babil ve Asur dönemlerinde *URU ku-u-ti* şeklinde kaydedilmiştir. Kuta'nın ölümle ilişkilendirilen ilahların kült yeri olması, kentin adının "Yeraltı Dünyası" anlamına gelebileceğini düşündürmektedir¹⁷¹.

Kuta kentinin kaynaklardan, Babil ve Sippar kentleri arasında olduğu ve çevresinde Kiş, Puş ve Urum gibi kentlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yer, Kiş kentinin 25 km kuzeyinde yer alan Tell İbrahim höyüğüne yerleştirilmektedir¹⁷². Kuta-Tell İbrahim eşleşmesinin en önemli kanıtı höyüğün güneyinden geçen modern Habl İbrahim nehridir. Yeni Babil döneminde ve sonrasında Nar Kute olarak bilinen bu nehre Abbasi döneminde Nahr Kuta denilmiştir. Ayrıca burada bulunan metinler de Tell İbrahim- Kuta eşleşmesini doğrulamaktadır¹⁷³. Kuta'nın Tell İbrahim'de olduğunu ilk öne süren Hozmurd Rassam, 1881-1882 yıllarında burada küçük bir kazı yapmıştır. Bu kazı sırasında, sonrasında Nergal ve Laş çiftinin tapınaklarına ait olduğu anlaşılan, tablet ve tuğlalar ele geçirilmiştir.

Büyük bir hilal şeklinde olan Tell İbrahim höyüğü, doğu-batı yönünde 2 km, kuzey-güney yönünde 1 km'lik bir alanı kaplamaktadır. Yapılan çalışmalar, Tell İbrahim höyüğüne ilk yerleşimlerin Ubeyd döneminde başladığını göstermektedir. Erhanedan ve Akkad dönemlerinde de varlık göstermekle birlikte, kente asıl yerleşim III. Ur ve İsin-Larsa dönemlerinde olmuştur¹⁷⁴. İslam dönemine yani geç bir tarihe kadar burada yerleşim devam etmiştir. Bu kentin uzun süre yaşanılacak bir yer olarak kullanılmasının en önemli etkeni, sulak bir araziye sahip olmasıdır. Eskiden Kuta civarından en az 3 nehrin geçtiği tespit edilmektedir. Metinler bir Kuta nehrinden söz etmektedir ki, bu muhtemelen yukarıda da sözü edilen Nahr Kuta ya da şimdiki adıyla Habl İbrahim nehri olmalıdır¹⁷⁵.

¹⁷¹ Edzard ve Gallery 1980-83, s.384- 387.

¹⁷²

¹⁷³

¹⁷⁴ Gibson 1972, s.127, 48 numaralı höyük ve 196, 140 numaralı höyük.

¹⁷⁵ Edzard ve Gallery 1980-1983, s.387.

Kuta kentinin önceden siyasi bir bağımsızlığa sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat III. Ur döneminde, Ur krallarının kontrolünde *ensiler* tarafından yönetilmektedir. Bu kentte görev alan 5 *ensinin* adı bilinmektedir. Bunlar; Namzitara, Gudea, Pişah-ilum, Lu-şara ve Ur-sagamu idi. Kayıtlarda ilk ikisinin tüccarlardan hayvan aldığı kaydedilmiştir. Ur krallarının burada inşa faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir. Şulgi'nin 35. yılına ait bir tablete, Kuta kentinde tanrı Nergal ya da diğer adıyla Meslamtaea için bir tapınak yaptırdığı kaydedilmiştir¹⁷⁶. Çünkü Kuta kenti ölüm tanrısı olan Nergal ve eşi Laş'ın kült kentlerinden biriydi. Şulgi'nin burada yaptırdığı Nergal mabedine ise Meslam ya da E₂-Meslam denilmekteydi.

Lagaş

Lagaş kenti, bugün Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği yerin kuzey-batısında, Umma (Jokha)'nın yaklaşık 56 km güney-doğusunda bulunan Tell al-Hiba'ya yerleştirilmektedir. Burası çok büyük bir höyüktür ve yaklaşık 3600 m uzunluğunda ve 1900 m genişliğindedir. Buradaki ilk yerleşim Ubeyd-Uruk dönemlerine rastlamaktadır. Al-Hiba'daki ilk kazı çalışması, Alman arkeolog Robert Koldewey tarafından 1887 yılında başlatılmıştır. Thorkild Jacobsen ve Fuad Safar da 1953 yılında bölgede incelemelerde bulunmuşlardır. 1968-1976 yılları arasında Vaughn E. Crawford, Donald P. Hansen ve Robert D. Biggs liderliğinde, burada beş kazı sezonu çalışılmıştır. 1990 yılındaki son kazı çalışması da yine Hansen tarafında gerçekleştirilmiştir. Jacobsen ve Falkenstein, burada bulunan yazıtlar sayesinde, al-Hiba'nın eski Lagaş kenti olduğunu ilk söyleyenler olmuştur¹⁷⁷.

Lagaş kentinin adı, tabletlerde genellikle ŞİR-BUR-LA^{Kİ} olarak geçmektedir. Erhanedan döneminde NUN₁₁-BUR-LA-Kİ olarak yazılan Lagaş kenti, bazen de Fara metinlerinde olduğu gibi ŞİR-BUR-MUŞEN-Kİ-LA şeklinde, kuş belirteci olan MUŞEN ile birlikte yazılmaktadır¹⁷⁸. Bu kentin kuş belirteci ile birlikte kaydedilmesi ise tesadüf olmamalıdır. Çünkü ŞİR-BUR (MUŞEN) yazılışı, Sümerce *buru₄* ve Akkadca *e/aribu* yani “kuzgun” anlamına gelmektedir¹⁷⁹. Muhtemelen kuzgun burada

¹⁷⁶ Gadd 1928, s.19; RIME 3/2, s.132.

¹⁷⁷ Bauer 1980-1983, s.419.

¹⁷⁸ Jacobsen 1967, s.101; RIME 1, s.77.

¹⁷⁹ Jacobsen 1967, s.101- 102; RIME 3/2, s.78.

yaşayan insanların bir sembolüydü. Adab kent adında da görüldüğü gibi, bu sembol zamanla topluluğun sembolü olmaktan çıkıp yaşanılan yere adını vermiş olmalıdır¹⁸⁰. Yani şehrin adı “Kuzgun(lar) Yeri” anlamındadır.

Lagaş, III. Ur döneminde en büyük eyaletti ve bu eyaletin başkenti Girsu kenti idi. Bu büyük eyalet, Lagaş (al-Hiba), yaklaşık 25 km uzaklıktaki Girsu (Tello) ve 10 km’lik mesafedeki Nina (Surghul) kentlerinin olduğu üç merkezden oluşmaktadır. Tabletlerde geçen Lagaş ifadesi, bu üç merkezle birlikte al-Hiba’dan daha geniş alanları kapsamıştır. Ki-Nunir, Uru^{ki}, Urukug kutsal kenti ile uzak mesafe ticaret gemilerinin uğrak noktası olan Guabba kenti de Lagaş eyaletinin birer parçasıydılar. Lagaş toprakları, bir zamanlar Dicle nehri ve onun besleyici kollarıyla sulanmaktaydı. Eski Dicle’nin bir kolu olan ^{id}Nina^{ki}-gena kanalı, Zabalam üzerinden Lagaş topraklarına ulaşmakta, Girsu’dan Nina kentine ve buradan da muhtemelen Guabba kentine kadar devam etmekteydi.

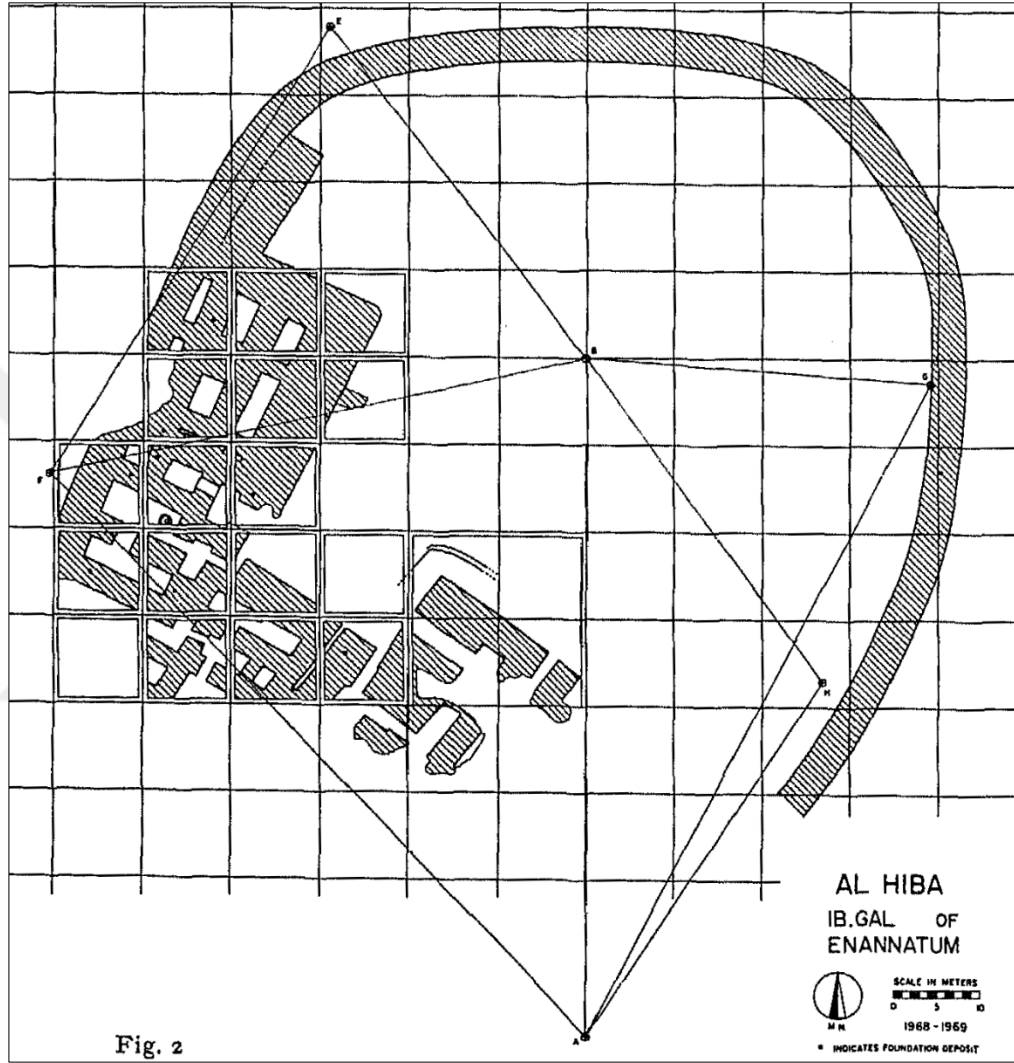
III. Ur devletinin kurucusu Ur-Nammu, II. Lagaş kralı Namhani ile yaptığı savaşta onu yenerek, Lagaş kentini etkisi altına almıştır. Ardılı olan Şulgi’nin 24. yılında ise Lagaş toprakları kesin olarak Ur devletinin topraklarına katılmıştır¹⁸¹. Ur kralları, *ensiler* atayarak buradaki hâkimiyetlerini sürdürmek istemişlerdir. Bulunan tabletler sayesinde burada görev yapmış valilerin adlarına ve bazılarının mühürlerine ulaşılmıştır. Lagaş *ensisi* olarak karşımıza çıkan ilk isim Lu-girizal’dır. Girsu’daki kazılarda onun, Şulgi’nin hayatı için adadığı taş bir kâse parçası¹⁸² ile oğlu Namhani ve kızı Halalamma’ya ait adak tabletleri bulunmuştur. Lu-girizal’i Lagaş *ensisi* olarak Ur-Lamma takip etmiştir. Onun ardından da Alla bu görevi üstlenmiştir. Alla ile ilgili Şulgi’nin 40. yılına tarihlenen çeşitli kayıtlar ele geçirilmiştir. Amar-Suen ve Şu-Suen dönemlerine tarihlenen kayıtlarda ise, Gudea’nın Lagaş valisi olduğu görülmektedir. Bir diğer Lagaş *ensisi* İr-Nanna, bu unvanın yanı sıra Lagaş’ın *sukkal-mah*’ı unvanına da sahiptir. Son üç Ur kralı döneminde *ensi* olarak görev yapan İr-Nanna’nın, kral Şu-Suen için Girsu’da bir tapınak yaptırdığı bilinmektedir. Eşi Aman-ili’nin de İbbi-Suen’in

¹⁸⁰ Jacobsen 1967, s.103.

¹⁸¹ Maaijer 1998, s.52.

¹⁸² RIME 3/2, s.201- 202.

yaşamı için adadığı bir mühür yazıtı¹⁸³ ortaya çıkarılmıştır. III. Ur döneminde Lagaş eyaletinde huzuru sağlayan bu *ensiler*, Sümerce *E₂-gal* denilen saraylarda yaşamışlardır.

Resim 1: İnanna'nın İbgal denilen kutsal alanı (RIA 6, s.424).

Lagaş kentinin baş tanrısıyla ilgili aslında pek bir şey bilinmemektedir. Burada çok sayıda tanrının önemli olduğu görülmektedir. Fakat Lagaş'ın Ningirsu'nun veya tanrıça Baba/Bau'nun kült merkezi olabileceği söylenmektedir. Buranın baş tanrısı olarak düşünülen diğer bir ilah da Gatumdu'dur. Bu tanrıçanın metinlerde, "Lagaş'ın annesi" unvanıyla kaydedilmiş olması bu fikri vermektedir. Fakat kayıtlarda

¹⁸³ RIME 3/2, s.382.

görülmesine karşın, kazılarda bu tanrıçanın tapınağına ulaşılammıştır. Yapılan kazıların sonunda İnanna'nın *İbgal* denilen tapınak alanı (Resim 1) ile Ningirsu'nun *Bagara* olarak adlandırılan tapınak alanı ortaya çıkarılmıştır. Bagara kutsal alanı civarında burayla ilişkili olduğu düşünülen ve bira üretilen bir binaya ulaşılmıştır¹⁸⁴. İnanna'nın tapınak kompleksi olan *İbgal* ise, şehrin güney-doğusunda olup, duvarlarla çevrili oval bir yapıdır. Ayrıca Lagaş kentinde tanrılar için görkemli festivaller düzenlenmekteydi. Lagaş ya da Girsu yakınlarında olduğu düşünülen kutsal kent Urukug'da bulunan tanrıça Baba'nın *E₂-tar-sir-sir* tapınağında, bu tanrıçanın bayramları kutlanmaktaydı. III. Ur döneminde bu tapınağın hem Girsu'da hem de Lagaş'ta iki ayrı yerde olduğu söylenmektedir¹⁸⁵. Tanrıça Nanşe için yapılan görkemli festivallerde Girsu'daki yönetici, Girsu'dan başlayarak, Lagaş üzerinden Nina kentine kadar temsili bir yolculuk yapmaktaydı¹⁸⁶. Bu yolculuk sırasında, İnanna'nın *İbgal*'inden Ningirsu'nun *Bagara*'sına ve Nanşe'nin *Şagepada* tapınağı ile tanrılar için şarap dökülen yer olan *Ki-anag*'a uğranılırdı.

Lagaş'ta hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Buna bağlı olarak burası giysi üreten önemli bir yerdi. Eskiden Lagaş eyaletinin Girsu ve Guabba kentleri, dokuma üretiminin olduğu bilindik merkezlerdi¹⁸⁷. Bu işleri kadınların ve çocukların yaptıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Erkekler ise kadınların ve çocukların ürettikleri yün ve dokuma ürünlerinin ticaretini yapmış olmalıdırlar. Lagaş kentinde seramik üretildiği de bilinmektedir. Al-Hiba'daki yüzey araştırmalarında kap kacak üreten yedi yer tespit edilmiştir¹⁸⁸. Dicle nehrinin suladığı tarla ve meyve bahçeleri de buradaki halkın bir diğer geçim kaynağı olmuştur.

III. Ur devletinin yıkılmasıyla birlikte, Lagaş kenti de önemini yitirmeye başlamıştır. Muhtemelen bu dönem bittikten sonra Larsa'nın egemenliğine girdiği döneme kadar geçen kısa sürede, birçok Sümer kentinde olduğu gibi Lagaş kenti de bağımsız bir kent olarak varlığını korumuştur. Fakat III. Ur döneminden hemen sonra,

¹⁸⁴ Bryce 2009, s.406.

¹⁸⁵ Bauer 1980-83, s.420.

¹⁸⁶ Bauer 1980-83, s.420.

¹⁸⁷ Potts 1997, s.94.

¹⁸⁸ Potts 1997, s.161.

buradaki ekonomik metinlerin aniden son bulduğu görülmektedir. Eski Babil dönemi sonuna kadar yerleşim devam etmiştir.

Larsa

Larsa kenti, Uruk kentinin yaklaşık 20 km güney-doğusunda ve Ur kentinin yaklaşık 40 km kuzeyinde bulunan Tell Senkerek höyüğüne yerleştirilmektedir. Buradaki en erken yerleşim Ubeyd dönemine tarihlenmektedir. Höyükteki ilk kazı çalışmasını 1854 yılında William Kennett Loftus üstlenmiştir. Loftus, bulunan yazılı belgelerden yola çıkarak, Larsa kentinin Tell Senkerek höyüğüne yerleştirilmesi gerektiğini söyleyen ilk isimlerdendir. Buradaki ilk bilimsel kazılar ise Andre Parrot tarafından 1903 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu höyükte yapılan daha sonraki kazıları, 1969-1970 yıllarında Jean Claude Margueron ve 1976-1991 yılları arasında aralıklı olarak Jean Louis Huot yürütmüştür. Larsa kentinin Fırat nehrinin eski su yolu ağı üzerindeki bir bölgede bulunduğu gözlenmiştir¹⁸⁹. Günümüzde ise Larsa kenti, Fırat nehrinin bir kolu olan modern Şat el-kar kanalına yakındır.

Larsa kenti metinlerde UD.UNUG^{ki} logogramıyla, yani “doğudaki oturlan yer” anlamıyla, kaydedilmiştir. Ayrıca burası UD.AB^{ki} olarak da sıkça kayıtlarda geçmektedir. Bu yer, tanrı Utu’nun kenti anlamına gelen URU.^dUTU şeklinde de yazılmaktadır. Kentin son yazım şeklinden de anlaşılacağı üzere, bu kentin baş tanrısı güneş tanrısı Utu (Akkadca Şamaş) idi. Tanrı Utu’nun burada bulunan ünlü tapınağına ise E₂-babbar(a) “Beyaz ev” denilmekteydi ve Larsa’da bulunan bir yazıtta, bu tapınağın Ur-Nammu tarafından yaptırıldığı¹⁹⁰ kaydedilmiştir.

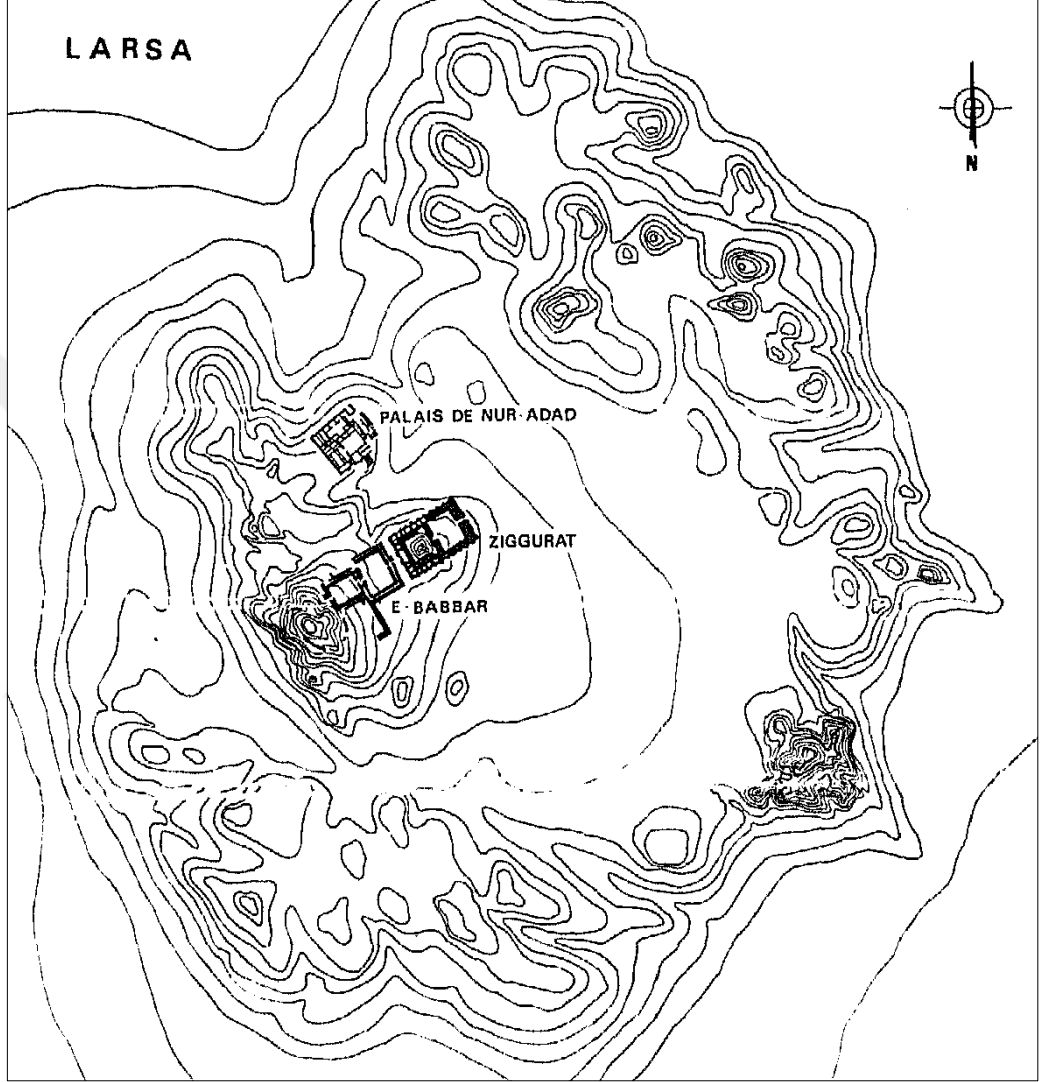
III. Ur döneminde Larsa toprakları Ur krallarının kontrolünde bulunmaktaydı. Bu krallara ait tabletlerde Larsa kentinden de söz edilmektedir. Kral Ur-Nammu’nun bir yazıtında, bu kentte bulunan bir ziggurattan bahsedilmektedir ki kazılarda bu yer ortaya çıkarılmıştır¹⁹¹. İbbi-Suen dönemi kayıtlarında da görülen bu ziggurat atanan rahipler tarafından idare edilmiştir. III. Ur devleti son bulduktan sonra Larsa kentinin egemenliği, bir süreliğine İsin krallığının eline geçmişti. Daha sonra Ur kralı İbbi-

¹⁸⁹ Renger 1970, s.75; Adams ve Nissen 1972, s.45; Margueron ve Huot 1980-83, s.500; RIME 3/2, s.18; Steinkeller 2001, s.25

¹⁹⁰ Ebeling 1938a, s.263; RIME 3/2, s.72; Arnaud 1980-1983, S.496.

¹⁹¹ Margueron 1980-1983, s.500.

Suen'in çağdaşı olan, Amurrulu Naplanum Larsa topraklarında krallığını kurmuş ve ardılları bu krallığı genişletmiştir. Böylece III. Ur döneminden sonra görülen İsin-Larsa dönemi başlamıştır.

Resim 2: Larsa (RIA 6, s.501).

Marad(a)

Marad(a), Aktab ya da Girtab kentinin çok yakınlarında, Kazallu'nun batısında ve Apiak kentinin doğusunda bulunmaktadır. Kiş ise, eskiden Fırat nehrinin batısında bulunan bu kentin kuzeyden komşusudur. Kayıtlara bakıldığında, burası için söylenebilecek en uygun yer, Nippur'un yaklaşık 40 km batısında ve Kiş'in 50 km güneyinde bulunan Wannat es-Sadum höyüğüdür. Bu höyükte 1990 yılında Kadisiye Üniversitesi'nden Naal Hanoon, 2005 ve 2007'de Abbas el-Hüseyni tarafından

arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 124 hektarlık bir alanı kaplayan bu höyüğün, Marad olduğu gösteren en önemli kanıt ise kentin koruyucu tanrıları Ninurta ve Lugal-Marada'ya adanan ve E₂-igi-kalama olarak adlandırılan bir ziggurattır. Bir zamanlar Marad toprakları, Kiş bölgesinden gelen Me-Enlilla(k) kanalı ile sulanmaktaydı.

Marad aslında Sümerce kökenli bir yer adıdır. Sümer kaynaklarında Marda olarak yazılan bu yer, Akkadcaya Marad olarak dönüşmüştür. Bu kentin en erken M.. 3. binlerin sonlarına tarihlenen kayıtlarda adı geçmektedir. Akkad krallarının hakimiyet kurduğu yerlerden olan Marad, dönemin kaynaklarında da yer almıştır. III. Ur döneminde Ma-ra-ad^{KI} olarak geçmektedir. Wannat as-Sadum höyüğünün Marad olduğu Thureau-Dangin tarafından 1912'da önerilmiş bu da kabul grmřtr¹⁹².

Bu kent, III. Ur döneminde ilk kez Ur-Nammu'nun Anşan'ın elinden kurtardığı ve özgürlüğünü geri verdiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık Ur-Nammu'nun ellerinde bulunan Marad ve civarındaki yerler, çeşitli sınır düzenlemelerinin kaydedildiği belgelerde¹⁹³ görülmektedir. şulgi döneminde ise, burası *ensiler* tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Onun zamanında görev yaptığı söylenen valiler ise Watarum ve Lişanum'dur. şulgi zamanına tarihlenen Nippur kökenli bir yazıtta, babasının şu-ili olduğu grlen¹⁹⁴ Lişanum, Amar-Suen döneminde de görevine devam etmiş ve sonrasında Marad'a İmlikea adında bir vali atanmıştır. Aslında diğer *ensiler* gibi onunla ilgili de pek bir bilgi bulunmamaktadır. NE.NE olarak kaynaklarda görülen bir diğer vali ise, şu-Suen ve İbbi-Suen dönemlerinde görev yapmıştır. III. Ur devleti ortadan kalkınca, Marad kenti önce İsin devletinin, daha sonra Eski Babil krallığının hakimiyetine girmiştir.

Maşkan-şapir

Maşkan-şapir, çevresinde KA-sahar, Nippur ve Kiş gibi önemli kentlerin bulunduğu bir bölgede kurulmuştur. Adı Maş-kan₂-şABRA(PA-AL)^{KI} olarak gemektedir¹⁹⁵. Bu eski kent, Babil'in doğusunda, Nippur'un yaklaşık 30 km kuzeyinde

¹⁹² Edzard 1987-1990a, s.351.

¹⁹³ RIME 3/2, s.54; Kraus 1955, s.45-75.

¹⁹⁴ RGTC 2, s.117; Schneider 1946, s.421.

¹⁹⁵ Edzard 1987-1990b, s.447.

bulunan Tell Abu Duvari¹⁹⁶ höyüğüne yerleştirilmektedir. Geniş fakat alçak bir höyük olan Abu Duvari'de Elizabeth Stone ve Paul Zimansky tarafından 1987-1990 yılları arasında yoğun bir kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Höyükte bulunan tabletlerin okunmasıyla, buranın eski adının Maşkan-Şapir olduğu anlaşılmıştır. En erken Uruk döneminde yerleşim gören Maşkan-Şapir kenti, asıl III. Ur ve Larsa dönemlerinde gelişme göstermiştir. Yapılan kazılar sonucunda, mühürler, çömlekler ve tablet parçaları bulunmuş, kent duvarları ile eski suyollarının izine ulaşılmıştır. Önceden Dicle'nin kıyısında bulunan bu kentin hemen yakınlarında Dicle nehrinin eski bir yatağı fark edilmektedir. Bugün ise Maşkan-Şapir en yakın su yoluna 32 km'lik bir mesafede bulunmaktadır.

Maşkan-Şapir, Güney Mezopotamya özelliklerini taşıyan büyük bir kenttir. Kent sulak bir araziye sahip olup, Dicle nehri ve kolları ile sulanmaktaydı. Nippur, Kiş ve Babil'de olduğu gibi, geniş su kanallarının bu kentin ortasından geçtiği, hatta Maşkan-Şapir'i beş kısma ayırdığı görülmektedir¹⁹⁷. Bu beş bölge, dörtgen bir şekle sahip olan ortadaki bölgenin kuzey, güney, doğu ve batısında bulunacak şekilde konumlanmıştır. Buradaki büyük kanalların kesiştiği yerlerde ticaret merkezleri olan iki liman bulunmaktaydı. Ayrıca yapılan kazılar sayesinde, bazıları kanallara varan, bazıları da kanal boyunca devam eden Maşkan-Şapir'in sokakları ortaya çıkarılmıştır. Burayı bölen eski kanallardan birinin kıyısında bir köprünün ya da iki karşılıklı iskelenin izlerine rastlanmıştır. Kentin batı kısmında idari bir merkezin olduğu düşünülmektedir. Fakat burada herhangi bir sarayın izine rastlanmamıştır. Maşkan-Şapir, taş, bakır ve seramik eşyaların üretildiği bir yerdir. Fakat bu üretim alanları, aynı bölgede bir arada olmayıp, kentin çeşitli bölgelerine dağılmış durumdadırlar. Bakır işçiliği kentin orta kısmında, taş işçiliği doğu kısmında ve çömlek üretimi batı kısmında yayılmıştır. Yolları sokaklarla birbirine bağlanan şehrin orta, kuzey ve doğu kısımları yerleşim bölgesi olup, kentte elitler, zanaatkarlar ve yoksullar bir arada yaşamış olmalıdır¹⁹⁸.

Maşkan-Şapir kenti, kaynaklarda ticari, siyasi ve dini bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. III. Ur döneminde bu yer, hayvancılığın, özellikle koyun besiciliğinin yapıldığı bir yerdir. Burası muhtemelen hayvanların otlatılacağı geniş otlaklara sahipti.

¹⁹⁶ Adams 1981, s.256, 848 numaralı höyük.

¹⁹⁷ Stone ve Zimansky 1995, s.93-97; Stone 1995, s.240.

¹⁹⁸ Stone 1995, s.240-241.

Ayrıca tabletlerde burada kralın hizmetinde bulunan çobanların olduğu da kaydedilmiştir. Sippar kentine ihtiyacı olduğunda koyun gönderen kentler arasında bu kent de bulunmaktadır¹⁹⁹. Maşkan-Şapir, bu dönemde yün üretiminde önemli merkezlerden biriydi. Bunu destekleyecek şekilde, arkeolojik kazılarda da tezgâh ağırlıkları ve iğ ağırşakları bulunmuştur. Kaynaklarda Maşkan-Şapir'den kayıklarla Kiş kentine dokuma ürünleri taşındığı görülmektedir. Tüm bu ticari faaliyetler, nehirler yoluyla yapılmaktaydı ve akarsular diğer kentlerin olduğu gibi Maşkan-Şapir'in de kaderini belirleyen bir unsur olmuştur.

Maşkan-Şapir, üretim ve ticaret açısından önemli bir yer olmaktan başka, önemli bir din merkeziydi. Burası ölüm tanrısı Nergal'in kült yerlerinden biriydi. Kazılarda kentin güney kısmındaki dini bir alanda Nergal'e ait olduğu düşünülen bir tapınak ile zigurrat olması gereken bir yükselti ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınağın girişi gerçek boyutlarında insan, aslan, köpek ve at heykelleri ile süslenmiştir²⁰⁰. Bu bölgede mezarlar ve bunlara ölü hediyesi olarak bırakılan takılar ve silahlar ele geçirilmiştir.

III. Ur devleti yıkıldıktan sonra Larsa kenti güçlenmeye başlamış ve Maşkan-Şapir, bu kentin kontrolünde büyük bir gelişim göstermiştir. Daha sonraki yıllarda önemi gittikçe azalan Maşkan-Şapir, M.Ö. 18. yüzyılda artık kayıtlarda görülmemeye başlanmıştır.

Nina

Güney Mezopotamya'da eski bir kent olan Nigi(n) ya da Sirara olarak da bilinen Nina kenti bugünkü Tell Surghul'a konumlandırılmaktadır²⁰¹. Burası Lagaş (al-Hiba)'ın 10 km güney-doğusunda yer almaktadır. Surghul höyüğü, ilk olarak 1887 yılında Robert Koldewey tarafından kazılmıştır. 70 hektar büyüklüğündeki höyükte 2015'den itibaren ise İtalyanlar tarafından çalışmalar Obeyd ve Geç Uruk çağı tabakalarında yürütülmektedir²⁰². Buradaki ilk yerleşim en geç Ubeyd dönemine rastlarken, Geç Uruk döneminde büyük bir yerleşim haline gelmiştir. Surghul höyüğündeki arkeolojik kazılarda depo olarak düşünülen yapılar ve bunların içerisinde bulunan büyük boyalı

¹⁹⁹ Steinkeller 1991, s.24, dipnot 37.

²⁰⁰ Stone 1995, s.241.

²⁰¹ Jacobsen 1958, s.128; RGTC 2, s.150; Bauer 1980-83, s.419; Edzard 2000; Bryce 2009, s.510.

²⁰² www.tellsurghul.org'a bakılması önerilir.

kaplar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Nina kentinde bir de ziggurat yer almaktadır²⁰³. Burada Kiş ve Hursagkalama gibi Nina ve Siraran birbirine yakın iki höyük halindedirler. Siraran Nina'nın kutsal kesimidir. Son kazılarda Gudea'ya ait tanrıça Nanşe'ye adanmış yazıtlar bulunmuştur.

III. Ur döneminde Nina kenti, Girsu, Kinunir ve Guabba kentleriyle birlikte, Lagaş eyaletine bağlıydı. Akarsular sayesinde bu kentlerin birbirlerine bağlandığı görülmektedir. Nina, Girsu'dan Guabba'ya giden bir su yolu üzerinde yer almaktaydı. Bu kanal eski Dicle'nin kollarından biri olan *idNina^{ki}-gena* kanalı olmalıdır²⁰⁴. Muhtemelen bu kanal Nina'dan sonra Guabba kentinde son bulmaktaydı.

AB×HA^{Ki} olarak yazılan Nina kentinin koruyucu tanrısı, tanrıça Nanşe ve eşi Nin-DAR'dır. Nina kentinde bir Nanşe tapınağının (E₂-Nanşe) olduğunu söyleyen kaynaklar, Surghul'da yapılan kazılarda bu tapınağa ulaşılmasıyla doğrulanmıştır²⁰⁵. Ayrıca bu tanrıçanın düzenli olarak bayramlarının kutlandığı ve yöneticilerin bunun için Girsu'dan Nina kentine yolculuk ettiği bilinmektedir²⁰⁶.

Nippur

Sümer ülkesindeki büyük bir din merkez olan Nippur, modern Niffar/Nuffar höyüğünün eski adıdır. Sümerce Nibru denilen bu kent Irak'taki en geniş höyüklerden biri olup bu höyük yaklaşık 150 hektarlık bir alanı kaplamaktadır²⁰⁷. Niffar höyüğü, 1889-1900 yıllarında Pennsylvania Üniversitesi'ne mensup Amerikalı arkeologlar tarafından kazılmıştır. Bulunan eserler İstanbul Arkeoloji Müzesi ile yarıyariya paylaşılmıştır. 1948 yılında ise, Pennsylvania ve Chicago üniversiteleri bu kazı çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Niffar höyüğü, M.Ö. 6. bin yıllarından M.S. 800 yılına kadar bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Kazılarla bu kentin M.Ö. 3. binlerde gelişiminin zirvesinde olduğu anlaşılmaktadır. Burada Orta Uruk döneminden Geç Part dönemine kadar 22 katman bulunmaktadır. Nippur'daki tapınaklar da Eridu kentinde olduğu gibi üst üste inşa edilmiştir. Kentteki Enlil tapınağının temelinde, 6

²⁰³ Jacobsen 1958, s.128; Potts 1997, s.38.

²⁰⁴ Jacobsen 1960, s.177; Bauer 1980-83, s.419; Edzard 2000, s.323.

²⁰⁵ Bryce 2009, s.510

²⁰⁶ Bauer 1980-83, s.420.

²⁰⁷ Klein 2000, s.532.

yapı katmanına erişilmiştir. Sümer tabletlerinin genellikle kentin güney-doğusundan çıkarılması sebebiyle, bu kısma “Tablet Tepesi” denilmektedir. Bu yer bir tapınak kütüphanesi olmalıdır. Fakat Niffar’dan çıkarılan tabletler, Drehem, Umma ve Girsu gibi III. Ur döneminin çok sayıda tablet çıkarılan şehirlerine kıyasla daha azdır.

Marad, Adab, Kissura, Drehem ve İsin, Nippur kentinin çevresinde bulunan komşularıdır. Nippur bu kentlerden başka Lagaş, Umma, Ur, hatta Magan gibi uzak ülkelerle bile iletişim kurmuştur. Bu yer muhtemelen tanrılara bağışta bulunmak için, bu kentlerden arpa, baklagil, balık, elbise ile taş, tuğla gibi inşaat malzemeleri ithal etmiştir. Bu ürünlerin Nippur’a tekne ile yani nehirler aracılığıyla, kent rıhtımı olarak bilinen Kar-geştina’ya gidip geldiği kaydedilmiştir. Nippur kentinde ve çevresinde, eskiden var olan nehir yatakları tespit edilmiştir²⁰⁸ ki nitekim kentin kurumuş bir nehirle doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir²⁰⁹. Doğu höyüğünün kuzey kısmında bulunan ziggurat ve bağlı olduğu kompleksi bulunmakta ve burada bir kent duvarına rastlanmaktadır. Batı höyüğü ise diğerlerinden daha büyük, daha geniş bir höyüktür. III. Ur döneminde tahıl toplama yeri olan Dusabara kenti de bu çevrede yer almaktadır²¹⁰.

Nippur kenti Sümer ülkesindeki en bilindik dini merkezdir. Gede’a’nın Enlil’e adadığı doleritten bir kaidenin dışında Lagaş krallarının yazıtı yoktur²¹¹. Burası kent olma özelliğinden çok, Sümerlilerin baş tanrısı Enlil’in tapınım yeridir. Bazı III. Ur kaynaklarında, Nippur kentinin “Enlil’in şehri” anlamına gelen EN.LİL.Kİ şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu kent her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Genel olarak vergilerden bağımsız tutulmasının yanı sıra diğer kentlerden hatta dönemin en uzak yerlerinden buraya adaklar, hediyeler gönderildiği bilinmektedir. Bu kenti ele geçiren her kral, tanrı Enlil’in yönetme gücüne sahip olmak için, burada taç giyme törenleri düzenlemiştir. III. Ur devletinin kurucusu olan Ur-Nammu’ya ait bir ilahide, kendisinin tanrı Enlil tarafından seçildiği ve burada bir törenin yapıldığı²¹² kaydedilmiştir. Amar-Suen de kendisinin Enlil tarafından Nippur’dan seçildiğini söylemiş ve İbbi-Suen burada taç giyme töreni düzenleyerek²¹³ tanrılara kurbanlar

²⁰⁸ Fish 1938, s.166.

²⁰⁹ Zettler 2001, s.546.

²¹⁰ Klein 2000, s.533.

²¹¹ Klein 2000, s.535.

²¹² Hallo 1966, s.133.

²¹³ Sallaberger ve Westenholz 1999, s.172.

sunmuştur. Nippur kenti, tarihinin hiçbir döneminde, siyasi veya askeri bir güç olamamasına rağmen, Güney Mezopotamya’da dini açıdan baskın bir durumda kalmayı sürdürmüştür.

III. Ur krallarının kontrolündeki Nippur kentinin de *ensiler* tarafından idare edildiği görülmektedir. Çıkarılan tabletler sayesinde buradaki yöneticilerden en azından bazılarının adlarını biliyoruz. Bunlardan biri olan ve Şulgi’nin döneminde görev yapan Ur-Nanibgal’in mühründe kral Şulgi’ye bağlı olduğu kaydedilmiştir. Onun mühründe babası Lugal-engardu’nun da Nippur *ensisi* olduğu aktarılmaktadır²¹⁴. Adı geçen bir diğer Nippur valisi Lugal-melam, Amar-Suen döneminde görev yapmıştır. Onun kariyerine Nippur’da *sukkal* olarak başladığı²¹⁵ bir mühründen anlaşılmaktadır. Nippur’un diğer *ensileri* olan Namzi-tara ve Dada, Ur-Nanibgal’in oğulları olarak görülmektedir²¹⁶. Şu-Suen döneminde görev yapan Namzi-tara’dan sonra gelen Dada ise Şu-Suen ve İbbi-Suen dönemlerinde Nippur valisi görevini üstlenmiştir. Nippur’da *ensilik* görevinin babadan oğula geçtiği²¹⁷ valilerin mühürlerinden açıkça görülmektedir. Bu valiler *é-gal* denilen saraylarda ikamet etmekteydiler. III. Ur devleti tüm Sümer ülkesinde ayrı bir yeri olan Nippur kentini olabildiğince elince tutmaya çalışmıştır. Bundan dolayı İbbi-Suen parçalanmaya başlayan Ur devletini korumak için, Nippur’da büyük sur duvarlar inşa etmiştir²¹⁸. Fakat İbbi-Suen’in 7. yılından itibaren Nippur’dan bahsedilen belgeler bulunmamasıyla Ur devletinin artık buradaki hakimiyetini yitirdiği anlaşılmaktadır.

Nippur kentinin koruyucu ilahları tanrı Enlil ve karısı tanrıça Ninlil idi. Buradaki Enlil tapınağına “dağ evi” anlamına gelen²¹⁹ E₂-kur denilmekteydi. Tanrıça Ninlil’in tapım yeri ise Nippur yakınlarında yer alan Tummal’da bulunmaktaydı. III. Ur kralları, bu kentte inşa faaliyetleri yürütmüşlerdir. Ur-Nammu burada tanrı Enlil için duvarlarla çevrili bir ziggurat ve bir tapınak yaptırmıştır. Kazılarda bu ziggurat ile zigguratın kuzey-doğusunda bulunan Enlil tapınağı ortaya çıkarılmıştır²²⁰. Amar-Suen de burada

²¹⁴ RIME 3/2, s.209.

²¹⁵ RIME 3/2, s.279.

²¹⁶ RIME 3/2, s.349 ve 351.

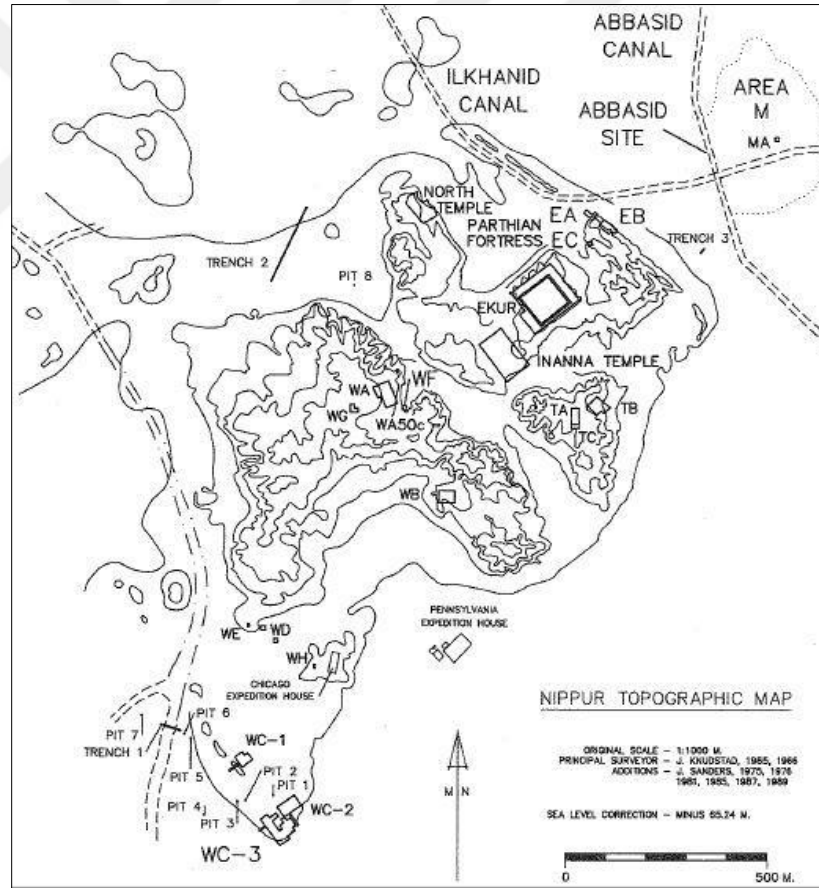
²¹⁷ Fish 1938, s.158.

²¹⁸ RIME 3/2, s.368.

²¹⁹ RIME 1, s.349.

²²⁰ McCrown 1952, s.169.

küçük bir Enlil mabedi inşa ettirmiş ve buna da arkeolojik kazılar sonucu ulaşılmıştır²²¹. Nippur'da Enlil tapınağının yanı sıra İnanna, Şara, Nanna ve Nanşe'nin de tapınakları vardı. Şulgi'nin ise burada "yerin ve göğün birleştiği ev" anlamına gelen bir İnanna tapınağını, E₂-dur-an.ki'yi yaptırdığı kaydedilmiştir. Daha sonra Amar-Suen'in bu kutsal yeri yenilediğini öğreniyoruz. Ayrıca bu kentte yapılan kazılarda tanrıça Baba/Bau'ya adanmış büyük bir tapınağa erişilmiştir. Bu tapınaklarda bazı tanrılar için festivaller düzenlenmekteydi. Bu festivallerden biri de eş-eş festivalidir ve Nippur'daki bu festivalin kral Şulgi tarafından kutladığı²²² kaydedilmiştir. Ur-Nammu'nun da Nippur'a festival için bir seyahat düzenlediğinden söz edilmektedir²²³. Bu festival sırasında Ur-Nammu'nun tanrı Enlil için toprağa şarap döktüğü ve Enlil'in de onu kutsadığı anlatılmaktadır.

Resim 3: Nippur (RIA 9, 5/6, s.547).

²²¹ RIME 3/2, s.397.

²²² Sallaberger 1993, s.58.

²²³ RIME 3/2, s.12.

Nippur tabletlerinde sık sık giysilerden, yünden, dokumalardan bahsedilmektedir. Bu durum, buranın Sümer ülkesinde büyük bir yün ve giyim endüstrisine sahip bir yer olduğu fikrini vermektedir. Kaynaklarda “yünün taranması”, “yünün eğrilmesi” gibi ifadeler yer almakta ve dokumacılar da bahsedilmektedir²²⁴. Nippur’un yakınlarında bulunan Drehem kenti belgelerinde ise dokumacıların kadın kölelerden oluştuğunu öğreniyoruz. Üretilen bu dokuma ürünlerinin kent içinde (muhtemelen kent dışına da) ticareti yapıyordu. Bu işi yapan Lugal-magurri gibi belli başlı tüccarların olduğu görülmektedir. Saray da ihtiyaçlarını karşılamak için bu tüccarlardan alışveriş yapmaktaydı.

Puzriş-Dagan

Puzriş-Dagan kenti, III. Ur kralı Şulgi tarafından kurulan ve Drehem’e yerleştirilen bir kenttir. Bu kentin Şulgi’nin 39. yılında kurulduğu, 40. ve 41. iktidar yıllarında buradan bahsedildiği görülmektedir²²⁵. Daha eskiden E₂-sagdana ya da Esagdana Nibru olarak bilinen bu kent, böylece Puzriş-Dagan olarak yeniden adlandırılmıştır. Aslında Goetze, Puzriş-Dagan’ın Şelluş-Dagan olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir²²⁶. Sollberger de bu okunuşu kabul etmektedir²²⁷. Edzard ise, Puzriş-Dagan ve Şelluş-Dagan olarak bilinen aynı yerin iki adının olduğunu söylemektedir²²⁸. Aslında Puzriş ve Şelluş kelimelerinin hemen hemen aynı anlama geldiğini belirtmektedir. Edzard, Puzriş’in kökünü oluşturan *puzrum* ve *pazarum* sözcüklerinin “gizlilik”, “güvenlik”, *şillum* sözcüğünün ise “gölge” anlamında olduğunu ayrıntılarıyla göstermiştir. Kentin adlarından biri “Dagan’ın güvencesinde”, diğeri “onun gölgesi Dagan’dır” anlamında kullanılmıştır. Buradaki gölge ifadesini korunma, sığınma mealıyla ele alacak olursak, bu iki yer adının aynı anlamı ima ettikleri görülecektir. Toparlayacak olursak, Puzriş-Dagan ve Şelluş-Dagan, daha eski adı Esagdana olan ve Drehem’de bulunan kentin, aynı anlamlara gelen iki ayrı adıdır.

²²⁴ Fish 1938, s.165.

²²⁵ RIME 3/2, s.106-107; Sallaberger 2006-2008, s.125-128.

²²⁶ Goetze 1963b, s.34.

²²⁷ Sollberger 1966, s.91, dipnot 4.

²²⁸ Edzard 1973, s.288-294.

Burası ekonomik tabletlerde sık sık karşımıza çıkmakta ve önemli bir depolama alanı olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre, Puzriş-Dagan *bala* denilen bir vergi sistemine bağlı olarak III. Ur krallığının kontrolündeki ülke ya da eyaletler tarafından gönderilen hayvanların, altın, gümüş ve diğer haraçların toplandığı merkezlerden biridir²²⁹. Devletin kurumlarıyla sistematik bir şekilde kurulduğu Şulgi döneminde, muhtemelen bağışların, ganimetlerin, haraçların ve vergilerin toplanacağı, kaydedileceği ve sonra da bunların dağıtımının yapılacağı bir yere ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaç, Puzriş-Dagan gibi kentlerin kurulmasıyla karşılanmaya çalışılmış olmalıdır. Ele geçirilen tabletlerden Puzriş-Dagan'da hayvanların kesildiği bir kesimhanenin olduğu ve buranın önemli bir deri üretim merkezi haline geldiği görülmektedir²³⁰. Bunlara ek olarak, Tummal ile yakın bir ilişkide olan Puzriş-Dagan, bu kutsal kente ait hayvanların da bakıldığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Puzriş-Dagan kenti, tanrıça Ninlil'in kült yeri olan Tummal'ın yakınlarında yer almaktaydı. Buranın, tabletlerden yola çıkılarak, Drehem'e²³¹ konumlandırılması gerektiği genel kabul görmektedir. Duraihim höyüğü ile karıştırılan Drehem, Nippur kentinin yaklaşık 10 km güney-doğusunda bulunmaktadır. Eldeki belgeler de eski Puzriş-Dagan kentinin Nippur'un aşağısında, en fazla 1 günlük mesafede olduğunu doğrulamaktadır. Bu höyük henüz resmi olarak kazılmamış, fakat kaçak kazılara epey maruz kalmış vaziyettedir. Bu kaçak kazılarla binlerce tablet ortaya çıkarılmıştır. III. Ur dönemini aydınlatan tabletler arasında, Puzriş-Dagan tabletleri de hatırı sayılır bir miktardadır. 14 bini aşan ve bir kısmı yayınlanan bu tabletler, dünyanın çeşitli müze ve koleksiyonlarına dağılmış durumdadır. Bu tabletlerin birçoğunun Amar-Suen dönemine tarihlenmesi, bu dönemde Puzriş-Dagan'ın altın çağını yaşadığının göstergesi olmalıdır.

Şulgi'nin Evi olarak tanımlanan Puzriş-Dagan kenti, askerler, askeri liderler, krali ulaklar ve diğer bürokratların toplandığı²³² önemli bir merkezdir. Puzriş-Dagan, *ensilerin* görevlendirildiği bir eyalet değildir. Fakat bu, kentin idari, askeri ve ekonomik alanlarda öne çıkmasına engel olmamıştır. Buradan çıkarılan tabletler arasında, savaş ve

²²⁹ Tell Drehem için: <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/iraq05-083.html>. Ayrıca Bryce 2009, s.568; Hallo 1960, s.88; Klein 1995, s.845.

²³⁰ Steinkeller 2001, s.63; Sallaberger 2006-2008, s.126.

²³¹ Adams 1981, s.269, 1001 numaralı höyük.

²³² Garfinkle 2013, s.161.

askeri faaliyetlerle ilgili kayıtlar ve ganimetlerin kaydedildiği tabletler bunun en iyi kanıtıdır. Ayrıca Puzriş-Dagan, elçilerin toplandığı diplomatik bir öneme de sahipti. Kimaş, Marhaşi gibi Batı İran’da bulunan dağlık ülkelerden, Mezopotamya topraklarına gelen temsilcilerin durak noktalarından biriydi. Belki de etki altındaki ülkelerin gönderdikleri hediyeler ya da haraçlar, ilk elden buraya verilmek istenmiştir. Aynı şekilde Ur krallığının elçileri de İran topraklarına giderken Puzriş-Dagan’a uğramış ve burada yolculuk için gerekli ihtiyaçlar karşılanmış olmalıdır. İbbi-Suen’in 3. yılından itibaren Puzriş-Dagan yer adına bir daha rastlanılmamış ve bu kent de Ur krallığı ile birlikte tarihe karışmıştır.

Sippar

Sippar, III. Ur döneminde kontrol altında bulunan bir eyalet merkeziydi. Çevresinde Puş, Kuta ve Akşak gibi kentlerin olduğu bu yer, tabletlere göre, Babil’in 60 km kuzeyinde, Bağdat’ın ise 25 km güneyinde bulunan Abu Habbah höyüğüne yerleştirilmektedir. Duvarlarla çevrili iki höyükten oluşan Sippar yaklaşık 100 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kent Uruk döneminden M.S. 2. yüzyıla kadar yerleşim görmüştür. Sümer Dönemi, Eski ve Yeni Babil dönemleri kentte en yoğun yerleşimin olduğu zamanlardır. Kuzey-doğudaki höyük genel olarak bir ikamet bölgesi iken, güney-batı höyüğü tapınakların ve bir zigguratın olduğu dini bir bölgedir. Burada, baş tanrısı Utu/Şamaş’a adanmış E2-babbar “beyaz tapınak” olarak bilinen bir tapınak bulunmaktadır. Çok sayıda kaçak kazılara maruz kalan Abu Habbah höyüğünden 1880’de çıkarılan binlerce tablet ise, bugün British Museum’da muhafaza edilmektedir. Bu höyük, 1895’de Müzey-i Hümayun arkeologları tarafından kısa süreyle kazılmıştır. 1978 yılından itibaren Iraklılar tarafından kazılmış, 2000li yıllarda ise, Alman arkeologlarla ortak çalışmalar yürütülmüştür.

Sippar kenti, Sümer Kral Listesine göre, tufandan önce krallığın cennetten indirildiği beş kent arasında yer almaktadır. Erhanedan döneminde de varlığını sürdüren Sippar, III. Ur döneminde, dönemin krallarına bağlı *ensiler* tarafından yönetilmiştir. Nur-Dagan, İkşudum ve Utu (Şamaş)-Bani bu dönemde burada görev alan eyalet

valileridir²³³. Bu valilerin ticaretle uğraştıkları da anlaşılmaktadır. Sippar kenti, Maşkan-Dudu, Maşkan-Şapir, Der ve İsin'den çok sayıda koyun aldığı kaydedilmiştir²³⁴. Gönderilen bu hayvanların bir kısmı, tüm Mezopotamya için büyük bir tanrı olan Şamaş'a adanmış olmalıdır. Ayrıca bu kaynak Sippar kentinin güneyinde ve uzağında bulunan kentlerle temas içerisinde olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Buna ek olarak Uru-Sagrig'den de buraya koyun gönderildiğini öğreniyoruz. Bu koyunları Uru-Sagrig *ensis* Ur-meş bizzat Sippar *ensis* Nur-Dagan'a göndermiştir.

Şuruppak

Şuruppak, Uruk'un kuzey-doğusunda bulunan bir Güney Mezopotamya kentidir. Burası ele geçirilen tabletlerden yola çıkılarak, modern Tell Fara'ya yerleştirilmektedir. Geniş ama alçak bir höyük olan Fara, 120 hektarlık bir bölgeyi kaplamakta, kuzeyden güneye 1 km'den fazla uzunluktadır. Bu höyükteki ilk yerleşim Cemdet Nasr döneminde başlamış ve 2. binlerin sonuna kadar devam etmiştir. Eskiden Fırat nehri kıyısında yer alan Fara, 1900 yılında Hermann Valrath Hilprecht ve 1902-1903 yıllarında Robert Koldewey tarafından kazılmıştır. 1931 yılında bu kazılar, Pennsylvania Üniversitesi adına, Erich Schmidt tarafından yürütülmüştür. Harriet P. Marti ise 1973 yılında bu höyükte kısa bir yüzey çalışması gerçekleştirmiştir. Bu kazılar sırasında pek çok özel ve kamu binası ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında tapınaklar, *ens*ilerinin ikamet ettiği bir saray ile birçok ev bulunmaktadır. Burada ele geçirilen çok sayıda tablet, Sümer toplumundaki sosyal ve ekonomik yapıya ışık tutmaktadır. Bu tabletlerin bir kısmı İstanbul'da yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Şuruppak, önemli bir tahıl deposu ve bunların dağıtımının yapıldığı bir yerdir. Fara'daki kazılarda diğer yerlere göre, daha fazla sayıda bulunan ambarlar da bunun göstergesidir. Buna ek olarak kaynaklardan Şuruppak kentinin tarlalarda çalışmak üzere işçilerin toplandığı yerlerden olduğu görülmektedir. Şuruppak'ın baş ilahı ise tanrıça Sud idi. Bu tanrıçanın kutsal alanında bazı festivaller düzenlendiği²³⁵ anlaşılmaktadır.

Sümer Kral Listesinde Şuruppak kenti, tufan öncesi dönemde, hüküm sürdüğü söylenen beş kent arasında yer almaktadır. Fakat Erhanedan II ve III dönemlerinde bu

²³³ Goetze 1963a, s.26; RGTC 2, s.168; Owen 1988, s.116; RIME 3/2, s.276 ve 344.

²³⁴ Steinkeller 1991, s.24, dipnot 37.

²³⁵ Sallaberger 1993, s.58-59.

kentin herhangi bir kralının adı geçmemektedir. Burası tufan kahramanı olarak bilinen Utnapiştım/Ziusudra'nın ülkesi olarak gösterilmektedir. Şuruppak kenti metinlerde genellikle SU.KUR.RU^{Ki} ideogramıyla yazılmaktadır²³⁶.

Şuruppak III. Ur krallarına bağlı *ensiler* tarafından yönetilen bir merkez konumundadır. Arkeolojik kazılar da bunu desteklemektedir. Şuruppak'tan çıkan tabletlerden başka, Umma ve Drehem kentlerinden çıkan metinler de döneme kaynaklık etmektedir. Bunlar sayesinde birçok *ensinin* adı bugün bilinmektedir. Umma'dan çıkarılan bir tablette, Şuruppak *ensisi* Ur-Nigingar'ın adının geçtiği bir mühür bulunmaktadır²³⁷. Onun Şulgi'nin 39. yılında bu görevi üstlendiği tespit edilmiştir. Yine Şulgi döneminde *ensi* olduğu görülen bir isim de Lugal-enzen'dir. Drehem'de bulunan metinlere göre, kentin valileri olan Ahua, Ur-Ninkurra ve Lu-balasagga, Amar-Suen döneminde görev almışlardır. Umma'dan çıkan bir başka metinde ise (PA-)Guú'nun da bu dönemde Şuruppak *ensisi* olduğu görülmektedir²³⁸. Şu-Suen döneminde ise, Ur-Ninkurra adı tekrar görülür ve ondan sonra Kug-Nanna *ensilik* makamına getirilir. Maalesef bu ensilerin faaliyetleri ile ilgili geniş bir bilgiye sahip değiliz. Fakat bazılarının adlarının ekonomik metinlerde geçmesi, bunlarla ilgili fikir edinmemizi sağlamaktadır.

III. Ur döneminde, Şuruppak kentinde büyük şehir surlarının yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde Sümer ülkesi, o kadar sık Amurru saldırılarıyla ve diğer toplulukların tehditleriyle karşılaşılıyor olmalı ki, buranın bir duvarla çevrilmesine ihtiyaç duyulmuştur. III. Ur döneminden sonra Şuruppak kenti de önemini yitirmiştir²³⁹. Buranın şiddetli yıkıma maruz kalmaktan ziyade, çevresel faktörler sebebiyle terkedildiği düşünülmektedir. Bu faktörlerden en önemlisi ise Fırat nehrinin güzergâhının değişmiş ve kuraklıkların yaşanmış olmasıdır.²⁴⁰ III. Ur döneminden sonraki metinlerde de bu kuraklığa atıfta bulunan ifadeler yer almaktadır. Daha sonraki zamanlarda Şuruppak bölgesi bir bataklığa dönüşmüştür²⁴¹.

²³⁶ Kramer 1932, s.116.

²³⁷ RIME 3/2, s.213.

²³⁸ Kramer 1932, s.125; Martin 1983, s.28, dipnot 12; Martin 1988, s.122.

²³⁹ Kramer 1932, s.117 ve 125.

²⁴⁰ Martin 1988, s.14; Bryce 2009, s.649.

²⁴¹ Westenholz 1983, s.221; Martin 1988, s.15.

Tutub

Tutub kenti Bağdat'ın yaklaşık 80 km kuzey-doğusunda, Aşağı Diyala bölgesinde bulunan modern Tell Haface höyüğüne yerleştirilmektedir²⁴². 4 höyükten oluşan bu höyük Conrad Preusser, Pinhas Delougaz ve Ephraim A. Speiser liderliğinde 1930-1938 yılları arasında kazılmıştır. Buradaki ilk yerleşim Geç Uruk döneminde başlamış ve 2 binlerin ortalarına kadar devam etmiştir. Haface'de bulunan arşivlerden Tutub'un tanrı Sin'in kült kentlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında bu tanrının tapınağına da ulaşılmıştır.

III. Ur dönemi kaynaklarında görülen Tutub kenti Ur krallarının kontrolündeydi. Buranın ne zaman kontrol altına alındığı bilinmemekle birlikte, Şulgi iktidarının 30. yılında ele geçirdiği Eşnunna ile aynı zamanda burayı da ele geçirmiş olmalıdır²⁴³. Tutub da Diyala bölgesindeki diğer kentler gibi vergi veren kentler arasına kaydedilmiştir. III. Ur dönemi son bulduktan hemen sonra muhtemelen Tutub da Eşnunna gibi bağımsızlığını kazanmıştır. Buradan çıkarılan yazılı kaynaklardan Eski Babil Döneminde, Dur-Samsu-İluna olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Umma

III. Ur döneminde Umma, önemli eyalet merkezlerinden biriydi. Umma kenti, modern Tell Jokha'ya yerleştirilmektedir. Bu höyük Girsu'nun (Tello) 30 km kuzey-batısında, Adab/Bismaya'nın yaklaşık 40 km güney-doğusunda yer almaktadır. Şuruppak/Fara, buranın 37 km batısında, Uruk 45 km güney-batısında, Larsa 43 km güneyinde ve Badtibira/Medain ise 32 km uzağındadır²⁴⁴. Tell Jokha'ya ilk ziyaretler, 1854 yılında William Kennett Loftus ve 1885 yılında John Punnett Peters tarafından yapılmış olup, 1900 yıllarında yasal kazılar başlamıştır. 1900'lerin sonunda demiryolu projesiyle höyükte kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. 1967 yılında Robert McC. Adams ve Hans J. Nissen tarafından ziyaret edilen Jokha, 1999-2000 yıllarında Iraklılar tarafından kazılmıştır. Aslında Iraklıların kazı çalışmasına kadar Umma kentinin bilimsel açıdan kazılmadığını söylemek doğru olacaktır. Umma maalesef kaçak kazılara maruz kalmış ve yağmalanmıştır. Umma'yı oluşturan ana höyük 1000 m uzunluğunda

²⁴² Harris 1955, s.31; RGTC 2, s.201; Bryce 2009, 382-383.

²⁴³ Harris 1955, s.45.

²⁴⁴ van Driel 1999/2000, s.81.

ve yaklaşık 15 m yüksekliktedir. Buradaki ilk yerleşimler Ubeyd ve Uruk dönemlerinde başlamış ve höyüğün her dönem biraz daha büyüdüğü gözlenmiştir. III. Ur metinlerinde Şu-Suen tarafından yaptırıldığı söylenen büyük Şara tapınağı, kazılar sonucu bulunmuştur. Burada, yönetim ve ekonomik metinlerden oluşan 30 binden fazla tablet ve tablet parçası bulunmuştur.

Umma kenti, bugünkü Fırat nehrinin doğusunda ve Dicle nehrinin kıyısına yakın bir yerde bulunmaktaydı. Bu yer nehirlerle bağlı kolların ve açılan kanalların (*id*) sayesinde gayet sulak bir araziye sahip olmalıdır. Tabletlerde, Kaida'da Dicle nehrinden ayrıldığı anlaşılan bir Umma kanalından²⁴⁵ ve Dicle'nin 10 km güneyinde bulunduğu düşünülen bir Umma iskelesinden söz edilmektedir. III. Ur döneminde ise Umma eyaletinde yaklaşık 30 ya da daha fazla kanalın olduğu²⁴⁶ söylenmektedir. Umma kanalından başka Gibil ve Amar-Suenitum kanalları da bölgede bilinen kanallardır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Umma kentinin birkaç yazılışı bulunmaktadır²⁴⁷. Lagaş'tan çıkan Erhanedanlığı dönemine ait tabletlerde, Umma adı GİŞ.KÚŞU/UH^{ki} olarak kaydedilmişken, dönemin Umma yöneticileri bu kenti ŠÁR×DİŞ şeklinde yazmışlardır. Sonraki metinlerde Umma kenti için, *um.ma/mi/me*, *ki-is-[sa]* ve GİŞ.KÚŞU^{ki} yazılışlarına rastlanmaktadır. Sümerce Utu sözcüğünün Akkadca karşılığının Şamaş verilmesi gibi, Sümerce Umma/Ummi yer adının da Akkadca'daki karşılığının Kissa olması gerektiği söylenmektedir. Umma kenti UB.ME yazılışıyla da karşımıza çıkmaktadır ve Erhanedanlığı dönemindeki şehir isimleri listesiyle Eski Babil dönemindeki şehir listesinde bulunan UB^{ki} yer adının da Umma olacağı düşünülmektedir. Umma olarak telaffuz edilen GİŞ.KÚŞU kelimesinin okunuşu için söylenen bir başka teklif ise Gişşa'dır. Bazen Sümerce ĝ sesinin Akkadca g/k sesine dönüştüğü görülmektedir ki, bu, Umma'nın erken zamanlarda Gişşa ve Kişşa olarak iki telaffuzunun olduğunu açıklayabilir. Ur-Nammu'nun kanun metninde olduğu gibi, bazı metinlerin sonraki dönemlere ait kopyalarında, Umma'nın (GİŞ.KÚŞU/UH^{ki}), Akşak (UD.KÚŞU/UH^{ki}) olarak yazıldığı görülmüş ve bunun bir yazım yanlışı olduğu

²⁴⁵ Manuel 2013, s.66; Steinkeller 2001, s.49.

²⁴⁶ Steinkeller 2001, s.49.

²⁴⁷ Lambert 1990, s.75.

anlaşılmıştır. Muhtemelen birbirlerine çok benzeyen GİŞ ve UD işaretleri karıştırılmış olmalıdır²⁴⁸.

Diğer yandan Frayne, Lambert'in Umma kenti için, Sümerce ve Akkadca yazılışları olarak değerlendirdiği, Umma ve Gişsa kentlerinin iki ayrı kent olduklarını²⁴⁹ düşünmektedir. Buna göre, GİŞ.KÚŞU^{ki} yazılışı Gişsa kentini, Umm al-Aqarib'ten çıkan tabletlerde görülen ŠÁR×DIŠ yazılışı da Umma kentini ifade etmelidir. Ayrıca Frayne Gişsa kentini Tell Jokha'ya yerleştirirken, Umma'yı da Tell Jokha'nın yaklaşık 6 km güney-doğusundaki Umm al-Aqarib'e konumlandırmaktadır. Umm al-Aqarib'teki kazılardan, Erhanedanlığı dönemine tarihlenen katmanlarda, tapınak (tanrı Şara tapınağı), saray gibi büyük yapıların yanı sıra bir de mezarlık ortaya çıkarılmıştır²⁵⁰. Burada ortaya çıkarılan buluntulardan da anlaşılacağı üzere, eski adı Umma olsun ya da olmasın Umm al-Aqarib'in önemli bir yer olduğu kesindir. Fakat bunlar Umm al-Aqarib'in Umma olduğunu söylemeye yeterli değildir.

III. Ur dönemi eyaleti olan Umma'daki *ensiler*den bahsedecek olursak, karşımıza ilk olarak Ur-Lisi çıkmaktadır. Onun Şulgi ve Amar-Suen dönemlerinde Umma yöneticisi olduğu mühür yazıtlarından anlaşılmaktadır. Ur-Lisi'nin eşi Ninmelam'ın ve oğlu Lu-Emah'ın da mühürleri bulunmuştur. Ninmelam'ın mühürlerinden gayet aktif biri olduğu, tüccarlarla alışveriş yaptığı görülmektedir. Daha sonraki Umma *ensisi* Aakala (Ayakala) ise Amar-Suen ve Şu-Suen dönemlerinde görev almıştır. Mühür yazıtlarından bu *ensinin* eşinin adının Ninhilia olduğu bilinmektedir. Şu-Suen ve İbbi-Suen dönemlerinde ise kenti Dada[ga] idare etmiştir. Nippur'da da Dada adında bir *ensi* bulunmaktadır. Aynı zamanlarda ayrı yerlerde geçen bu ismin aynı kişiye ait olduğu düşünülse de Nippur *ensisi* olan Dada mühür yazıtında eski Nippur *ensisi* Ur-Nanibgal'in oğlu olduğunu söylemektedir. Oysa Umma valisinin babasının adının Ur-Saga olduğu bilinmektedir. Bu halde Nippur ve Umma'da çağdaş olan Dada adında iki yöneticinin olduğu anlaşılmaktadır. Onun oğlu olan Gududu'nun da mühür yazıtı²⁵¹ bulunmuştur ve burada İbbi-Suen'den “dört bir yanın kralı” olarak bahsedilmektedir.

²⁴⁸ Lambert 1990, s.76.

²⁴⁹ RIME 1, s.357-358.

²⁵⁰ Tell umm al-Aqarib için: <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/iraq05-106.html>.

²⁵¹ RIME 3/2, s.389.

Selefleri olan Ur-Lisi ve Aakala'nın kardeş olacağı düşünülmektedir²⁵². Bu fikir Ur-Lisi'nin Akala/Ayakala adında bir kardeşinin olduğu bilgisinden kaynaklanmaktadır. Mühür yazıtlarından, Aakala'nın babasının adının Ur-Damu olduğu zaten bilinmektedir. Lagaş kayıtlarından ise, Ur-Damu'nun Ur-Lisi adlı bir oğlunun olduğu görülmektedir. Yine mühürlerden Ur-Damu ve bir sonraki *ensi* Dada'nın babalarının adlarının Ur-Saga olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta Ur-Lisi ile Aakala'nın ve Ur-Damu ile Dada'nın kardeş oldukları ve Dada'nın da onların amcaları olduğu ortaya atılmaktadır. Buna göre Umma'da *ensilik* makamı kardeşten kardeşe ve sonra amcaya geçmiştir.

Bu bölgede bulunan belgelerden, III. Ur döneminde Umma eyaleti kuzeye Dicle nehrine kadar geniş bir alanı kapsadığı ve buranın iki bölgeye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilk merkez Gişsa ve Umma kentleriyken, diğeri Apişal kentidir. Askeri bir garnizon olan Nagsu kenti ile Zabalam da ilk merkezde yer almaktaydı. Nippur ve Ur arasında önemli bir stratejik bölgede bulunan Umma kenti, metinlerden de anlaşılabacağı üzere önemli bir rol üstlenmekteydi. III. Ur krallarına hizmet eden *ensiler* tarafından yönetilen Umma, pek çok kent, kasaba, köy ve küçük yerleşimlerden oluşan büyük bir eyalettir. Fakat bu yerleşimlerin çoğu küçük ve geçici yerler olmalıdır²⁵³. Çıkarılan tabletler sayesinde, A'ebar, Aşarum-dagi, Amrima, Dintir, Dukarsag, Garşıda, Garşana, KIAN, Maşkan, Nagsu, Zabalam gibi Umma eyaletine bağlı pek çok köy ve kasabanın adını öğrenmekteyiz. Bu kent ve köyler, *ensilerin* emrinde, *hazanum* denilen ve belediye işlerini yürüten görevlilerce idare edilmekteydi²⁵⁴.

Umma kentinin en önemli tanrısı Şara'dır. Hatta kaynaklarda görülen ve "Şara'nın evi" anlamına gelen E₂-d^dŞara^{ki} yer adının Umma kenti için kullanıldığı bilinmektedir. Bu tanrı önemini III. Ur döneminde de korumuştur. Şu-Suen'in yıl adlarından, onun Umma'daki Şara tapınağını yeniden yaptırdığını öğreniyoruz²⁵⁵. Bu tapınağa E₂-şagipudu/a denilirdi ki, tapınağın adı eski Sümer tapınak listesinde de görülmektedir. Tanrı Şara için gerek III. Ur kralları gerekse onlara bağlı *ensiler* adak ve sunularını sunmuşlardır. Amar-Suen, Şaşrum ve Şuruthum kentlerinden edindiği

²⁵² Parr 1974, s.91.

²⁵³ Ur 2014, s.329.

²⁵⁴ Steinkeller 1991, s.21.

²⁵⁵ RIME 3/2, s.294 ve 326; Ur 2014, s.329.

ganimetlerin bir kısmını tanrı Şara'ya adamıştır²⁵⁶. *Ensi* Ur-Lisi'nin Şara tapınağının sığırlarını kontrol eden Lugal-nangara'ya gönderdiği bir mektup bulunmuştur²⁵⁷. Bu mektupta Ur-Lisi 300 demet kamışı (muhtemelen Şulgi'nin oğlu, onun zamanındaki prens) Şu-Suen'e göndermesi için Lugal-nangara'ya emir vermiştir. Tunç bir baltanın kral Şu-Suen için tanrı Şara'ya adandığını²⁵⁸ öğreniyoruz.

Umma kentinde de diğer Mezopotamya kentleri gibi en önemli ekonomik kaynak tarım ve hayvancılık olmuştur. İnsanların ürettikleri ve geçimlerini sağladıkları ürünler arasında tahıllardan başka, balık, bal, balmumu, kamış, yağ ve de koyun, deri, post sayılabilir. Koyun besiciliğine bağlı olarak Umma kenti, tekstil üretiminin olduğu ve bunların ticaretinin de yapıldığı bir yerdir. Umma'da bulunan çok sayıda ekonomik metinden, III. Ur döneminde buranın önemli ticaret merkezlerinden biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Buradaki yönetici eşlerinin (Ninmelam ve Ninhilia) tekstil işiyle uğraştığı ve tüccarlardan yün, deri, kumaş gibi tekstil ürünlerini temin ettikleri²⁵⁹ bilinmektedir. Bu kentte deri ve yün işiyle uğraşıldığına dair bir başka kanıt ise, III. Ur döneminde Umma'da tanrılara diğer sunularla birlikte çok sayıda deri ürünler bağışlanmış²⁶⁰ olmasıdır. Buradaki bir gelir kaynağı da ormancılıktır. Hizmetinde birçok çalışanı olan, çok sayıda *lu.tur* denilen ormancılar²⁶¹ bulunurdu ki bunlar kentin ağaç ve odun ihtiyacını karşılıyor olmalıdır. Ayrıca Umma kentinin önemli bir tekne yapım yeri olduğu ve burada taşımacılığın yapıldığı bilinmektedir. Bu teknelerle insanlar mallarını kolaylıkla başka yerlere götürmekteydi. Ürettikleri tarım ürünlerinin fazlasını da başka kentlere ihraç etmişlerdir. Yukarıda da denildiği gibi Umma, çevresinde nehirler ve kanallar bulunan bir araziye sahipti ve Umma halkı, bu nehirler ve kanallar yardımıyla ürettikleri ürünleri Nippur, Uru-Sagrig gibi komşu kentlere kolaylıkla taşımaktaydı. Hatta seyir defterlerine, gittikleri kente ne kadar sürede gittiklerini, kaç gün kalıp, kaç günde döndüklerini dahi not etmişlerdir²⁶². Buna göre, Umma kentinden Nippur'a gidiş dönüşün 14-15 gün sürdüğü görülmektedir. Umma-

²⁵⁶ RIME 3/2, s.238.

²⁵⁷ Parr 1972, s.135.

²⁵⁸ RIME 3/2, s.359.

²⁵⁹ Parr 1974, s.91-92.

²⁶⁰ Potts 1997, s.96.

²⁶¹ Potts 1997, s.111-112.

²⁶² Molina 2013a, s.64.

Uru-Sagrig arasında gidiş dönüş süresi ise 23 gün olarak verilmiştir. Metinlerde geçen bazı ifadelerden (Magan bakırı gibi), sadece Mezopotamya kentleriyle değil, uzak bölgelerle de ticari ilişkilerin olduğu anlaşılmaktadır.

Ur

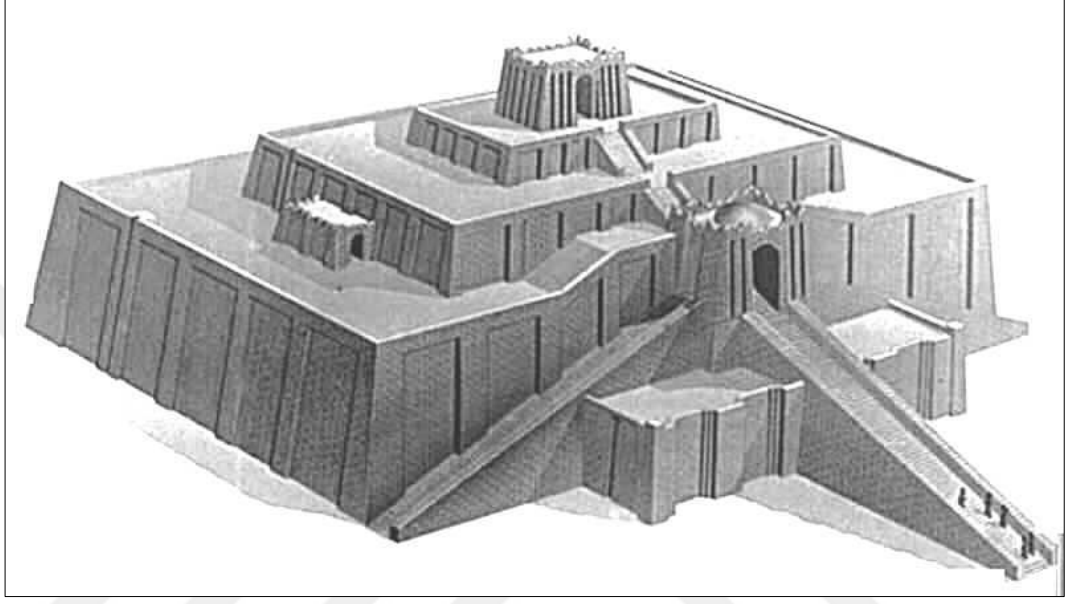
Güney Mezopotamya kenti olan Ur, Nasiriye yakınlarında yer alan Tell al-Muqayyer höyüğüne konumlandırılmaktadır. Tell al-Muqayyer'in anlamı Arapça "zift höyük" demektir. Bu isim Ur zigguratında kullanılan ziftli tabakadan gelmektedir. Bulunan yazıtlardan yola çıkarak Henry C. Rawlinson, Tell al-Muqayyer höyüğünün Ur kenti olacağını söyleyen ilk isimlerden olmuştur. Tell al-Muqayyer höyüğünde, 1853-1854 yıllarında John George Taylor, 1918 yılında Campbell Thomson ve Henry R. Hall tarafından kısa kazı çalışmaları yürütülmüştür. Buradaki en geniş arkeolojik kazılar ise 1922-1933 yılları arasında Leonard Woolley tarafından gerçekleştirilmiştir. Tell al-Muqayyer 1960-1968 yılları arasında aralıklı olarak Iraklılar tarafından kazılmıştır. Ur'daki en erken yerleşim Ubeyd döneminden başlamaktadır. Kentin arkeolojik olarak en zengin dönemi ise III. Ur dönemi olarak görülmektedir. Kent bu dönemde genişlemiş ve bu döneme ait çok sayıda tablet ortaya çıkarılmıştır. Bulunan idari, hukuki ve ekonomik metinlerin büyük bir kısmı yayınlanmıştır.

Ur kenti, yakınlarında Abu Şahreyn (Eridu), Tell Ubeyd (Nudur?) ve Tell al-Lahm (Kissik?) gibi höyüklerin bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Burası muhtemelen eskiden körfezin kıyısında, Fırat nehrinin ağzında bulunan önemli bir kıyı kenti idi. Fakat bugün kıyı çizgisi değişmiş ve Ur kenti denizden epey uzaklaşmış durumdadır. Fırat nehrinin de artık güneyinde yer almaktadır.

Ur kenti daha erken dönemlere ait metinlerde ŠES.AB(Uri₅).Kİ ve sonraki dönemlerde ŠES.UNUG(Uri₅).Kİ şeklinde yazılmıştır²⁶³. III. Ur dönemi belgelerinde ise genellikle URİM.Kİ olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin koruyucu tanrıları Ay tanrısı Nanna (Akkadca Sin) ile eşi Ningal idi. Tanrı Nanna'nın tapınağını da içeren zigguratı 1930 yılında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Ur-Nammu döneminde inşa edilen bu tapınak, Yeni Babil döneminin son kralı Nabonid zamanında yeniden inşa edilmiştir. Nanna bazı ilahilere de konu olmuştur. Bunlar arasında en bilineni ise

²⁶³ RIME 1, s.377.

Nanna'nın Enlil'in merkezi olan Nippur'a yolculuğudur. Bu yolculuğun anlatıldığı kaynaklara tanrı Nanna'nın güzergâhı ve uğradığı duraklar da kaydedilmiştir. Bu sebeple Nanna'nın Nippur yolculuğu coğrafi bilgiler vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Resim 4: Ur zigguratu

III. Ur dönemine ait metinlerde geçen çok sayıda binalar ve büyük yapılar arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Baş tanrı Nanna'nın E₂-Dublalmah tapınağı, tanrıça Ningal'in E₂-gipar-kug tapınağı ile Şulgi tarafından yaptırılan ve E₂-Karzida denilen Nanna ve Ningal tapınağı bunlar arasında bulunur. Tapınak bölgesinin kuzey kısmında ise bir başka Nanna tapınağına rastlanmıştır. E₂-Giş-şir-gal olarak bilinen bu tapınak Ur-Nammu tarafından yaptırılmış, Şulgi tarafından genişletilmiştir. Buradaki ilk kazı çalışmalarında, Ur-Nammu'nun inşa ettirdiği Ur zigguratu üzerine yoğunlaşmıştı. Nanna'nın rahip ve rahibelerinin kaldığı E₂-gipar denilen binalar ile Şulgi'nin Ur'da yaptırdığı E₂-hursag sarayı da dönemin bilinen diğer yapılarıdır. Buradaki kazılarda III. Ur krallarından Şulgi ve Amar-Suen'e ait olduğu düşünülen mezar yerleri ortaya çıkarılmıştır. Şulgi'nin mezarı daha sağlam durumdayken, Amar-Suen'in mezarının tavanı çökmüştür.

III. Ur döneminin son kralı İbbi-Suen'in Ur kentini Amurru ve Elam saldırılarından korumak için Ur ve Nippur'da büyük duvarlar inşa ettirdiği

kaydedilmiştir²⁶⁴. Fakat bu çabalar işe yaramamış ve Ur'un yıkılışına yazılan ağıttan öğrendiğimize göre, kentin duvarları yıkılmıştır. Elamlılar tarafından ele geçirilen kent yağmalanmış ve büyük bir yıkıma maruz kalmıştır. Ur kenti İsin kralları tarafından yeniden kurulmuş ve bu dönemde dini ve ticari bir merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Eski Babil döneminde ise bu yer önemini artık yitirmiştir. Babil yönetimine karşı isyan eden Güney Mezopotamya kentlerinin büyük yapıları ile şehir duvarları yıkılmış, Ur da bundan nasibini almıştır. Sonrasında burada yerleşim devam etmiş, fakat M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında burası terkedilmiştir²⁶⁵. Kazılarda burada meydana gelen bir yangının izlerine rastlanmıştır.

Uruk

Eski Uruk kenti bugünkü Warka höyüğüne yerleştirilmektedir. Burası ilk William Loftus tarafından 1849 yılında keşfedilmiş ve 1850-1854 yılları arasında kazılmıştır. 1912 yılında ise Alman bir ekip burada bir kazı çalışması gerçekleştirmiş, I. Dünya savaşı çıkınca ara verilmiştir. 1928-1939 yılları arasında Alman ekip Warka kazılarına devam etmiş, fakat II. Dünya savaşı çıkınca tekrar ara vermek zorunluluğu doğmuştur. Heinrich J. Lenzen tarafından 1953-1967 yıllarında burada tekrar kazı çalışması yapılmıştır. 1977 yılına kadar Jürgen Schmidt buradaki kazıları yönetmiş, sonrasında Rainer M. Boehmer 1980-1990 yılları arasında bu çalışmaları sürdürmüştür. Buradaki ilk yerleşim izleri Geç Ubeyd dönemine rastlamaktadır ve kentin tamamen terkedilmesi M.S.7. yüzyılı bulmaktadır. Kent iki yerleşim bölgesinden oluşmaktadır²⁶⁶. Biri tanrıça İnanna'ya adanan Eanna kutsal alanı üzerinde genişleme imkânı bulan Uruk, diğeri ise tanrı Anu'ya adanan tapınak kompleksleri üzerinde gelişen Kullab'dır. M.Ö. 2. bin yılda Uruk büyük bir kent haline gelmiştir.

Uruk kenti, çevresinde Badtibira ve Larsa gibi kentlerin olduğu büyük ve verimli bir bölgede bulunmaktaydı. Fırat nehri kıyısında bulunan ve yakınlarından İturungal kanalı geçen Uruk kenti, diğer Güney Mezopotamya kentleri gibi sulak bir araziye sahipti. Fakat burası eskiden Fırat nehrinin batı kıyısında yer alırken, bugün bu nehrin

²⁶⁴ RIME 3/2, s.368.

²⁶⁵ Bryce 2009, s.745.

²⁶⁶ Bryce 2009, s.754.

doğusunda, epey uzağında yer almaktadır. Muhtemelen Fırat nehrinin yatağı değişip, Uruk bölgesinden uzaklaşmasıyla kent önemini kaybetmeye başlamış ve terkedilmiştir.

Akkad devleti yıkıldıktan sonra Uruk'ta kurulan hanedanlığın son üyesi olan Utuhegal Ur kentini de kontrolü altında tutmuştur. Fakat burada görevlendirdiği Ur-Nammu bağımsızlığını ilan ederek kendi krallığını, III. Ur devletini kurmuştur. İlerleyen zamanlarda ise artık Uruk kenti, Ur devletinin etkisi altına girmiştir. Bu dönemde Uruk kenti Ur devletinin eyalet sisteminin bir parçası olmuş ve valiler tarafından yönetilmiş olmalıdır. Bu dönemde bu kentte kaç tane Uruk *ensisinin* olduğu bilinmemektedir. Fakat Şulgi ve Amar-Suen dönemlerinde Şarrum-ili adında bir *ensisin* Uruk'ta görev yaptığı bilinmektedir.

III. Ur döneminde Uruk kenti tanrı Anu ile İnanna'nın tapım merkezi olma özelliğini korumuştur. Hatta Ur krallarının tanrıça İnanna'nın kutsal alanı Eanna'yı yeniden inşa ettirdikleri bilinmektedir. Sümerce bir kelime olan Uruk, kaynaklara Unug logogramı ile kaydedilmiştir. Bu işaretin bir tapınak kulesiyle tasvir edildiği görülmektedir²⁶⁷. Bu da tanrıça İnanna'nın Eanna kutsal alanındaki tapınak kulesi olmalıdır.

Uruk halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamıştır. III. Ur dönemine ait kayıtlarından burada bir dokuma endüstrisinin olduğu anlaşılmıştır²⁶⁸. Üretilen tekstil ürünlerinin fazlası diğer kentlere dağıtılmış olmalıdır. Ayrıca balıkçılık da yapılmıştır ki, Uruk'ta adak olarak sunulan balık kalıntılarına rastlanmıştır²⁶⁹.

Zabalam

Zabalam, Umma kentine bağlı olan bir Güney Mezopotamya kentidir. Bulunan metinlerden yola çıkarak burası, Adab'ın güneyinde, Umma'nın yaklaşık 10 km kuzeyinde yer alan Tell İbzeh höyüğüne yerleştirilmektedir. Höyükte yapılan kazılardan buradaki yerleşimin Uruk/Cemdet Nasr döneminde başladığı anlaşılmaktadır²⁷⁰. Kent önemini Eski Babil dönemine kadar korumayı başarmıştır.

²⁶⁷ RIME 1, s.409.

²⁶⁸ Potts 1997, s.94.

²⁶⁹ Potts 1997, s.34.

²⁷⁰ Adams ve Nissen 1972, s.226.

Sulak bir araziye sahip olan Zabalam bir zamanlar Dicle nehri üzerinde bulunmaktaydı. Bölgedeki yüzey araştırmaları sırasında eski bir suyolunun da izine rastlanması, buradan bir nehrin geçtiğini doğrulamaktadır. Bu nehrin bir kolu olan Gibil kanalı da Zabalam topraklarını sulamaktaydı.

Zabalam kenti tabletlere MÜŞ.UNU.ZA, MÜŞ.UNU ve MÜŞ.TE.UNU olarak kaydedilmiştir²⁷¹. Burası III. Ur döneminde Ur krallarının kontrolündeki Umma eyaletine bağı bir kenttir. Umma eyaletinin en önemli kentlerinden olan Zabalam'ın *şagina* (akk. *şakkanakkum*) denilen askeri generalleri bulunmaktaydı. Bu generallerden birinin adının Dada olduđu²⁷² bilinmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla tanrıça İnanna'nın tapım merkezlerinden biri de Zabalam'dır.

²⁷¹ RGTC 2, s.241-242.

²⁷² Steinkeller 1991, s.20, dipnot 17.

3.Yerleri Belirlenememiş Olan Yerleşimler

A'ebar

A'ebar ile ilgili pek bir şey bilinmemekle birlikte buranın Umma eyaletine bağlı bulunan küçük bir kasaba ya da köy olduğu anlaşılmaktadır. III. Ur dönemine tarihlenen ve Umma'dan çıkan bazı mahkeme kayıtlarında A'ebar yer adına da rastlanmaktadır²⁷³. Bu da bize buradaki insanların hukuki işler için Umma'ya başvurmuş olabileceklerini göstermektedir. Buranın bir su yolu üzerinde, Apişal ve Zabalam kentleri arasında yer alması gerektiği söylenmektedir²⁷⁴.

Agade

Sargon'un kurduğu Akkad devletinin başkenti olan Agade, Kiş, Kuta ve Sippar kentlerinin olduğu bir bölgede yer almaktadır. Fakat yapılan kazıların sonucunda bu eski kentin bakiyelerine ulaşılamamıştır. Muhtemelen burası Dicle ve Diyala nehirlerinin kesişim noktasına yakın bir yerde olmalıdır. Bugün kayıp bir kent olmasına karşın, eskiden önemli bir kent olan Agade'nin metinlerden III. Ur döneminde ve sonraki dönemlerde de varlığını korumuş olduğu anlaşılmaktadır. III. Ur döneminde, Ur kralları bu kenti ele geçirmiş ve buraya bir *ensi*²⁷⁵ atayarak otoritelerini sürdürmeyi başarmışlardır. Kentin konumunda olduğu gibi, burada görev yapan valilerin adı da henüz bilinmemektedir ve bu kentle ilgili öğreneceklerimiz arkeolojik çalışmalara muhtaçtır.

A.ĦA(.Kİ)

A.ĦA logogramı ile yazılan kentin yerleşim ve okunuş problemleri iç içe geçmiş durumdadır. Bir başka deyişle bu logogram ile yazılan en az üç farklı kentin olduğu görülmekte²⁷⁶ ve bundan dolayı üç farklı konumlandırmadan söz edilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki İrnina ve Zubi kanallarının kesiştiği noktada bulunan Urum'un (ÚR×Ú.Kİ) komşusu olan A.ĦA kentidir. III. Ur dönemine ait metinlerde, Ur-

²⁷³ Molina 2013b, s.125, dipnot 2.

²⁷⁴ RGTC 2, s.5.

²⁷⁵ RGTC 2, s.6; Bryce 2009, s.8-9.

²⁷⁶ Steinkeller 1980, s.27; Sallaberger ve Westenholz 1999, s.52-53; Heimpel 1980-83, s.256-257.

Suen ÚR×Ú.Kİ ve A.ĦA kentlerinin *ensisi* olarak görülmektedir. Böylece bu iki kentin aynı *ensiye* sahip olacak kadar birbirlerine yakın oldukları anlaşılmaktadır. Hatta bunların ikiz kentler olabilecekleri de ortaya atılmaktadır. Kayıtlarda görülen Amar-Suen, Dada ve Enlilzisagal, III. Ur döneminde görev yapan A.ĦA *ensileridir*²⁷⁷. Dönemin belgelerinden A.ĦA kentinin ana tanrıçasının İnanna olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıça İnanna/İştar'a inanan ve kuzeyde bulunan kentlere baktığımızda, Akkad, Akşak ya da Kiş kentlerinin, Urum'un komşusu olan A.ĦA kenti olamayacağı görülmektedir. Oysa bu bölgede bulunan Lagaba kenti, burada bahsedilen A.ĦA ile aynı yer olacağı söylenmektedir²⁷⁸. Eski Babil dönemine ait Lagaba kayıtlarında, tanrıça İnanna için ana tanrıça olarak bahsedilmektedir. Kaynaklar yetersiz olmakla birlikte, Urum'un komşusu A.ĦA için söylenebilecek en uygun yer şimdilik Lagaba kentidir.

A.ĦA logogramıyla yazılan bir diğer yer ise Kumaru/i idi. Kumaru daha erken dönemlerde küçük bir yer iken, Babil kentinin genişlemesiyle burası Babil'in bir semti ya da bir bölgesi haline gelmiştir. III. Ur metinlerinde Arşiah'ın Babil ve A.ĦA *ensisi* olduğu görülmektedir ki, buradaki A.ĦA Babil yakınlarındaki Kumaru'dan başkası değildir. Bu bölge çoğu zaman ĦA.A yazılışıyla karşımıza çıkmaktadır. Kumaru ile yakın olduğu anlaşılan ve yine Babil kentinin bir parçası olan Tuba'nın da A.ĦA ya da ĦA.A logogramıyla yazıldığı görülmektedir. Fakat Steinkeller bu durumu, bu iki bölgenin yakınlığından doğan karışıklığa bağlamaktadır²⁷⁹.

Son olarak Güney Mezopotamya'da bulunan Ku(w)ara kenti de III. Ur dönemi kaynaklarında ĦA.A şeklinde yazılmıştır. Bu yerin Eski Babil kaynaklarındaki yazılışının ise A.ĦA şeklinde olduğu görülmektedir. Bir Güney Mezopotamya kenti olan Ku'ara, Ur'un hemen yakınlarında yer almaktadır²⁸⁰. Özetleyecek olursak, A.ĦA logogramıyla yazılan üç kent bulunmaktadır ve bunlardan ikisi kuzeyde yer almaktadır. Bunlardan ilki Urum kentinin komşusu olan ve Lagaba ile eşleştirilen kenttir. Bu logogramla kaydedilen bir diğer yer (ya da yerler) ise Babil'deki iki bölge olan Kumaru ile Tuba'dır. ĦA.A olarak kaydedilen ve Güney Mezopotamya'da bulunan Ku(w)ara kenti ise Eski Babil döneminde A.ĦA logogramıyla kaydedilmiştir.

²⁷⁷ RGTC 2, s.107; Steinkeller 1980, 31.

²⁷⁸ Steinkeller 1980, s.31.

²⁷⁹ Steinkeller 1980, s.29.

²⁸⁰ Bu kentin konumu için s.103-104.

Ahia

III. Ur kaynaklarında Umma ile birlikte anılan Ahia'nın Umma bölgesinde olacağı düşünülmektedir²⁸¹. Bu yerle ilgili henüz başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Akşak

Bir Güney Mezopotamya kenti olan Akşak, Sümer kral listesinde adı geçen bir yer olup, Erhanedan döneminde bir şehir devleti olarak varlık göstermiştir. Bu kentin konumu için Dicle nehir yatağının hemen üstünde ve Bağdat yakınlarında bulunan, Tell Sinker denilen geniş bir höyük düşünülmektedir²⁸². Daha geç dönemlerde buranın Fırat ve Dicle nehrinin birbirine en çok yaklaştığı yerde bulunduğu kaydedilen Opis ile aynı yer olacağı²⁸³ kabul edilmektedir. Opis kenti ise Tulul Mujaili höyüğüne yerleştirilmektedir. Bu kent için düşünülen bir diğer yer ise Diyala ve Dicle'nin kesişim noktası olan Tell Abu Jawan höyüğüdür²⁸⁴. Fakat önerilen bu yerlerden hangisinin Akşak kenti olduğu kesinleşmemiştir. Sippar (Abu Habbah) kentinden 26 km uzaklıktaki Tell Ömer höyüğünde, Sümer kral listesinde geçen Akşak krallarına ait yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıtlar Akşak kentinin -kesin olmamakla birlikte- Tell Ömer'da olacağını²⁸⁵ düşündürmüştür. Dicle nehri üzerinde bulunan Akşak kenti ile nehir kıyısından 2 km uzaklıkta bulunan Tell Ömer eşitliğini söyleyebilmek için daha fazla kaynağa gereksinim duyulmaktadır.

Akşak kenti Akkad öncesi ve III. Ur dönemine ait kayıtlarda ^u4kúşu.KÍ ve UD.KUŞU.KÍ olarak kaydedilmiştir²⁸⁶. Zaman zaman yazılışları birbirine çok benzeyen Akşak ve Umma kentlerinin karıştırılmış olduğu görülmektedir²⁸⁷. Ur-Nammu kanununda Akşak kenti yerine, Umma yani GÍŞ.KÚŞU^{ki} yazılışıyla karşılaşılmaktadır. Fakat bu metinde Ur-Nammu'nun Anşan'ın elinden kurtardığı ve özgürlüğünü verdiği kentlerin Marad, Kazallu, Uşarum gibi daha kuzeyde bulunan yerler olduğu

²⁸¹ RGTC 2, s.5.

²⁸² RIME 1, s.35.

²⁸³ RGTC 2, s.6-7; Potts 1997, s.301, 7.

²⁸⁴ Gibson 1972, s.13, 68.

²⁸⁵ Waterman 1931, s.6; Kraus 1955, s.62, dipnot 3; RGTC 2, s.6-7; RIME 1, s.35; Höyüğün konumu için s.138, Harita 5.

²⁸⁶ RGTC 2, s.6; RIME 1, s.35; Lambert 1990, s.76.

²⁸⁷ Lambert 1990, s.76.

düşünüldüğünde, bunun bir yazım hatası olduğu, Umma'nın değil, Akşak'ın yazılması gerektiği anlaşılmıştır. Başka kaynaklarda bu kent, ak-şu-wa-ak şeklinde fonetik yazılışıyla da kaydedilmiştir. Akşak kenti daha geç dönemlerde Upi/Opis olarak bilinmektedir. Kayıtlarda görüldüğü kadarıyla bu kent uzun yıllar yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Fakat Akşak, büyük bir kent olmakla birlikte, politik öneminden çok ticari bir değere sahip olmuştur. Ayrıca burası ilk başlarda ay tanrısı Nanna'nın kült merkeziyken, daha sonra Pallil/Nergal'in merkezi haline gelmiştir. Urum ve Akşak'ın aynı tanrının yani ay tanrısı Nanna'nın kült merkezleri olmaları ve aynı bölgede bulunmaları²⁸⁸ bu iki kentin aynı yer olabileceğini düşündürmektedir. Fakat bu bilginin doğruluğunu kanıtlayacak bir bilgi bulunamamaktadır.

AkunNE

Nehir yolculuklarında uğrak bir yer olduğu anlaşılan AkunNE'nin Umma bölgesinde olduğu görülmektedir. İturungal nehrinin güneyinde bulunan bu yer Umma eyaletine bağlı küçük bir kasaba ya da köydür²⁸⁹. III. Ur dönemine ait kaynaklarda görülen bu yer, geçici ve küçük bir yerleşim yeri olarak kullanılmış olmalıdır.

Antasura

III. Ur kayıtlarında karşımıza çıkan Antasura'nın yeri ile ilgili çeşitli fikirler bulunmaktadır²⁹⁰. Buranın bir yandan Lagaş'ın güneyinde olduğu söylenirken, diğer yandan Umma bölgesinin sınırında bulunduğu ifade edilmektedir. Bu yer için ortaya atılan bir diğer fikir ise Zabalam yakınlarında olacağıdır. Fakat öyle görülüyor ki buranın yerini ya da hangi bölgede bulunduğunu söylemek henüz mümkün görünmemektedir.

Apiak

Apiak kenti III. Ur döneminde bir eyalet merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kral Ur-Nammu'nun hakimiyet kurduğu topraklarda bazı sınır düzenlemelerine gittiği bilinmektedir. Bunlardan birisi de Kraus tarafından yayınlanan env. no. Ni 2438 ve Ni

²⁸⁸ Kraus 1955, s.62.

²⁸⁹ Steinkeller 2001, s.38; Bu yerleşimin olası konumu için s.136, Harita 3.

²⁹⁰ RGTC 2, s.11.

2464 olan kadastro metinleridir²⁹¹. Bu metinlerde, Ur-Nammu'nun belirlediği sınırlar arasında, Apiak tanrısı Meslamtaea'nın da sınırları bulunmaktadır. Buradan Apiak'ın bulunduğu coğrafya hakkında önemli bilgileri edinmek mümkün olmuştur. Buna göre, Apiak kenti Kiri/Gir-tab kentinin hemen güneyinde, Abgal nehri üzerinde ve Uşaritum nehrinin kıyısında aranmalıdır. Bu kentin Kazallu ve Girtab ile aynı bölgede bulunduğu görülmektedir. Kraus bu kenti Girtab'ın güneyine, Marad'ın batısına yerleştirmek istemektedir²⁹². Buranın kuzey-batısında ise Borsippa ve Dilbat kentleri bulunmaktadır. Eskiden Marad ve Apiak toprakları, Kiş bölgesinden gelen Me-Enlilla(k) kanalıyla sulanmıştır. Apiak kentinin Apian (Awan) ile aynı yer olacağı önerilmiştir²⁹³. Fakat Kuzeyde bulunan Awan ile Apiak kenti için tarif edilen coğrafi bölge arasındaki uyumsuzluk, bu önerinin kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Kral Ur-Nammu döneminde Ur topraklarına katılan Apiak kenti, *ensiler* tarafından yönetilmekteydi. Bunlardan ikisi Amar-Suen döneminde görev yapmış olan Şutirum ve Şarrum-bani'dir²⁹⁴. Bu *ensilerin* adları tüccarlarla alışveriş yaparken görülmektedir. Kesin olmamakla birlikte Şu-Suen'in dayısı yani annesi Abi-Simti'nin erkek kardeşi olan Babati'nin de Apiak valisi olduğu söylenmektedir²⁹⁵. III. Ur devleti son bulduktan sonra bir süre daha varlığını koruyan Apiak kenti Eski Babil döneminin ilk yarısından sonra kaynaklarda görülmemeye başlamıştır.

Apişal(a)

Güney Mezopotamya kenti olan Apişal, Umma'nın doğusunda bulunmaktadır. Buranın Umma kentine suyuyla 1-2 günlük bir mesafede ve Lagaş eyaletinin sınırında yer aldığı bilinmektedir. Etrafı nehirler ve kanallarla çevrili olduğu görülen Apişal kenti, Dicle nehrinin üzerine, Gibil kanalıyla Dicle'nin kesiştiği noktaya ya da buranın yakınlarına²⁹⁶ konumlandırılmaktadır. Apişal kentinin, Umma'nın yaklaşık 30 km uzağında bulunan Tell Muhallaqiya höyüğünde olabileceğini düşünülmektedir²⁹⁷.

²⁹¹ Kraus 1955, s.45-75; RIME 3/2, s.51.

²⁹² Kraus 1955, s.57-58; Bu kentin olası konumu için s.135, Harita 2.

²⁹³ Ebeling 1928, s.119; RIME 3/2, s.341-342.

²⁹⁴ Ebeling 1928, s.119; Goetze 1963a, s.24; RGTC 2, s.13; Owen 1988, s.117; RIME 3/2, s.272.

²⁹⁵ Owen 1988, s.117; RIME 3/2, s.341-342.

²⁹⁶ Adams ve Nissen 1972, s.50.

²⁹⁷ Steinkeller 2001, s.34 ve 54-55.

Kaynaklardan Umma eyaletine bağılı olduğu bilinen Apişal kentinin, *i-dub* denilen ambarının Lagaş topraklarında bulunduğı görölmektedir²⁹⁸. III. Ur kaynaklarından Apişal'in, önemli bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ticaretle ilgili metinlerde, bu kentten diğere yerlere kanallar sayesinde mal yüklü teknelerin gidip geldiğı kaydedilmiştir. Buranın Zabalam ve Umma kentleriyle ve hatta buradan uzakta, kuzeyinde bulunan KAsahar kenti ile ticari ilişkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bugüne kadar yayınlanan tabletlere baktığımızda, farklı yerleri işaret eden iki Apişal yer adına rastlanılmıştır²⁹⁹. Bu durum ilk başta karışıklığa sebep olmuşsa da çok geçmeden ayrı bölgelerde bulunan iki Apişal kentinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Kuzey Mezopotamya'da, Fırat nehrinin batısında bulunurken, diğere güney Mezopotamya'da, Umma yakınlarında yer almaktaydı. Apişal kenti çiviyazılı kaynaklara A.KA.SILA₃.KI şeklinde yazılmıştır. Bu kent, İnanna, Şara, Ninurra gibi tanrı ve tanrıça isimleriyle birlikte anılması³⁰⁰, burada bu tanrıların önemli ilahlar olduklarını göstermektedir.

Aşgipada

Dicle nehrinin üzerinde bulunan Aşgipada, Adab'ın kuzeyine ve KAsahar'ın güneyine yerleştirilmek istenmektedir. Aşgipada, Gişummud kentinin hemen yakınında, buradan 1 günlük yürüyüş mesafesinde yer almaktadır³⁰¹. Umma'nın ise kuzeyinde olan Aşgipada'nın buraya nehir yoluyla 3-4 günlük bir mesafede bulunduğı anlaşılmaktadır. Buranın kesin olmamakla birlikte Tell Dlehim höyüğünün biraz güney-doğusunda yer alan Tell Awisjat olacağı ileri sürülmüştür³⁰². Bu kent için öne sürülen bir diğere höyük ise Umm al-Hafriyat idi³⁰³. Steinkeller ise Aşgipada ile aynı bölgede bulunan Gişummud ve Uru-Sagrig kentlerini, bölgedeki en uygun yerler olan 1032, 1056 ve 1071 numaralı höyüklere yerleştirilmek istemektedir. Fakat bunların kesin konumu için kazılar henüz yeterli değildir. Kentin adı ise "tanrı Aşgi tarafından seçilmiş" anlamına gelmektedir. Kente adını veren bu tanrının eski kült yerinin Aşgipada'ya yakın bir yer

²⁹⁸ van Driel 1999-2000, s.82.

²⁹⁹ Gelb 1938, s.71-72; Bryce 2009, s.51-52.

³⁰⁰ RGTC 2, s.13-15.

³⁰¹ Steinkeller 2001, s.72.

³⁰² Frayne 2013, s.191.

³⁰³ Umm al-Hafriyat höyüğü için: Adams 1981, s.276; Steinkeller 2001, s.74.

olan Adab olduğu bilinmektedir. III. Ur döneminde Aşgipada muhtemelen Adab eyaletine bağlı bir yerdi.

Badgera

Girsu ve Ur kentlerinden çıkarılan III. Ur metinlerinden bilinen Badgera'nın Güney Mezopotamya'da, özellikle Lagaş civarında aranması gerektiği söylenmektedir³⁰⁴. Bu yerin daha önceki zamanlarda bad-zir-ra şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca buranın Badtibira ile aynı yer olacağı düşünülmeyle birlikte bu fikir şimdilik şüpheli görülmektedir.

Badigihursag

Badigihursag³⁰⁵, III. Ur döneminde *şagina* denilen askeri komutanların görev yaptığı bir yerdir. Puzur-Marduk, Puzur-Numuşda ve Puzur-Şulgi bu komutanlar arasında bulunmaktadır. Bu sonuncusunun Şulgi döneminden İbbi-Suen dönemine kadar görev yaptığı görülmektedir. Komutanların görev yaptığı bir yer olduğuna göre, Badigihursag bölgede askerî açıdan önemli bir yer olmalıdır. Babil kentinden uzakta olmadığı düşünülen Badigihursag, Umm Raus'a yerleştirilmek istenmektedir³⁰⁶.

Badtibira

Badtibira kentinin konumuyla ilgili en önemli kaynak yazılı belgelerdir. Yalnız bunlar kaçak kazılar sonucu ele geçirilmiştir. Fransızlar tarafından yapılan kazılar sonucunda bunların, Lagaş yakınlarındaki Modern Medain/Madinah'dan çıkarılmış olduğu ifade edilmiştir³⁰⁷. Fakat Badtibira Medain eşleştirmesi için kanıtlar yetersiz olduğundan, bu fikre bugün bile şüpheyle yaklaşılmaktadır. Thorkild Jacobsen 1953 yılında bu höyüğe bir ziyarette bulunmuştur. Yapılan yüzey araştırmalarında, burada İsin-Larsa ve Eski Babil dönemlerine ait çömlek parçaları ile Amar-Suen'in pek iyi korunmamış bir yazıtına rastlanmıştır. Şimdilik eski Badtibira kenti için öne sürülebilecek tek güçlü aday Medain gibi gözükmektedir. Girsu'nun yaklaşık 33 km

³⁰⁴ RGTC 2, s.23.

³⁰⁵ Jacobsen 1953, s.41; Kraus 1955, s.61, dipnot 5; Goetze 1963a, s.23-24.

³⁰⁶ Kraus 1955, s.61, dipnot 5; RGTC 2, s.23-24.

³⁰⁷ Crawford 1960, s.197.

güney-batısında, Uruk ve Lagaş kentleri arasında bulunan Medain, geniş bir höyüktür. İlk yerleşimler, Cemdet Nasr ya da Erhanedan dönemine tarihlenmektedir³⁰⁸. Asıl yerleşim ise III. Ur ve Eski Babil dönemlerinde gerçekleşmiştir. Kazılar sonucu kentin bir yangınla tahrip edilmiş olduğu görülmektedir³⁰⁹.

En eski kentlerden biri olan Badtibira, Sümer kral listesinde tufandan önce krallığın indiği 5 kent arasında bulunmaktadır. Erhanedan ve Akkad dönemlerinden sonra Badtibira, III. Ur kaynaklarında da adı geçen kentler arasında yerini almıştır. Mezopotamya'nın çeşitli kentlerinde bulunan tabletlerden, Badtibira kentinin sulak bir bölgede olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁰ Badtibira'nın baş ilahları burada E₂-muş denilen tapınakları bulunan İnanna ve Lugalemuş/Dumuzi çiftidir. Badtibira'nın verimli topraklarında, çobanların kutsal tanrısı Dumuzi'nin bir kült merkezinin olması bir tesadüf olmamalıdır.

Barasiga

III. Ur belgelerinden Girsu bölgesinde bulunduğu anlaşılan Barasiga, Lagaş eyaletine bağlıdır. Buranın konumu tam olarak bilinmemekle beraber, Lagaş kentinden yaklaşık 4 km'lik bir uzaklıkta yer almalıdır³¹¹. Kaynaklarda, köy anlamına gelen *eduru*³¹² ile birlikte (é-duru₅-bará-si-ga) kullanılması Barasiga'nın küçük bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Dabrum (Dubrum)

Bir Güney Mezopotamya kenti olan Dabrum, Umma yakınlarında, buraya en fazla 2 günlük bir mesafede bulunmaktadır. Dabrum, Karkar kentinin ve Zabalam'ın kuzeyinde aranmalıdır. Buranın Umma'nın kuzey-doğusunda, Dicle nehri yakınlarında bir yerde olması gerektiği de söylenmektedir³¹³. Dabrum Adab'ın 17 km güneyinde bulunan Tell Jidr'e yerleştirilmek istenmektedir³¹⁴. Uruk kralı Utuhegal'in Gutilerle

³⁰⁸ Adams ve Nissen 1972, s.237, 451 numaralı höyük.

³⁰⁹ Crawford 1960, s.198.

³¹⁰ Steinkeller 2001, s.24, dipnot 1; RIME 3/2, s.18.

³¹¹ RGTC 2, s.25; Foxvog 1986, s.28.

³¹² RGTC 2, s.43.

³¹³ Powell 1980, s.51; Bu kentin olası konumu için s.135, Harita 2.

³¹⁴ Adams ve Nissen 1972, s.50-51; RGTC 2, s.29; van Driel 1999/2000, s.82; Bryce 2009, s.202.

yaptığı savaşın kaydedildiği bir tabletten yola çıkarak bu konumlandırma yapılmaktadır. Fakat bu bilgi kesin değildir, çünkü Karkar kentinin de Tell Jidr höyüğü olacağı düşünülmektedir. Powell buranın kesinlikle Tell Jidr olmayacağını ve yazılı kaynaklar ile arkeolojik kanıtların bu konumlandırmayı doğrulamadığını açıklamaktadır³¹⁵. Lagaş’da bulunan metinlerden bu kentin Lubal-Şaga adında bir *ensis*inin olduğu³¹⁶ bilinmektedir. Lubal-Şaga için *ensi* unvanı kullanılmışsa da burası bir eyalet merkezi olmamalıdır. Eyalet merkezi olabilecek statüde olmayan Dabrum kentinin, ele geçirilen hiçbir ekonomik metinde adına rastlanılmamaktadır. III. Ur döneminden sonra bu kent yazılı kaynaklarda görülmemektedir.

Der

Der kenti, güney-doğu Mezopotamya’da, Dicle nehrinde bulunmaktadır. Elam sınırında yer alan Der, tabletlerde BAD.AN^{Ki} şeklinde yazılmaktadır. Bunun anlamı “Anu’nun duvarı” demektir ki, bu kent tanrı Anu’nun şehri olarak anılmaktaydı³¹⁷. Anu’dan başka Der kentinde İştaran’ın da önemli bir ilah olduğu bilinmektedir³¹⁸. Emin olmamakla birlikte, Der kenti, Badraya yakınlarında bulunan modern Tell Aqar höyüğüne yerleştirilmek istenmektedir³¹⁹. 1930 yılında bu höyükte kısa bir kazı çalışması yürütülmüştür. III. Ur dönemine ait kaynaklarda geçen yer adları arasında Der kenti de bulunmaktadır. Şulgi’nin bir yıl adında Der kentini yeniden düzenlediği³²⁰ görülmektedir. Bir başka yıl adında ise, Der’deki İştaran tapınağının yenilendiği aktarılmıştır.

Dilbat

Dilbat kenti, yapılan kazılar sonucunda Tell al-Deylam’a yerleştirilmek istenmektedir. Tell al-Deylam höyüğü, Fırat nehrinin iki büyük kolu olan Hilla ve Hindiya arasına, Nippur’un 60 km kuzey-doğusunda, Babil’in yaklaşık 30 km güneyinde ve Borsippa’nın yaklaşık 15 km güney-doğusunda yer almaktadır. Uzun süre

³¹⁵ Powell 1980, s.51.

³¹⁶ Gelb 1938, s.77; RGTC 2, s.29.

³¹⁷ Unger 1938a, S.199-201.

³¹⁸ RIME 3/2, s.95.

³¹⁹ Falkenstein 1966, s.50; RIME 3/2, s.95.

³²⁰ Klein 1995, s.844.

ayakta kalmayı başarabilen Dilbat kentinden bahseden, Akkad, III. Ur, Eski ve Yeni Babil, Asur ve Pers dönemlerine ait kayıtlar bulunmaktadır³²¹. Tell al-Deylam'da 19. yüzyılın sonlarında, Iraklılar ve Hormuzd Rassam tarafından küçük bir kazı çalışması yapılmıştır. Dilbat ve Tell al-Deylam eşitliği ise, bu kazılar sonucu burada bulunan Yeni Babil Dönemine ait Dilbat tabletlerine dayanmaktadır³²². 1989-1990 yıllarında ise James Armstrong burada geniş bir kazı çalışması yürütmüştür. Tell al-Deylam, iki ayrı höyükten oluşmakta ve bu iki höyükteki yerleşim farklı dönemlere rastlamaktadır. Doğu taraftaki geniş höyükte bulunan çömlekler, I. Erhanedanlığı döneminden Pers dönemine kadar tarihlenmektedir.

Dilbat Tell al-Deylam eşitliğini gösteren önemli arkeolojik kanıtlar olmasına karşın, bu eşleştirmeye şüpheyile bakılmaktadır. Çünkü Dilbat kenti için düşünülen Tell al-Deylam'dan başka bir diğer yer daha vardır. Bu yer Tell al-Deylam'ın yaklaşık 5.5 km kuzey-doğusunda bulunan Mukattat höyüğüdür³²³. Tell al-Deylam'da Yeni Babil dönemine ait Dilbat tabletleri bulunmasına karşın, Mukattat'ta Eski Babil dönemine ait çeşitli Dilbat tabletleri keşfedilmiştir. Bu da Dilbat kentinin Eski Babil döneminde Mukattat olacağı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu durum Dilbat kentini, Eski ve Yeni Babil dönemlerinde iki ayrı yere yerleştirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Eski Babil döneminde Mukattat Dilbat kenti iken, sonrasında bu kent Tell al-Deylam'a taşınmış³²⁴ olmalıdır. Bu kentin yazımıyla ilgili de bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Yayınlanan bazı eserlerde Tell al-Deylam'ın Daillum, Dulaim gibi farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak bu kazı alanının Nippur'un 20 km güney-doğusunda bulunan Dulaihim/Dilehim kazı bölgesiyle karıştırılması bilgi kirliliğine sebep olmuştur.

Sulak bir araziye sahip olan Dilbat, bazı kaynaklarda tarım ürünlerinin gönderildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilbat'ın koruyucu tanrısının ise tarım ve savaş tanrısı olan Uraş olduğu bilinmektedir. Tanrı Uraş'ın buradaki tapınağına E₂-imti-anu denilmekteydi³²⁵.

³²¹ Lilyquist 1994, s.6.

³²² Armstrong 1992, s.220.

³²³ Armstrong 1992, s.220.

³²⁴ Unger 1938b, s.218; Armstrong 1992, s.224.

³²⁵ Bryce 2009, s.196.

Dimat-Enlil

III. Ur kaynaklarında görülen Dimat-Enlil, İrnina kanalı üzerine, Nippur yakınlarına yerleştirilmek istenmektedir³²⁶. Dimat-Enlil'in *eren* yani askerlerinden ve *şaginasından* (komutan) bahsedilmesi, buranın askeri amaçlı kullanılan bir yer olduğunun göstergesi olabilir. Buranın da konumlandırılması için bulgular şimdilik yetersiz durumdadır.

Du-Guzuma

Du-Guzuma³²⁷, Marad kentinin batı ya da kuzey-batısında bir yerde aranmalıdır. Burası muhtemelen Kiş'in güney-doğusunda bulunduğu bilinen Guzummanu ile aynı yer olmalıdır.

Du-Lugal-Uru

Du-Lugal-Uru³²⁸, Marad bölgesinin batı sınırında olduğu söylenmektedir. Maalesef burasıyla ilgili daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Durum

Durum kenti, Uruk ve Larsa metinlerinde sık sık bahsedilen bir yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Akkadca olan bu kent BAD^{Ki} ya da BAD.A^{Ki} şeklinde metinlerde görülmektedir. Benzer şekilde Dicle nehrinin doğusunda bulunan Der kenti de BAD.AN^{Ki} olarak yazılmaktadır. Fakat bu yer Durum kenti ile karıştırılmaması gereken farklı bir yerdir. Durum'un konumu için ortaya atılan birden çok varsayım bulunmaktadır. Eski Babil dönemi metinlerine dayanarak Durum kentinin Al-Şarraki yakınlarında olduğu³²⁹ söylenmektedir. Diğer yandan Durum kenti, Uruk yakınlarındaki Umm al-Wawiya höyüğüne³³⁰ yerleştirilmek istenmektedir. Umm al-Wawiya höyüğünde bulunan İsin-Larsa dönemine tarihlenen bazı arkeolojik bulgular Durum'un

³²⁶ RGTC 2, s.31.

³²⁷ Kraus 1955, s.70; RGTC 2, s.34.

³²⁸ Kraus 1955, s.70; RGTC 2, s.35.

³²⁹ Frayne 2013, s.191.

³³⁰ Adams ve Nissen 1972, s.237, nr. 439; Bryce 2009, s.208-209.

burada olabileceği fikrini vermiştir. Bunlardan başka Durum kenti için düşünülecek en uygun varsayım ise Tell al-Lahm gibi görünmektedir. Ur'un 38 km güney-doğusunda bulunan Tell al-Lahm'dan çıkarılan yazıtlarda, Durum'dan ve E₂-amaş-ku-ga tapınağından söz edilmektedir³³¹. Bu höyüğe yerleştirilen bir başka kent Kissik ise buranın eski adı olmalıdır. III. Ur dönemi belgelerinde her iki yer adına da rastlamak mümkündür. III. Ur döneminde görüldüğü kadarıyla Durum, askeri işlerin yürütüldüğü bir yerdir. Durum kentinin koruyucu tanrıçası Ningal'dir. Onun eşi, Ay tanrısı Nanna'nın da burada kült yeri bulunmaktadır.

Dusabara

III. Ur kayıtlarında geçen Dusabara'nın bu dönemde önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Dusabara kenti, III. Ur devletinin tahıl ve dokuma ürünlerinin ya da vergilerin depolandığı bir merkez durumunda olmalıdır. Burası Nippur kenti yakınlarında olduğu düşünülmekteyken, sonradan Lagaş eyaletine bağlı bir olduğu fark edilmiştir³³².

Dusira

Metinlerde du₆.BU(sir?).ra şeklinde kaydedilen bu yerin okunuşu dahi şüpheli görülmektedir. Dusira'nın Lagaş bölgesinde olduğunun³³³ bilinmesinden başka pek bir bilgi bulunmamaktadır. Burası Lagaş eyaletine bağlı küçük bir köy olmalıdır.

Eda

Eda, Nippur kentinden çıkan III. Ur metinlerinde görülen bir yer adıdır³³⁴. Ekonomik metinlerde, Nippur kentine tahıl gönderen yerler arasında bulunmaktadır. Fakat bu metinlerden Eda'nın konumu ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Eduru-Urindua

³³¹ Falkenstein 1966, s.50.

³³² Steinkeller 2001, s.65, dipnot 176.

³³³ RGTC 2, s.37.

³³⁴ Ebeling 1938b, s.490; Fish 1938, s.159.

Eduru-Urindua³³⁵, Uru-Sagrig yakınlarında bulunduğu anlaşılan küçük bir köydür. Arpanın depolanmasında kullanılan bir yer olan Eduru-Urindua'ya Uru-Sagrig'den su yoluyla, yüklü teknelerin gidip-geldiği kaydedilmiştir. Bu yerin Uru-Sagrig'in güney ya da güney-batısında olduğu ve bu iki yer arasında 1 günlük bir mesafenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Burası Amar-Suenitum bendine de yürüme mesafesindedir. Molina Eduru-Urindua'yı Nippur yakınlarına, bu kentin hemen kuzey-batısına yerleştirmek istemektedir. Fakat metinler bu yerin konumunu tespit etmek için yetersiz kalmaktadır.

E'igi'il

Küçük bir yerleşim olduğu anlaşılan E'igi'il, Girsu kenti civarında olmalıdır. Buranın III. Ur döneminde Lagaş eyaletine bağlı bir yer olduğu bilinmektedir³³⁶. E'igi'il, Akkad dönemi ve bu dönem öncesi kaynaklardan da bilinen bir yerdir. Tanrı Ningirsu'nun *sangası* (rahibi) olan Dudu, *é-igi-il-ed-en-na* denilen bir yapı inşa ettirmiştir³³⁷. Muhtemelen daha sonra geliştirilen bu yer E₂-igi-il^{ki} olarak anılmaya başlamış olmalıdır. Bununla birlikte bu yerin konumu henüz bilinmemektedir.

e₁₁.Kİ

III. Ur kaynaklarında görülen e₁₁.Kİ³³⁸, Gişsa ve Kİ.AN civarında bulunan küçük bir kasaba olmalıdır. Bu yer Umma eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olarak görülmektedir. Kayıtlardan burada tanrıça Nin ve tanrı Dumuzi'ye ait tapınakların olduğu anlaşılmaktadır.

Ekure

Ekure Marad bölgesinin güney sınırında bulunan küçük bir yerleşim olmalıdır³³⁹.

Elugal(a)

³³⁵ Steinkeller 2001, s.74; Molina 2013a, s.59-87.

³³⁶ RGTC 2, s.44.

³³⁷ Foxvog 1986, s.28.

³³⁸ RIME 1, s.375.

³³⁹ Kraus 1955, s.70; RGTC 2, s.45.

III. Ur döneminde Elugal³⁴⁰, Umma eyaletine bağlı küçük bir kasaba ya da köy olmalıdır. Bu döneme ait belgeler, buranın Umma kentinin kuzeyinde bir yerde olacağını göstermektedir. Bu yerin kesin konumu belirlenememekle beraber, en yakın komşusunun Engabara olduğu bilinmektedir.

Enam-DU.DU

III. Ur dönemi kaynakların gösterdiği doğrultuda Enam-DU.DU'nun Lagaş bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır³⁴¹. Ayrıca bu yer kayıtlarda genellikle Urunamsu yer adıyla birlikte anılmaktadır.

Enegi

Ele geçirilen kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Enegi kenti³⁴², Larsa ve Uruk yakınlarında olup, Ur kentinden de çok uzakta değildir. Tanrı Nanna'nın Ur kentinden Nippur'a yaptığı kutsal yolculuğun anlatıldığı metinde, onun durak yerlerinden birinin Enegi olduğu kaydedilmiştir³⁴³. Tanrı Nanna'nın buradan sonra Larsa ve Uruk kentlerine uğradığının aktarılması, Enegi'nin konumu açısından önemli bir ayrıntıdır. Buradan Enegi'nin Uruk ve Larsa'dan biraz daha güneyde, Ur yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır. Enegi kenti, Ur'un (Tell al-Muqayyer) yaklaşık 25 km kuzey, kuzey-batısında yer alan modern Maşar höyüğe konumlandırılmak istenmektedir³⁴⁴. Ama bu yerleştirmeye ilgili henüz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda İM^{KI} olarak görülen yerin okunuşu için önerilen yerlerden biri de Enegi kentidir³⁴⁵.

Enegi kenti yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilir ve burası ölüm şehri olarak kaydedilmiştir³⁴⁶. Akkad ülkesindeki ölüm tanrısı Nergal'ın şehri Kuta'nın Sümer ülkesindeki karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Yeraltı dünyasının efendisi olan Gılgameş'in de bu kentte önemli bir tanrı olduğu görülmektedir. Bu yer Ningirida ve Ninazu çiftinin de kült merkezidir. Buradaki Ninazu tapınağına ise E₂-suddu

³⁴⁰ RGTC 2, s.45; Steinkeller 2001, s.38.

³⁴¹ RGTC 2, s.46.

³⁴² Renger 1970, s.73-78; RGTC 2, s.84; Bu yerleşimin olası konumu için s.137, Harita 4.

³⁴³ Ferrara 1972, s.1-4; Adams ve Nissen 1972, s.51.

³⁴⁴ RIME 1, s.10.

³⁴⁵ Bu kentin İM^{KI} yazılışı için s. 93-94.

³⁴⁶ RIME 3/2, s.82; Peterson 2015, s.55.

denilmektedir. III. Ur döneminde bu kent Ur krallarının kontrolüne geçmiştir. Kral Ur-Nammu'nun Enegi'deki tanrı Gılgameş için adak bir mermer vazo gönderdiği üzerindeki yazıttan bilinmektedir³⁴⁷. Yazıtta adağı yok eden ya da üzerindeki yazıtı silen kişinin Gılgameş tarafından lanetleneyeceği kaydedilmiştir.

Engabara

III. Ur döneminde Engabara Umma eyaletine bağlı ve bu kente yakın olan bir kasaba ya da köydür. Burası Umma'nın güney-doğusunda olup, Umma kanalı ile Magur kanalının kesişim noktasında yer almaktadır³⁴⁸. Nagsu kentinin de güneyinde bulunan Engabara, Elugal'in hemen yakınlarındaki komşusudur. Ticari kayıtlarda görülen ve arpa dolu teknelerin uğrak yeri olan Engabara'dan nehirler yoluyla kuzeydeki Puzriş-Dagan ve Tummal gibi kentlere yolculuklar yapılmıştır.

Ereş

Ereş'in konumu hakkında öne çıkan çok fazla höyük bulunmaktadır. Bunlardan biri de Abu Salabik höyüğüdür. Fakat bu höyüğün Erhanedan III döneminden sonra terkedilmiş olması, III. Ur kaynaklarında geçen Ereş kentinin bu höyükte olmadığını önemli bir kanıttır. Jacobsen ise burayı Şuruppak ve Uruk kentleri arasında bulunan Jarin höyüğüne yerleştirmektedir³⁴⁹. Kayıtlara bakıldığında farklı yerleri tarif eden, iki farklı Ereş karşımıza çıkmaktadır. Çiviyazılı kaynakların incelenmesiyle, Güney Mezopotamya'da biri Nippur diğeri Umma yakınlarında bulunan iki tane Ereş kentinin olduğu³⁵⁰ anlaşılmıştır. Bunlardan biri Nippur'un yaklaşık 10 km kuzey-doğusunda bulunan Tulul Werriş³⁵¹, diğeri Umma'nın batısında bulunan Abu Ruwayş³⁵² höyüklerine yerleştirilmektedir.

Ereş kentinin katiplerin tanrıçası Nisaba'nın kült merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Akkad dönemi kaynaklarında Ereş, Naram-Sin'e karşı isyan eden Kiş'in

³⁴⁷ RIME 3/2, s.82-83.

³⁴⁸ Steinkeller 2001, s.22-84; Bu yerleşimin olası konumu için s.136, Harita 3.

³⁴⁹ Jacobsen 1960, s.176; RGTC 2, s.47.

³⁵⁰ RIME 1, s.375; Frayne 2013, s.185, dipnot 334.

³⁵¹ Adams 1981, s.268, nr. 983.

³⁵² Adams ve Nissen 1972, s.228, nr.208.

yanında yer alan kentler arasında görülmektedir³⁵³. III. Ur döneminde Ur krallarının kontrolünde bulunan Ereş kenti, *ensiler* tarafından yönetilmiştir³⁵⁴. Kayıtlardan bu göreve getirilen üç *ensinin* adı bilinmektedir. Şulgi döneminde Ea-bani ve Ur-Ninmug, Ereş valisi olmuşlardır. Daha sonra Amar-Suen döneminde Ur-Baba burada *ensilik* görevini üstlenmiştir. III. Ur devletinden sonra bu kent, Eski Babil devletinin bir parçası haline gelmiştir.

Etena

Muhtemelen küçük bir yerleşim olan Etena'nın Nippur sınırında ve Dicle nehri üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır³⁵⁵. Kayıtlardan bilindiği kadarıyla Etena, Umma kentinden 5 günlük bir mesafede yer almaktaydı.

Garşana

Garşana kenti, Umma eyaletine bağlı bir Güney Mezopotamya kentidir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, burası Umma'nın güneyinde olmalıdır³⁵⁶. Garşana'nın bu bölgede olduğu bilinmesine rağmen, konumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Garşana kenti için kaçak kazılar sonucu buradan çıkarıldığı anlaşılan bazı tablet ve parçaların dışında, Umma'dan gelen belgeler de önemli bir kaynaktır. Bu yer adına özellikle ekonomik metinlerde rastlanması dikkat çekmektedir.

Garşana kenti, siyasi bir merkez olmaktan çok, askeri bir öneme sahiptir. Burada bir *ensinin* değil, generallerin bulunduğu ve kentin *hazanum* denilen ve belediye işlerini gören görevliler tarafından idare edildiği³⁵⁷ anlaşılmaktadır. Tüccarlarla yapılan çok sayıda yiyecek alışverişi ve tedarik edilen fazla sayıdaki deri ve ayakkabılar, buranın büyük bir askeri garnizon olduğunun göstergesi olabilir. Buranın askeri öneminin en iyi göstergesi ise kentin adıdır. *Garaş-an-a(k)* ya da *garaş* (=karaŞum) sözcüğünün “ordugâh” anlamına geldiği söylenmektedir³⁵⁸. Bu kentle ilgili metinlerde, general olduğu anlaşılan Şu-kabta'nın adı sıklıkla geçmektedir. Amar-Suen'in damadı olan Şu-

³⁵³ Bryce 2009, s.233.

³⁵⁴ Owen 1988, s.115-116; RIME 3/2, s.191 ve 272.

³⁵⁵ RGTC 2, s.49.

³⁵⁶ RGTC 2, s.52.

³⁵⁷ Steinkeller 1991, s.21.

³⁵⁸ Sollberger 1957-1958, s.107.

kabta, mühürlerinde kendini general (*şagina*) ve doktor olarak tanıtmaktadır³⁵⁹. Kayıtlarda onun, Amar-Suen'in de kızı olan eşi Simat-İştaran ile birlikte mülklerini idare ettiği görülmektedir. Fakat kral Şu-Suen'in 8. idari yılında gerçekleşen Şu-kabta'nın ölümünden sonra, mülklerinin idaresi Simat-İştaran tarafından yürütülmüştür³⁶⁰.

Garşana kenti metinlerde üretimin olduğu faal bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bira ve dokuma imalathaneleri, deri atölyeleri bulunmaktaydı. Bu iş yerlerinde erkeklerin yanı sıra kadın işçilerin de çalıştığı görülmektedir. Hatta kadınların iş hayatında gayet etkin olduğu ve kocası öldükten sonra işlerin başına geçen Simat-İştaran örneğinde olduğu gibi işçileri denetleyen kadınların da olduğu anlaşılmaktadır. III. Ur döneminde burası tekstil endüstrisinin olduğu önemli bir yerdi. Buradaki yapılar arasında bir de Nergal tapınağı bulunmaktaydı. Umma'dan çıkan bazı tabletlere kralların buraya adaklarını sundukları kaydedilmiştir.

Garşana yer adının telaffuzu ve okunuşu ile ilgili bazı fikirler ortaya atılmaktadır. Bunlardan ilki Garşana adının sonunda tıpkı Larak, Şuruppak gibi -k sesinin olacağı ve Garşanak olarak telaffuz edilmesi³⁶¹ gerektiğidir. Son yıllarda ise bu kentin Nigşana olarak okunabileceği ifade edilmektedir³⁶². Fakat bu okunuşu doğru kabul etmek şimdilik mümkün değildir. Ordugah anlamına gelen Garşana adıyla askeri bir bölge olan bu yerin uyumu, Nigşana okunuşunu şüpheli göstermektedir. Ayrıca bazı metinlerde görülen Uşar-Garşana da Garşana kenti ile aynı yer olmalıdır.

Girgiş

Umma eyaletine bağlı yerlerden biri olan Girgiş³⁶³, buranın hemen kuzeyine yerleştirilmektedir. Kesin olarak konumu belirlenemeyen bu yerin küçük bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Bir ara Girgiş kenti ag.giz^{ki}/Ag-giş olarak da okunmuştur. Kayıtlarda görüldüğü kadarıyla, burası tanrı Enki'nin kült yerlerinden biridir. Bu yer Gibil kanalının olduğu bölgeye yerleştirilen Bara-Girgiş kentiyle de aynı yer olmalıdır.

³⁵⁹ Owen 2013, s.100.

³⁶⁰ Owen 2013, s.100; Owen 2016, s.26.

³⁶¹ Sollberger 1957-1958, s.107.

³⁶² Molina 2013a, s.60, dipnot 1.

³⁶³ RGTC 2, s.54-55.

Girkal

Coğrafi listelerde Marad ve Girlum ile birlikte kaydedilen Girkal kenti³⁶⁴, Dilbat ve Kazallu yakınlarında yer almaktadır. Burası Apiak kentinin kuzey-batısında bulunan Kazallu kanalının üzerine yerleştirilmektedir. Sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Girkal kentinin konumu ile ilgili bir yer söylemek şimdilik pek mümkün görünmemektedir. III. Ur döneminde Girkal Ur krallarına bağlı bir yerdi. İbbi-Suen döneminde, bu kentin Gurbubu adında bir yöneticisinin olduğu bilinmektedir. Kazallu *ensisi* Puzur-Şulgi'nin mektubuna göre, İsin'de bağımsızlığını ilan eden İşbi-Erra, Ur topraklarını işgal etmiş ve Girkal *ensisi* Gurbubu'yu esir almıştır³⁶⁵.

Girlum-tura

Girlum-tura kenti³⁶⁶, coğrafi listelerde Keş, Kazallu ve Zarbilum kentleriyle birlikte listelenmektedir. Kaynaklarda bu yerin Girlum-tura, “küçük Girlum” ve Girlum-gula, “büyük Girlum” şeklinde geçtiği görülmektedir. III. Ur metinlerinde ise genellikle Girlum-tura olarak bahsedilmektedir. Bu dönemde Girlum-tura kentinde bir *ensinin* olduğu bilinmektedir. Fakat burası bir eyalet merkezi olabilecek kadar büyük bir yerleşim olmadığından, *ensi* ifadesi eyalet yönetici anlamında kullanılmış olmamalıdır.

Girtab/Kiritab

Girtab kenti, Akkad ve III. Ur dönemlerine ait kaynaklarda görülen yer adlarından biridir. ŠID.TAB^{ki} olarak yazılan bu yer adının çeşitli okunuşları bulunmaktadır. Yazılışından dolayı Şit-tab olarak okunmasının dışında, Kiritab şeklinde okunabileceği de söylenmektedir. Çiviyazısındaki ŠID işaretinin Kiri olarak okunacağı Landsberger tarafından belirtilmiştir³⁶⁷. Bundan başka Poebel, ŠID.TAB^{ki} yer adının -İsin kralı Sinmagir'in A 17650 numaralı tabletinde bahsedilen- Ag-tab yer adını temel alarak Aktab şeklinde okunabileceğini ifade etmektedir³⁶⁸. Daha sonraki dönemlerde görülen Aktab

³⁶⁴ Kraus 1955 s.61; Edzard 1957-71a, s.383; RGTC 2, s.55; RIME 3/2, s.16.

³⁶⁵ RIME 3/2, s.367.

³⁶⁶ Edzard 1957-71a, s.383; RGTC 2, s.55.

³⁶⁷ Landsberger 1959, s.129, 199.

³⁶⁸ Poebel 1937, s.359-367.

yer adı, coğrafi olarak bakıldığında da uygun gibi görülmektedir. Tüm bunlardan ayrı olarak Gelb, Ag-giş/Girgiş şeklinde III. Ur kaynaklarında görülen kent ile ŠID.TAB^{ki} kentinin aynı yer olabileceğini açıklamaktadır³⁶⁹. Fakat Girgiş ve Girtab yerleşimlerinin coğrafi konumlarına baktığımızda, bu iki yerin farklı bölgelerde olduğu anlaşılmaktadır.

Girtab kentinin konumu, okunuşu konusundaki tartışmalara göre daha nettir. Buranın konumlandırılması ile ilgili en güzel bilgiler, Kraus tarafından yayınlanan kadastro metinlerinden gelmektedir³⁷⁰. Ur-Nammu'nun ele geçirdiği topraklarda yaptığı sınır düzenlemelerini konu alan bu tabletlerde ŠID.TAB^{ki} kentine de rastlanmaktadır. Bu yerin tam olarak yerleşimi bilinemese de en azından hangi bölgede bulunduğu ve çevresinde hangi kentlerin olduğu konusunda ortak bir fikir bulunmaktadır. Girtab, Kazallu ve Apiak kentlerinin bulunduğu bir bölgede, Apiak'ın hemen kuzeyinde, Kazallu'nun ise, batısında yer almaktadır³⁷¹. Marad'ın kuzey-batısında olduğu anlaşılan bu yer, Hindiye ve Hille arasına yerleştirilmektedir. Kazallu kanalının Girtab topraklarını suladığı da bilinenler arasındadır.

Kadastro metinlerinden Girtab'ın tanrısının Numuşda olduğunu öğreniyoruz. Girtab, Ur-Nammu döneminden itibaren III. Ur devletinin sınırları içerisinde yer almıştır. Burada -tabletlerde isminin bulunduğu yer kırık olduğu için- adı bilinmeyen bir *ensinin* görev aldığı³⁷² anlaşılmaktadır. Fakat Girtab'ın, tıpkı Girlum-tura ve Dabrum gibi, bir eyalet merkezi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Gışabba

Umma eyaletine bağlı bir şehir olan Gışabba, muhtemelen Nagsu'nun güneyinde, Umma yakınlarında bulunmaktadır³⁷³. Bu yerden Umma'ya su kanalı yoluyla gidiş-dönüşün 1 günden fazla sürmediği bilinmektedir. Gışabba kenti muhtemelen Tell Zikariya'ya yerleştirilmek istenen ve Dukirlabba şeklinde okunan yer ile aynı kent olmalıdır³⁷⁴.

³⁶⁹ Gelb 1938, s.68-69.

³⁷⁰ Kraus 1955, s.45-75.

³⁷¹ Kraus 1955, s.74; RGTC 2, s.61; Bu kentin olası konumu için s.135, Harita 2.

³⁷² RGTC 2, s.61.

³⁷³ RGTC 2, s.61-62; Steinkeller 2001, s.46; Bu yerleşimin olası konumu için s.136, Harita 3.

³⁷⁴ RGTC 2, s.61; van Driel 1999-2000, s.83.

Gişbanda

Gişbanda³⁷⁵, eski Fırat nehri üzerine bulunan bir Sümer kentidir. Ur kentinin biraz kuzeyinde olacağı düşünülen Gişbanda kenti, Tell Ubeyd'e yerleştirilmek istenen Nutur'un komşusu olmalıdır. Burası tapınak ilahisinde Larsa, Enegi ve Uruk kentleri arasına kaydedilmiştir. Bu ilahi de Gişbanda'nın bu bölgede olduğunu doğrular niteliktedir. Bu kent tanrı Ningişzida'nın kült yerlerinden biridir.

GiŞ.Û.KU

GiŞ.Û.KU³⁷⁶, Nippur kökenli III. Ur dönemine ait tabletlerde görülen bir yer adıdır. Bu tabletlerden buranın tanrıça Ninsuna'nın kült kenti olduğu bilinmektedir. Bu yerle ilgili ya da bu yerin okunuşuyla ilgili herhangi bir bilgi henüz bulunmamaktadır.

Gişummud

Kaynaklara göre Gişummud, Dicle nehri üzerinde ve KAsahar-Adab kentleri arasında bulunan küçük bir kenttir. Burası nehir üzerinde Umma'dan 4 ve Nagsu'dan 3 günlük bir mesafededir. Gişummud, Aşgipada ve Uru-Sagrig kentlerine çok yakın bir konumda olup, biraz güneyinde yer alan Aşgipada'ya 1 günlük yürüyüş mesafesinde bulunmaktadır. Gişummud ve bu iki komşusu için 1032, 1056 ve 1071 numaralı höyükler önerilmektedir³⁷⁷. Fakat bunlardan hangisinin hangi höyük olduğu şimdilik gizemini korumaktadır.

Gizuna

Gizuna, III. Ur dönemine ait metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Nippur kenti yakınlarında bir yerdir³⁷⁸. Burası sadece III. Ur döneminde var olan, geçici, Nippur'a bağlı küçük bir yerleşim yeri, kasaba ya da köy olmalıdır.

Guabba

³⁷⁵ van Buren 1934, s.77; RIME 3/2, s.102; Bu yerleşimin olası konumu için s.137, Harita 4.

³⁷⁶ Edzard 1957-71b, s.404; RGTC 2, s.62.

³⁷⁷ Adams 1981, s.270-271; Steinkeller 2001, s.22-84.

³⁷⁸ Edzard 1957-71c, s.407; RGTC 2, s.63.

“Deniz kıyısı” anlamına gelen Guabba³⁷⁹, önemli bir Güney Mezopotamya kentidir. Metinlerde genellikle *gú-ab-ba(k)* şeklinde yazılır. Burası Girsu kentinin yaklaşık 40-50 km güney-doğusunda ve Nina/Sirara kentinin yakınlarında bulunmaktadır³⁸⁰. Guabba, Lagaş eyaletine bağlı, eskiden biraz daha içerde olan Körfezin kıyısındaki denizaşırı bir liman kentiydi. Ortaya atılan bir teze göre, III. Ur döneminde, aynı adla fakat farklı bölgelerde olan iki Guabba kenti bulunmaktaydı³⁸¹. Bunlardan eski Guabba ve yeni Guabba olarak söz edilir ki, bu ayrım yeni olanın körfezin çekilmesiyle oluşan yeni kıyıya inşa edilmesinden doğmuştur. Tüccarların uğrak yerlerinden biri olan bu liman kentine uzak yerlerden gelen mallar, Dicle nehri ve kolları yardımıyla diğer kentlere dağıtılıyor olmalıdır. Metinlerde de Girsu ve Guabba arasındaki bir kanaldan bahsedilmektedir³⁸². Bu kanal sayesinde Girsu-Guabba arasındaki ulaşımın 2 günden fazla sürmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca burası Lagaş eyaletindeki önemli bir dokuma merkeziydi³⁸³. Guabba’da çok sayıda kadın ve çocuğun dokuma işiyle uğraştığı bilinmektedir. Guabba kenti Ur’un yıkılışına ağıtta da anılmakta ve Ur devleti yıkıldıktan sonra burada bir kargaşanın çıktığı anlaşılmaktadır. Bu kent tanrıça Ninmarki’nin kült merkezidir. Kaynaklarda “Kİ” kent determinafi ile görülen E₂-Nin-MAR.Kİ bu tanrıçanın buradaki tapınağının adı olmalıdır³⁸⁴. Guabba’nın diğer önemli tanrıları ise, İnanna, Geştinanna, Ninduba, Ningizzida ve Ninhursanga idi. Bu kentte tanrılaştırılan Şulgi’nin de bir tapınağının olduğu kaydedilmiştir.

Gu-edena

Sümer metinlerinde, özellikle III. Ur kaynaklarında görülen Gu-edena, Güney Mezopotamya’da, Apişal ve Muşbi’ana yakınlarında bulunan³⁸⁵ bir bölgedir. Bu bölge Dicle ve İturungal nehirleri arasında yer almaktadır. Bu bölgeden geçen Nannagugal nehri Gu-edena’nın güney sınırını oluşturmaktadır. Gu-edena ile ilişkili olan Eden bölgesi ise, metinlerde yerleşimin olmadığı yer olarak anılmaktadır. Bu anlamda Eden,

³⁷⁹ Edzard 1957-71f, s.721; RIME 1, s.77.

³⁸⁰ RGTC 2, s.65.

³⁸¹ Maaijer 1998, s.63.

³⁸² Falkeinstein 1957-71, s.386.

³⁸³ Potts 1997, s.94.

³⁸⁴ RGTC 2, s.46-47.

³⁸⁵ RGTC 2, s.68-69; van Driel 1999- 2000, s.82; Bu bölgenin konumu için s.136, Harita 3.

bulunmaktadır. Burası da -Gizuna için söylenebileceği gibi- belki de III. Ur dönemindeki geçici, küçük ikamet yerlerinden biridir.

Hiabara

Güney Mezopotamya'da yer alan Hiabara hakkında, buranın Apişal'in güneyinde ve Dicle nehri üzerinde bulunan bir hububat deposu olduğu³⁹¹ bilgisinden başka, bir bilgi bulunmamaktadır.

Hibaritum

Hibaritum³⁹² Kraus tarafından yayınlanan ve sınır düzenlemelerinin anlatıldığı belgelerden bilinmektedir. Bu belgelere göre, bu yer Zubi kanalı üzerinde ya da muhtemelen Akşak kentinin doğusunda, Dicle nehri üzerinde yer almalıdır. Hallo ise Hibaritum'un Abu Habbah'ın (Sippar) yaklaşık 50 km kuzeyinde, Zubi kanalı üzerinde bulunması gerektiğini söylemektedir³⁹³.

Hiritum

Yukarıda bahsedilen Kraus'un yayınladığı belgede Hiritum'dan da söz edilmektedir³⁹⁴. Bu yerin İrnina kanalı üzerinde, Dicle nehri yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır.

Hurim

III. Ur kaynaklarında görülen Hurim'in Lagaş bölgesinde bulunduğu belirlenmektedir. Ayrıca buranın Nin-MAR.Kİ'nin kült yerlerinden olduğu ve burada tanrıça İnanna'nın bir kutsal alanının olduğu bilinmektedir³⁹⁵.

Hurşitum

³⁹¹ RGTC 2, s.75.

³⁹² Kraus 1955, s.45-75; RGTC 2, s.75.

³⁹³ Hallo 1964, s.68.

³⁹⁴ Kraus 1955, s. 45-75; RGTC 2, s.76.

³⁹⁵ RGTC 2, s.79-80.

Hurşitum muhtemelen Akşak kentinin güney sınırında bulunmaktadır³⁹⁶. Burası kayıtlarda da görüleceği üzere Hiritum'un doğusunda, İrnina kanalı üzerinde yer almaktadır.

İM^{Ki}

İM^{Ki} şeklinde yazılan yerin coğrafi konumu ile ilgili çeşitli problemler bulunmaktadır. Bu yer için Enegi, Karkar ve Muru kentlerinin olduğu, üç olası kent teklif edilmektedir³⁹⁷. Bunlardan ilki, Ningirida ve eşi Ninazu'nun kült merkezi olan ve Larsa ve Uruk kentlerinin yakınına konumlandırılan Enegi'dir. Bir diğer teklif Umma-Adab arasına bulunan Karkar kentidir. Buranın koruyucu tanrısı ise Adad (İşkur)'dır. İM^{Ki} yer adının karşılığı olarak ortaya atılan son öneri Muru'dur. Burası Ningirin'in tapım yeri olup, Badtibira civarına yerleştirilmektedir. Tabletlerde görülen İM^{Ki} yazılışının yukarıdaki kentlerden hangisine ait olduğunun çözümü, bu yerlerin konumlarına da ışık tutacaktır. Utuhegal'in Gutilerle yaptığı savaşın kaydedildiği tablette, onun İM^{Ki} kentindeki tanrı Adad'a dua ettiği görülmektedir. Buradaki İM^{Ki}, tanrı Adad'ın kült merkezi Karkar kentinden başkası değildir. Tanrı Nanna'nın Ur'dan Nippur'a yaptığı yolculuğun anlatıldığı bir diğer tablette ise, Enegi kenti olan İM^{Ki} yer adına rastlanmaktadır³⁹⁸. Burada Nanna'nın güzergahı İM^{Ki}, Larsa, Uruk, Şuruppak, Tummal ve Nippur olarak verilmektedir. Bu durak yerlerinin ilahları da kaydedilmiştir ki, İM^{Ki} için tanrıça Ningirida'nın adının verilmesi, buranın Enegi olduğunu göstermektedir.

İsala

III. Ur metinlerinde geçen İsala'nın Umma eyaletinde olduğu ve buraya 1 günlük bir mesafede bulunduğunu anlaşılmaktadır. Burası Dicle nehrinin hemen yakınlarında yer almaktadır.

Ka'ida

³⁹⁶ Kraus 1955, s. 45-75; RGTC 2, s.80.

³⁹⁷ Renger 1970, s.73-78; RGTC 2, s.83-84; Bryce 2009, s.372.

³⁹⁸ Ferrara 1972, s.1-4.

Ka'ida Umma kentine bağı ve buranın yakınlarında bulunan küçük bir yerin adı olmalıdır. Burası Umma'nın yaklaşık 10 km kuzeyinde ya da kuzey-batısında olup, Umma'ya en fazla 1 günlük mesafede bulunmaktadır³⁹⁹. Apişal, Zabalam ve Kameri kentlerinin çok yakınlarında yer alan Ka'ida, Umma'yı Dicle nehrine bağlayan Umma kanalının doğduğu yerdedir. Genel olarak “koy” anlamına gelen bu yer adı, Umma kanalının koylarını belirtmek için kullanılmış ve muhtemelen zamanla bölgeye adını vermiştir⁴⁰⁰. Bundan dolayı olsa gerek bu yerin Kİ belirteci ile kullanılmadığı göze çarpmaktadır. Steinkeller, Ka'ida'da büyük bir bendin olması gerektiğini söylemektedir⁴⁰¹.

Kameri

Kameri, Umma civarına yerleştirilen ve bu eyalete bağı bulunan küçük bir kent, kasaba veya köydür⁴⁰². Buranın Umma'ya gidiş dönüş 1 günlük mesafede bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Kameri'nin Tell Muhallaqiya höyüğüne yerleştirilmek istenen Apişal kentinin batısında, Dicle nehri yakınlarında ve Gibil kanalının ortasında yer aldığı bilinmektedir. Küçük bir yer olmasından dolayı muhtemelen burada idari işleri yürüten bir *ḥazānum* bulunmaktaydı.

Karkar

Karkar, Güney Mezopotamya'daki iki önemli kent olan Zabalam ve Adab kentleri arasına yerleştirilmektedir. Umma-Karkar arası suyuyla bir günlük mesafede olup, Karkar, Umma kentinin batısında ya da buranın yakınlarındadır. Bu kentin Umma eyaletine bağı olduğu düşünülmektedir. Buranın konumu için önerilen en uygun yer ise, Nippur'un 50 km güney-doğusunda, Adab'ın 17 km güneyinde ve Zabalam'ın 13 km kuzeyinde bulunan Tell Jidr höyüğüdür⁴⁰³. Bu höyüğün III. Ur ve Eski Babil döneminde geniş bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Arkeolojik kazılara göre, başlarda

³⁹⁹ RGTC 2, s.88; Steinkeller 2001, s.22-84; Molina 2013a, s.66.

⁴⁰⁰ Steinkeller 2001, s.51, dipnot 115.

⁴⁰¹ Steinkeller 2001, s.53.

⁴⁰² RGTC 2, s.89-90; Steinkeller 1991, s.18-19; Steinkeller 2001, s.38; Bu höyüğün olası konumu için s.136, Harita 3.

⁴⁰³ Renger 1970, s.73-78; Adams ve Nissen 1972, s.52, 53 ve 219-220, 004 numaralı höyük; Powell 1980, s.47-52; RIME 3/2, s.241; van Driel 1999- 2000, s.82; Steinkeller 2001, s.41-42 ve 72; Bryce 2009, s.372.

kent iki yerleşimden oluşmaktaydı. Eski Dabrum ve Kİ.AN kentleri de bu höyüğe yerleştirilmek istenmektedir. Fakat Tell Jidr ile Karkar eşitliği şuan diğer ikisine göre daha güçlü bir tekliftir.

Karkar, İM^{Kİ} olarak yazılan kentin okunuşu için önerilen yerlerden biridir. Burası tanrı Adad/İşkur'un kült merkezidir. III. Ur Kaynaklarında İşkur ve kült kenti Karkar'dan sık sık bahsedilmiş ve Karkar kentinde tanrı İşkur için adaklar sunulduğu tabletlere kaydedilmiştir. Bu yerden ilk olarak Akkad öncesi döneme ait Adab'dan çıkarılan çiviyazılı tabletlerde bahsedilmektedir. Ele geçirilen birkaç ekonomik kaydın dışında, Karkar kenti hiçbir ekonomik metinde geçmemektedir⁴⁰⁴. III. Ur döneminde bu kentle ilgili kaynaklar yetersiz olduğundan kentin önemi hakkında şuan için eksik bilgiye sahibiz. Karkar kentinden son olarak Orta Babil dönemi kaynaklarında söz edildiği görülmektedir.

KAsahar

Bir Güney Mezopotamya kenti olan KAsahar, çevresinde Uru-Sagrig, Nippur, Maşkan-Şapir'in olduğu bir coğrafyada yer almaktadır⁴⁰⁵. Umma kentinden çıkan tabletler, bu kentin Adab'dan geçen bir kanalın, muhtemelen İturungal'in üzerinde yer aldığını söylemektedir. Bir de adını bu kentten alan bir KAsahar kanalı bulunmaktadır ki, bu kanal, KAsahar'dan güneye yapılan yolculuklarda kullanılmıştır. KAsahar'ın ve KAsahar kanalının yerlerinin keşfedilmesi, Güney Mezopotamya sulama sistemleri açısından büyük önem taşımaktadır. Nehir boyunca Umma'dan bu kente yapılan yolculukların 6 ile 9 gün arasında değiştiği görülmektedir. Bu değişiklik muhtemelen yükün ağırlığı gibi sebeplerden meydana geliyor olmalıdır. KAsahar, Nippur kentinin yaklaşık 20 km kuzey-doğusunda, buraya 1 günlük mesafede bulunup, Maşkan-Şapir kentine de çok yakın bir konumdadır. Buranın Maşkan-Şapir'e yakın olduğu Stone tarafından yapılan arkeolojik bulgularla da kanıtlanmaktadır⁴⁰⁶. Molina, KAsahar kentini Nippur'un kuzeyinde bulunan 781 numaralı höyüğe⁴⁰⁷ yerleştirmek

⁴⁰⁴ Adams ve Nissen 1972, s.52.

⁴⁰⁵ Jacobsen 1960, s.177; RGTC 2, s.93; Steinkaller 2001, s.25.

⁴⁰⁶ Stone ve Zimansky 2004, s.27, dipnot 3.

⁴⁰⁷ Adams 1981, s.262.

istemektedir⁴⁰⁸. Erken Uruk döneminden Eski Babil dönemine kadar yerleşimin görüldüğü bu höyüğün⁴⁰⁹ KAsahar olup olmadığı yapılacak kazı çalışmalarıyla netlik kazanacaktır.

Kazallu

Kazallu, Apiak ve Girtab kentlerinin de içinde bulunduğu bir bölgede, Marad-Kiş hattının batısına yerleştirilmektedir. Burası Marad'ın yaklaşık 22 km kuzeyinde, Dilbat'ın doğusunda olmalıdır⁴¹⁰. Kaynaklardan bu kentin Dilbat ile aynı bölgede olduğu hatta bunların birbirlerine çok yakın oldukları anlaşılmaktadır. Kraus burayı Fırat nehrinin batısında, Hindiye ve Hille arasındaki topraklara konumlandırmaktadır⁴¹¹. Kazallu toprakları, adını bu kentten alan bir Kazallu kanalıyla sulanmaktaydı. Bu kentin kesin olmamakla beraber Tell İşariya'da olacağı teklif edilmektedir.

Kazallu kenti ilk olarak Akkad dönemine ait metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Akkad devletine karşı isyan eden kentler arasında bulunan Kazallu, sonrasında büyük bir yıkıma maruz kalmış, kent duvarları tahrip edilmiş ve kentin yöneticisi esir edilmiştir. III. Ur döneminde ise, Ur-Nammu'nun Anşan'ın elinden kurtarıp, özgürlüğünü verdiği kentlerden biri olarak görülmektedir. Bu dönemde Kazallu kenti *ensiler* tarafından yönetilen bir eyalet merkezi haline gelmiştir. İzariq, Kallamu ve Şu-Mama Ur kralı Şulgi döneminde burada görev yapan *ensiler*dir. Buradaki Kallamu'nun Eşnunna valisi olan Kallamu ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir⁴¹². Muhtemelen Kazallu'dan sonra Eşnunna'ya atanmış olmalıdır. Vali Şu-Mama'nın ise burada iki kez bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Şulgi'nin son yıllarında görev yaptıktan sonra Amar-Suen'in ilk yılında burada İbni-İlum *ensi* olmuş ve hemen ardından Şu-Mama tekrar bu göreve getirilmiştir⁴¹³. Şu-Mama'yı Amar-Suen ve Şu-Suen dönemlerinde görev alan Apilaşa takip etmektedir⁴¹⁴. Bu iki *ensinin* adları ekonomik metinlerde tüccarlardan -muhtemelen tanrılara kurban etmek için- hayvan alırken görülmektedir.

⁴⁰⁸ Molina 2013a, s.69; Bu kentin olası konumu için s.134, harita1.

⁴⁰⁹ Adams 1981, s. 262.

⁴¹⁰ RGTC 2, s.94-95.

⁴¹¹ Kraus 1955, s.45-75; RGTC 2, s.95.

⁴¹² Goetze 1963a, s.27.

⁴¹³ Owen 1988, s.116.

⁴¹⁴ Kutscher 1968-69, s.63-65.

Kazallu'nun son iki *ensisi* olan Puzur-Şulgi ve Puzur-Numuşda daha çok III. Ur devletinin 5. ve son kralı olan İbbi-Suen ile yapılan mektuplaşmalardan tanınmaktadır⁴¹⁵. Puzur-Şulgi, İbbi-Suen'e yazdığı mektupta, İşbi-Era'nın ihanetinden ve Ur topraklarını ele geçirmesinden söz etmektedir. Fakat İbbi-Suen'in kendisine sadık kalması için yaptığı tüm ricalara rağmen, Kazallu valisi olan Puzur-Numuşda da Ur devletine ihanet etmiştir. III. Ur devleti yıkıldıktan sonra Elam toplulukları tarafından tahrip edilen kentler arasında Kazallu da yer almaktadır. Fakat hemen ardından İsin'de krallığını kuran İşbi-Era'nın hakimiyetinde kent tekrar kurulmuştur. Son olarak Kazallu kentine Eski Babil kaynaklarında rastlanmaktadır.

Keş

Uru-Sagrig kentinin kutsal alanı olan Keş, Nippur yakınlarına yerleştirilmektedir. Umma'dan çıkan tabletlerden faydalanarak Keş ve Uru-Sagrig, Adab'ın kuzeyinde aranmaktadır. Bir ara Keş ile Kiş kentleri birbirine karıştırılmış, ama bu kentlerin ayrı birer kent olduğu tabletler sayesinde anlaşılmıştır. Burası Tell al-Wilaya höyüğüne yerleştirilmek istense de metinler ve arkeolojik bulgular bu konumlandırmanın zayıf bir varsayım olduğunu göstermektedir. Keş'in konumu için önerilen bir diğer yer ise, Abu Salabik'tir. Fakat bu höyükte Erhanedan III döneminden sonra yerleşim görülmemektedir. Oysa III. Ur döneminde Ur-Nammu'nun burada Ninhursag'ın tapınağını yaptırdığı bilgisi bulunmaktadır. Bu durumda Abu Salabik höyüğü de eski Keş kenti olamaz. Adab yakınlarında olduğunu bilinen Keş'in Zabalam taraflarındaki bir bölge olan An-edena civarında bulunduğu kaydedilmiştir⁴¹⁶. Bu bilgiden hareketle buranın, Tell Jidr höyüğünde yer aldığı düşüncesi doğmuştur. Fakat bu bölgenin sadece Zabalam civarında olmadığı büyük bir alanı kapladığı görülmüş ve arkeolojik çalışmalarla Keş'in burası olmadığı da anlaşılmıştır. Bu yer için Umm al-Hafriyat teklif edilmişse de Keş'in buradaki varlığına dair bir kanıta ulaşılamamıştır. Steinkeller ise bu kentin daha doğru bir ifadeyle Uru-Sagrig'in 1032 ve 1056 numaralı höyüklerle

⁴¹⁵ RIME 3/2, s.367-368; Bryce 2009, s.377-379.

⁴¹⁶ Adams ve Nissen 1972, s.52.

yerleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir⁴¹⁷. Uru-Sagrig'in kutsal alanı olan Keş'in de bu höyüklerden birinde ya da hiç değilse bunlara yakın bir yerde olması gerekmektedir.

Çiviyazılı kaynaklarda Keş kentinin UD.GAL.NUN olarak yazıldığı görülmektedir⁴¹⁸. Buranın baş tanrısı ise tanrıça Ninhursag idi. Keş yerleşmesi terkedilince, buradaki kült Adab gibi komşu kentlere taşınmış oldu⁴¹⁹.

Ki-abrig

Ki-abrig⁴²⁰, özellikle Tapınak İlahileri ve Ur'un yıkılışına ağıt metinlerinden bilinmektedir. Bu yer, Ur kenti civarında bulunan küçük bir kent ya da kasaba olmalıdır. Fakat buranın bulunduğu yeri söylemek için net kanıtlar bulunmamaktadır. Ki-abrig, ağıtta Ur bölgesinde bulunan yerlerle birlikte anılmaktadır. Tapınak ilahisinde ise Nanna'nın oğlu olan Ningublaga'nın burada bulunan tapınağından bahsedilmektedir.

Kİ.AN

Konumu bilinmeyen Kİ.AN kenti, Umma eyaletine bağlı olup, Zabalam yakınlarına yerleştirilmektedir⁴²¹. URU×A tanrısı Dumuzi'nin Nippur'a yaptığı yolculukta Kİ.AN kentinden de bahsedilmektedir⁴²². Burada Kİ.AN Zabalam'dan sonra gelen bir durak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu yerin, Zabalam'dan geçen bir su yolu üzerinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Nagsu kentinden Kİ.AN'a kanallar aracılığı ile taşımacılığın yapıldığı bilinmektedir. Bu taşımacılığın kaydedildiği tabletlerden ise bu iki yer arasındaki mesafenin 6 gün sürdüğü ortaya çıkmaktadır⁴²³. Kİ.AN kentinin konumu için birkaç yer önerilmektedir. Bunlardan ilki Tell Şmid höyüğüdür. Fakat Tell Şmid höyüğü, Erhanedan III döneminde son bulmaktadır. Kİ.AN kentinin ise III. Ur döneminde önemli bir din merkezi olduğu bilinmektedir. Şu durumda Kİ.AN- Tell Şmid höyüğü eşitliği mümkün değildir. Bu yer için önerilen Tell

⁴¹⁷ Steinkeller 2001, s.74; Molina 2013a, s.76.

⁴¹⁸ Frayne 2013, s.186.

⁴¹⁹ Edzard 1974, s.113.

⁴²⁰ RIME 3/2, s.9; Bu yerleşimin olası konumu için s.137, Harita 4.

⁴²¹ Adams ve Nissen 1972, s.52; Powell 1980, s.47, dipnot 6; van Driel 1999/2000, s.83.

⁴²² Adams ve Nissen 1972, s.52.

⁴²³ Sollberger 1957-1958, s.104.

Jidr höyüğünün de Kİ.AN olmayacağı görülmektedir. Son olarak Kİ.AN, Kayta höyüğüne⁴²⁴ yerleştirilmek istenmektedir.

Kaynaklarda Kİ.AN şeklinde yazılan ve Ki-dingir ve Ki-an olarak okunan bu yerin, genel kabul gören okunuşu ikinci olandır. Kİ.AN, III. Ur döneminde bir eyalet merkezi değildir. Fakat bu dönemde buranın bir *ensisinin* olduğu kaydedilmiştir. Siyasi bir oluşumdan daha ziyade, Kİ.AN önemli bir din merkezi olmalıdır. Burada Dumuzi, Gula, Ningalaşa, Ninurra ve Şara tapınaklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca Şulgi'nin de Kİ.AN'da bir tapınağının olduğu görülmektedir⁴²⁵.

Ki-Esa(g/ k)

Ki-Esa⁴²⁶ kaynaklarda Lagaş eyaletine bağlı bulunan Kinunir, Nina, Guabba ve Girsu kentleriyle birlikte görülmektedir. Buranın Lagaş kentine yakın bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yer metinlerden Nindara'nın kült kenti olarak bilinmektedir. Bazen Ki-Esa kaynaklarda Esa olarak da karşımıza çıkmaktadır⁴²⁷. Ki-Esa ve buranın konumu ile ilgili belgeler az olduğundan bilgilerimiz de sınırlı bulunmaktadır.

Kigale

Küçük bir kent ya da kasaba olduğu anlaşılan Kigale⁴²⁸, Sippar ve Kiş kentleri arasında bulunmaktadır. Kaynaklardan buranın, Kiş ve Kazallu kentlerine sınırının olduğu anlaşılmaktadır.

Kİ.KAL

Çiviyazılı belgelerden Kİ.KAL'in Eridu ve Uruk kentlerinin arasında, Eridu kanalı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kİ.KAL'in konumu açısından bölgede bulunan Rajibah höyüğü bu tariflere uygun bir yerdir⁴²⁹. Rajibah, biri güneyde diğeri kuzeyde yer alan iki höyükten oluşmaktadır. Buna paralel olarak, Kİ.KAL ile Ku'ara kentlerinin aynı yerde bulunan ve bir kenti oluşturan iki ayrı bölge olacağı düşünülmektedir. Eğer

⁴²⁴ Adams ve Nissen 1972, s.226, nr. 170; RIME 1, s.359.

⁴²⁵ Sauren 1969, s.220-221; Adams ve Nissen 1972, s.52, dipnot 69; RGTC 2, s.97.

⁴²⁶ RGTC 2, s.98; Maaijer 1998, s.63.

⁴²⁷ RGTC 2, s.48.

⁴²⁸ Goetze, 1963, s.4; RGTC 2, s.98.

⁴²⁹ RIME 3/2, s.28; Sallaberger ve Westenholz 1999, s.138.

bu doğruysa, Kİ.KAL ve Ku'ara, Rajibah'ın güney ve kuzey höyüğünde bulunan ikiz kentleri olmalıdır. Kİ.KAL kentinin, Kankal ya da Kikla olarak telaffuz edilmesi gerektiği öne sürülmektedir⁴³⁰. III. Ur kaynaklarına göre bu yerin baş ilahı ise tanrıça Ninsuna idi. Bu dönemde önemli ve saygı duyulan bir tanrıça olan Ninsuna için çoğu kez tören yapıldığını gösteren kayıtlar ele geçirilmiştir. Tanrıça Ninsuna ve Lugalbanda Kİ.KAL'in, Asarluhi ve eşi Nin-damgal-ana ikiz kenti (?) Ku'ara'nın baş ilahları olmalıdır.

Kimadasala

III. Ur dönemi kayıtlarında görülen Kimadasala⁴³¹, Lagaş eyaletine yerleştirilen küçük bir yerleşim yeridir. Bu yer yazılışlarından dolayı Kisala ve Madasala ile aynı yer olacağı düşünülmektedir.

Kinunir

Kinunir, Lagaş eyaletine bağlı bir Güney Mezopotamya kentidir. Nina kenti yakınlarında olan Kinunur'un Lagaş ve Nina arasında bir yerde⁴³² olduğu düşünülmektedir. Bu kentin adı “soylu, seçkin yer” anlamına gelmektedir⁴³³. Burası tanrı Dumuzi-abzu'nun ⁴³⁴ kült merkezidir. Burada bu tanrının E₂-dumuzi olarak kaydedilen⁴³⁵ bir tapınağının olduğu bilinmektedir.

Kiri-geştin

Kiri-geştin, Nippur ve Uru-Sagrig kentlerinin olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Bu yer adı, Uru-Sagrig'den yapılan bir yolculuğun kaydedildiği tablette geçmektedir. Uru-Sagrig'den 2 günlük bir mesafede olduğu söylenen Kiri-geştin, Nippur kentinin çok yakınlarında yer almaktadır⁴³⁶. Burası bir kentten ziyade bir köy olup, Nippur iskelesi olan Kar-geştina ile aynı yer olması gerekmektedir. Kiri-geştin Nippur kentinin

⁴³⁰ RIME 3/2, s.28.

⁴³¹ RGTC 2, s.99, 104 ve 113.

⁴³² RGTC 2, s.103; Foxvog 1986, s.28.

⁴³³ Jacobsen 1967, s.102, dipnot 14.

⁴³⁴ Falkenstein 1957-71, s.389; RGTC 2, s.103.

⁴³⁵ Foxvog 1986, s.25.

⁴³⁶ Steinkeller 2001, s.74; Molina 2013a, s.59-87; Frayne 2013, s.191.

iskelesinin bulunduğu bir yer ise, ticaret açısından malların gidip geldiği aktif bir bölge olmalıdır.

Kiri-LUM

Muhtemelen Akşak'ın doğu sınırında bulunan Kiri-LUM⁴³⁷ Zubi kanal ağzı yakınlarındadır. Bu yerin büyük olasılıkla Girlum-tura ile aynı yer olacağı söylenmektedir.

Ki-SAR

Ki-SAR⁴³⁸ yer adı özellikle Ur-Nammu'nun kanun metninden bilinmektedir. Bu metinde Ki-SAR, Magan gemilerinin yanaştığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Burası Basra körfezinde ticaretle uğraşan, Ur kentine çok yakın bir yerde olmalıdır. Ki-SAR'ın Ur'un hemen kuzey-doğusunda bulunan modern Diqdiqqah höyüğü olabileceği söylenmektedir. Küçük bir höyük olan Diqdiqqah muhtemelen bir çömlekçi köyüydü⁴³⁹. Leonard Woolley burada yaptığı kazılarda III. Ur dönemine ait bir mezarlık ortaya çıkarmıştır. Bu höyükte bulunan materyaller şimdilik buranın Ki-SAR olup olmadığını kanıtlamıyor, fakat yapılacak kazılar Diqdiqqah'ın önemini gösterecektir.

Kissik

Kissik (Kisiga) kenti, kesin olmamakla birlikte Tell al-Lahm'a, Deniz İli denilen bölgeye yerleştirilmektedir. Tell al-Lahm⁴⁴⁰ eski Ur kentinin yaklaşık 38 km güney-doğusunda ve Tell Nasiriya'nın yaklaşık 35 km güneyinde yer almaktadır. Buradaki ilk kazılar ise 1855 yılında John Taylor tarafından başlatılmıştır. 1918 yılında Campbell Thompson Tell al-Lahm'da kısa bir çalışma yapmış, 1940'lı yıllarda ise Fuad Safar yönetiminde geniş bir kazı çalışması yürütülmüştür. Burada Erhanedan döneminden başlayarak, Kassit dönemine kadar yerleşimin olduğu⁴⁴¹ görülmektedir. Sonrasında terk edilen höyüğün Yeni Asur döneminde mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁴³⁷ Kraus 1955, s.45-75; RGTC 2, s.103.

⁴³⁸ RIME 3/2, s.39-40 ve 47.

⁴³⁹ Potts 1997, s.162.

⁴⁴⁰ Tell al-Lahm höyüğü için: <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/iraq05-076.html>.

⁴⁴¹ Falkenstein 1966, s.51; Vertesalji 1980-83, s.432.

Tell al-Lahm'ın etrafı yuvarlak sütunlarla desteklenen bir surla çevrili olup, 5. katmanı III. Ur dönemine aittir.

Kissik kenti, kayıtlara EZEN×SİG^{Ki} ve EZEN×KÜ^{Ki} olarak yazılmıştır⁴⁴². EZEN×SİG^{Ki} yazılışının Udimim⁴⁴³ yer adıyla aynı yer olduğu ve bu şekilde okunması gerektiği söylenmiştir. Fakat daha sonra bunun yanlış olduğu Beaulieu tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır⁴⁴⁴. EZEN×KÜ^{Ki} sözcüğünün KİSİG ya da KİSAG olan Sümerce bir diğer yazılışı da yine bu kent için kullanılmıştır. Kisig sözcüğü ise “güzel, şirin yer” anlamına gelmektedir⁴⁴⁵.

Kissik kentinin yanı sıra Durum kenti de Tell al-Lahm höyüğüne yerleştirilmektedir. Bu höyükten bulunan yazıtlarda, Durum kentinin ve baş tanrısı Ningal'ın evi olan E₂-amaş-ku-ga'nın adı geçmektedir. Jacobsen ve Falkenstein'in da içinde olduğu birçok bilim insanı Tell al-Lahm'a yerleştirilen Durum ve Kissik kentlerinin aynı yeri işaret ettiğini⁴⁴⁶ düşünmektedirler. Kissik, Akadca olan Durum kentinin eski adı olmalıdır. Bir başka deyişle, arkeolojik kazılar ve yazılı belgeler ışığında, Tell al-Lahm höyüğüne yerleştirilen Kissik ve Durum kentleri, aynı yer için kullanılan buranın farklı adları olmalıdır. Durum'da Ningal'ın E₂-amaş-ku-ga tapınağının, Kissik kentinde ise tanrıça İştâr'ın E₂-amaş-ku-ga tapınağının bulunduğunu öğreniyoruz⁴⁴⁷. Bu yer eskiden tanrıça İnanna'nın kült bölgesi iken, daha sonra Ningal'ın merkezi haline gelmiştir. Bir metinde Ay tanrısı Nanna için Ur kentinden Kissik'e bir geçit töreninin yapıldığı görülmektedir⁴⁴⁸.

III. Ur dönemine ait tabletlerde Kissik kentinden ve buraya bir kanal yoluyla gönderilen mallardan söz edilmektedir. Bir metinde 3 *sila* yağın Kissik'e gönderilmek üzere tekneye yüklendiği⁴⁴⁹ kaydedilmiştir. Bu teknenin Ur kentinden Kissik kentine gideceği düşünülmektedir. Çünkü Fırat nehrinin kollarından biri olan ^{id}NUN kanalının bu iki kenti birbirine bağladığı bilinmektedir. Kissik kenti bir dönem siyasi olarak da

⁴⁴² Falkenstein 1966, s.50; RGTC 2, s.36; Beaulieu, 1992, s.400.

⁴⁴³ Udimim/Udanum kenti Yeni Babil kaynaklarından bilinen bir yer adıdır. Burası RGTC 2 de dahil olmak üzere bazı kaynaklarda EZEN×SİG^{Ki} yerinin okunuşu olarak gösterilmektedir.

⁴⁴⁴ Beaulieu, 1991, s.97-109; Beaulieu, 1992, s.400-424.

⁴⁴⁵ Jacobsen 1967, s.102, dipnot 14.

⁴⁴⁶ Falkenstein 1966, s.50-51; RGTC 2, s.36; Vertesalji 1980-83, s.432; Beaulieu, 1992, s.416.

⁴⁴⁷ Falkenstein 1966, s.50-51; Vertesalji 1980-83, s.432.

⁴⁴⁸ Falkenstein 1966, s.51, dipnot 8.

⁴⁴⁹ Jacobsen 1960, s.183.

önemli bir rol üstlenmiştir. Şulgi'nin son yılları ile Şu-Suen dönemi arasındaki III. Ur metinlerinde adı sıklıkla geçen, Amurru lideri Nablanum'un Kissik kentinde kaldığı⁴⁵⁰ görülmektedir. Hatta onun için Kissik kentine tekneler dolusu hediyeler gönderilmiştir. Bu yer III. Ur döneminde son olarak, Ur'un yıkılışına ağıtta karşımıza çıkmaktadır. Bu ağıta göre Elamlılar burayı da işgal etmişlerdir. Sonraki dönemlerde Kissik önemli bir liman haline gelmiş ve Dilmun gibi uzak ülkelerle ticaret yapmaya başlamıştır.

Kişgati

Eldeki belgelerin yetersiz kalmasından dolayı, Kişgati'nin konumu hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Mevcut kaynakların ışığında bu yerin Diyala bölgesinde bulunduğu⁴⁵¹ anlaşılmaktadır.

Ku'ara

Ku'ara kenti, Eridu ve Ur'un yakınlarında bulunan bir Güney Mezopotamya kentidir ve Rajibah höyüğüne yerleştirilmek istenmektedir. Ur'un 15 km güney-batısında, Eridu'nun ise 11 km kuzey-batısında bulunan Rajibah'ta bir kapı soketi bulunmuştur⁴⁵². Bu kapı soketi Ku'ara'nın konumu ile ilgili birkaç fikir vermektedir. Kapı soketinin üzerindeki yazıtta, Ur-Nammu'nun tanrıça Ninsuna için yaptırdığı bir tapınaktan bahsedilmektedir. Bulunan diğer tabletlerden ise tanrıça Ninsuna'nın Ku'ara kentinde tapınağı bulunan ilahlar arasında olduğu bilinmektedir. Çünkü Ku'ara, baş ilahı Ninsuna olan Kİ.KAL ile aynı bölgeye yerleştirilmektedir. Ku'ara ile Kİ.KAL kentlerinin, Rajibah'ı oluşturan ve Rajibah Jinub ve Rajibah Şamal olarak ikiye ayrılan höyük olacağı düşünülmektedir.

Akkadca bir kelime olan Ku'ara, III. Ur kaynaklarında A.ĦA ve ĦA.A olarak kaydedilmiş ve bu kentin Kuwara ve Kubara olarak da okunabileceği söylenmiştir. Buranın kutsal tanrılarının ise Asariluhu ve Nin-damgal-ana olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıça Ninsuna da bu kent için önemli bir tanrıdır. Uruk kralı olan Dumuzi'nin de Ku'ara'dan geldiği⁴⁵³ ve Uruk tahtına çıktığı bilinmektedir.

⁴⁵⁰ Stone ve Zimansky 2004, s.38.

⁴⁵¹ Goetze 1963a, s.24; RGTC 2, s.106.

⁴⁵² RIME 3/2, s.28.

⁴⁵³ Jacobsen 1973, s.89.

Lagaba

Lagaba adı, Akkad döneminden beri bilinen bir yer olup, bu dönemde isyan eden Kiş, Kuta, Girtab, Apiak kentleri arasında bulunmaktadır⁴⁵⁴. Lagaba, burada adları geçen kentlerin bulunduğu bölgede yer almalıdır. Fakat yeri kesin olarak bilinmeyen Lagaba'dan kaçak kazılarla geldiği söylenen 400'den fazla tablet ele geçirilmiştir⁴⁵⁵. Bunların çoğu Eski Babil dönemine tarihlenmektedir. Wilhelmus F. Leemans, Lagaba'nın konumu ile ilgili araştırmalar yürütmüştür. Lagaba metinlerinde Kuta kentinden çok sık bahsedilmesi, buranın Kuta yakınlarında bir yerde bulunduğunun göstergesi olmalıdır. Ayrıca Kuta tanrıçası Laş'a Lagaba kentinde de saygı duyulduğu görülmektedir. Belgelerin incelenmesi sonucunda bu kentin, Babil ve Kuta'dan geçen bir su yolu üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir⁴⁵⁶. Bu su yolunun İrnina olduğu ve Lagaba'nın Kuta kentinin güneyinde bulunduğu anlaşılmıştır.

Steinkeller, III. Ur kaynaklarında geçen ve A.ĦA logogramı ile yazılan kentin Lagaba ile aynı yer olduğunu söylemektedir⁴⁵⁷. Yeri bilinmeyen A.ĦA kentinin, Lagaba'nın da bulunduğu Urum, Puş ve Kuta civarında olduğu görülmektedir⁴⁵⁸. Ayrıca A.ĦA kentinin baş tanrıçası İnanna/İştär'dir ki, Lagaba kentinde de bu tanrıçanın ana tanrıça olması bu fikrin önemli bir destekleyicidir. Fakat tüm bunlara karşın, şimdilik A.ĦA-Lagaba eşitliğini kesinleştirecek bir bilgi bulunmamaktadır.

Larak

Larak, Nippur yakınlarında olduğu düşünülen bir Güney Mezopotamya kentidir. Metinlerden eski Dicle nehri kıyısında bulunduğu anlaşılan Larak kenti, Tell al-Wilaya höyüğüne yerleştirilmek istenmektedir⁴⁵⁹. Sümer Kral Listesine göre, Tufandan önce krallığın verildiği yerler arasında Larak kenti de bulunmaktaydı⁴⁶⁰. Tufan sonrasında tanrıların terk ettikleri yerler arasında Larak kenti de bulunmaktadır. Burası tabletlere

⁴⁵⁴ Sallaberger ve Westenholz 1999, s.53.

⁴⁵⁵ Tammuz 1996, s.19.

⁴⁵⁶ Leemans 1980-83, s.417-418.

⁴⁵⁷ Steinkeller 1980, s.31.

⁴⁵⁸ Steinkeller 1980, s.31; Heimpel 1980-83, s.256; Tammuz 1996, s.19; Sallaberger ve Westenholz 1999, s.52.

⁴⁵⁹ Edzard 1980-1983, s.494; Bu höyüğün konumu için s.134, Harita 1.

⁴⁶⁰ Jacobsen 1973, s.75.

UD.UD-ag/ag (La7-ra-ag/ga) şeklinde yazılmıştır⁴⁶¹. Aslında birkaç anlamıyla birlikte Sümerce UD ifadesinin “doğu” anlamına geldiği bilinmektedir. Bu anlamıyla Larak kenti Nippur’un da doğusunda bulunabilir. Yazılı kaynaklardan kentin adının Pers döneminde bile bilindiği⁴⁶² ve belki de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kentin koruyucu tanrısının Tufan mitoslarından da bilinen Pabilsag olduğu bilinmektedir⁴⁶³.

Marum

Ele geçirilen belgelerde, Marum’un Uru-Sagrig ile birlikte anılması ve bunların ortak özelliklerinden bahsedilmesi, buranın Uru-Sagrig’e yakın bir yerde olabileceğini düşündürmektedir. Bu yer, kesin olmamakla beraber, Adab civarında bulunan modern Mrowa höyüğüne konumlandırılmaktadır⁴⁶⁴. Fakat Marum’un bugünkü yeri için söylenebilecek kesin ifadeler yapılacak arkeolojik çalışmalara muhtaçtır. Uru-Sagrig ile beraber çobanların bulunduğu bir yer olarak kaydedilen⁴⁶⁵ Marum’da hayvancılık önemli bir gelir kaynağı olmalıdır. Yapılan canlı hayvan ticaretinin yanı sıra, muhtemelen dokumacılıkla da uğraşmıştır.

Maşkan-Dudu

Maşkan-Dudu⁴⁶⁶ kenti, kayıtlardan açıkça görüleceği üzere, hayvancılıkla uğraşan bir Güney Mezopotamya kentidir. Maşkan-Şapir kadar gelişmiş olmamakla birlikte, Güney Mezopotamya’ya koyun temin eden kentlerden olmalıdır. Sippar kentine çok sayıda koyun gönderen kentler arasında Maşkan-Dudu’nun da adı geçmektedir⁴⁶⁷. Hayvancılıkla uğraşıldığına göre burada yün üretimi ya da dokumacılık gibi işlerle de uğraşmış olunabilir. Frayne Maşkan-Dudu’yu Maşkan-Şapir’in (Tell Abu Duvari) yaklaşık 23 km kuzeyinde bulunan İşan Abu Judu höyüğüne yerleştirmek istemektedir⁴⁶⁸. Fakat iki höyükten oluşan bu yerde⁴⁶⁹ henüz bir çalışma yapılmamış

⁴⁶¹ Edzard 1980-1983, s.495.

⁴⁶² Bryce 2009, s.409.

⁴⁶³ Edzard 1980-1983, s.495.

⁴⁶⁴ Frayne 2013, s.189.

⁴⁶⁵ Frayne 2013, s.189.

⁴⁶⁶ RGTC 2, s.131.

⁴⁶⁷ Steinkeller 1991, s.24, dipnot 37.

⁴⁶⁸ Frayne 2013, s.188 ve 189.

⁴⁶⁹ Adams 1981, s.253, 520 numaralı höyük.

olmasından ve Maşkan-Dudu- İşan Abu Judu eşitliğini savunan bir referans olmadığından bu fikir şimdilik şüpheyle karşılanmalıdır.

Murianabak

Murianabak, Ur'dan çıkarılan tabletlerde bir yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁷⁰. Muhtemelen Ur kenti yakınlarında olmalıdır. Buranın tanrı Nanna'nın kült yerlerinden biri olduğu bilgisinin dışında bir bilgi bulunmamaktadır.

Muru

Muru kenti⁴⁷¹ Badtibira'nın güneyine yerleştirilmektedir. Bu kent metinlerde, Muru-um olarak yazılmakla birlikte İM^{Ki} şeklinde yazıldığı da ileri sürülmektedir. Muru kenti Ninkilim ve Ningirin ilahlarının kült şehri olarak bilinmektedir.

Muşbi'ana

Muşbi'ana⁴⁷², III. Ur dönemi kaynaklarında görülen Gu-edena gibi bir bölgenin adıdır. Gu-edena civarında bulunan bu yer, Apişal kentine de çok yakın bir konumdadır. Metinlerden anlaşıldığına göre, Muşbi'ana Umma eyaletinin güneyinde olup, yine Gu-edena gibi Umma-Lagaş eyaletleri arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır.

Muşbi'edena

Muşbi'edena⁴⁷³ ile ilgili tüm belgeler Lagaş'tan (Tell al-Hiba) gelmektedir. Muşbi'edena, Apişal'in *i-dub* denilen ambarının bulunduğu yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Apişal kenti Umma eyaleti sınırları içerisinde olsa da kentin deposunun Lagaş topraklarında bulunduğu bilinmektedir. Fakat bu durum, Muşbi'edena'dan bahseden kaynakların sadece Lagaş'tan gelmesini açıklamamaktadır. Burası ya küçük, önemsiz bir yerdi ya da henüz buradan bahseden diğer yerlerdeki kayıtlara ulaşamamıştır.

⁴⁷⁰ RGTC 2, s.134.

⁴⁷¹ Renger 1970, s.73-74; RGTC 2, s.84 ve 134.

⁴⁷² RGTC 2, s.136; van Driel 1999/2000, s.80 ve 82.

⁴⁷³ RGTC 2, s.136.

Nagsu

Nagsu, III. Ur döneminde Umma eyaletini oluşturan önemli bir köy ya da küçük bir kasabadır. Burası Umma *ensisine* bağlı bulunan, belediyeçilik işlerini yürüten ve *hazanum* denilen memurlar tarafından idare edilmekteydi⁴⁷⁴. Ayrıca Nagsu'da *şaginaların* yani generallerin de görev alması⁴⁷⁵ buranın o kadar önemsiz, küçük bir yer olmadığına kanıttır. Kayıtlardan burada görev yapan Lu-Nanna adında bir *şaginanın* olduğu görülmektedir. Şulgi'nin bu isimde bir oğlunun olduğu bilinmektedir ki, Şulgi oğluna Nagsu kentinde böyle bir görev vermiş olabilir.

Nagsu'nun yerleşimine gelince, ele geçirilen belgelerden, buranın Umma yakınlarında, buraya 1 günlük mesafede olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik metinlerin yanı sıra Uruk kralı Utuhegal'in Gutiler üzerine yaptığı askeri seferin anlatıldığı zafer yazıtı da Nagsu'nun konumlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, Nagsu Uruk kentinden 3-4 günlük bir mesafede bulunmalıdır. Bu yer için en uygun konumun Umma'nın güneyinde bulunan Tell Nasiriya höyüğü olacağı düşünülmektedir⁴⁷⁶. Uydu fotoğrafları da Tell Nasiriya'nın eskiden bir su yolu üzerinde olduğunu doğrulamaktadır. Fakat Steinkeller Nagsu-Tell Nasiriya eşleştirilmesini kabul etmemektedir⁴⁷⁷. Buna sebep olarak Nagsu'nun Umma'nın güneyinde değil, kuzeyinde olduğunu belirten belgeleri göstermektedir. Umma kentinden ve Umma eyaletindeki diğer yerlerden (Gişabba, Elugal, Kİ.AN gibi) Nagsu'ya yapılan yolculuklarda, kayıkların yukarı doğru çekildiği yani kuzeye doğru ilerlendiğini öğreniyoruz. Ayrıca kaynaklar, Nippur-Nagsu arasındaki mesafenin, Nippur-Umma arasındaki mesafeye göre daha yakın olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, kuzeyde bir kent olan KAsahar ile Nagsu arası, KAsahar-Umma arasındaki mesafeye göre daha kısa sürmektedir. Bu bilgilere göre, Nagsu'nun Tell Nasiriya'da olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nagsu Umma'dan 1 günlük mesafede yani en fazla 20 km'lik bir uzaklıkta olmalıdır. Steinkeller burasının WS 175 numaralı höyükte⁴⁷⁸ olması gerektiğini söylemektedir. Adı bilinmeyen bu höyükteki yerleşimin Erhanedan döneminden başladığı, Akkad

⁴⁷⁴ Steinkeller 1991, s.21.

⁴⁷⁵ Goetze 1963a, s.16; Steinkeller 1991, s.20, dipnot 17; van Driel 1999/2000, s.83; Molina 2013b, s.132.

⁴⁷⁶ Adams ve Nissen 1972, s.52 ve 54; RGTC 2, s.137-138.

⁴⁷⁷ Steinkeller 2001, s.22-84.

⁴⁷⁸ Adams-Nissen 1972, s.53 ve 226; Steinkeller 2001, s.47-48; Molina 2013a, s.69, harita 2; Bu höyüğün konumu için s. 134, Harita 1.

döneminde de devam ettiği görülmektedir. Ama asıl yerleşim III. Ur ve Larsa dönemlerinde oluşmuştur. Fakat buranın da Nagsu olduğunu gösteren kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Nagsu kentinin Tell Nasiriya mı, WS 175 numaralı höyük mü yoksa başka bir yer mi olduğunu yapılacak kazılar gösterecektir.

Namzium

Nemşium olarak da yazılan Namzium kenti, Sippar'dan çıkarılan metinlere göre, Akşak'ın güney sınırında bulunmaktadır⁴⁷⁹. İrnina kanalının geçtiği yerler arasında burası da sayılmaktadır. Sümerce ve Akkadca metinlerde Namzium bir garnizon kenti⁴⁸⁰ olarak kaydedilmiştir.

Nutur

Ur yakınlarında olduğu bilinen Nutur kenti için, en uygun konumlandırma Tell Ubeyd höyüğüdür. Ekonomik bir tablette, tanrıça Ninhursag'ın kenti olan Nutur ile birlikte Gişbanda'dan bahsedilmektedir⁴⁸¹. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Nutur, Ur civarında olduğu bilinen Gişbanda kentinin yakınlarında olmalıdır. Bu durum, Nutur'un Ur kentinin 6 km batısında bulunan, Tell Ubeyd höyüğüne yerleştirilme fikrini desteklemektedir⁴⁸². Küçük ve alçak bir höyük olan Tell Ubeyd, 1919 yılında Henry R. Hall tarafından keşfedilmiştir 1923-1924 yılları arasında Leonard Woolley ve 1937 yılında ise Pinhas Delougaz ve Seton Lloyd tarafından bir dizi kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Bazı metinlerde Nu-BANDA⁴⁸³ olarak geçen Nutur kenti, tanrıça Ninhursag'ın en eski kült merkezlerindendir. Tell Ubeyd höyüğünde yapılan kazılarda da bu tanrıçaya adanmış bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. III. Ur dönemi belgelerinde de adı geçen Nutur kenti, bu dönemde daha çok koruyucu tanrıçası Ninhursag ile anılmaktadır. Bir yıl adından, kral Şulgi'nin Nutur'da tanrıça Ninhursag için bir tapınak yaptırdığını öğreniyoruz⁴⁸⁴. Arkeolojik kazılarda bu döneme ait bazı tapınak yapılarına erişilmiştir. III. Ur devleti yıkıldıktan sonra, karışıklığın ve yıkımın yaşandığı yerler

⁴⁷⁹ Kraus 1955, s.59; RGTC 2, s.138.

⁴⁸⁰ Sollberger 1956, s.21.

⁴⁸¹ Owen ve Young 1970, s.106, nr. 31.

⁴⁸² Sallaberger 1993, s.59, dipnot 246; RIME 3/2, s.102.

⁴⁸³ RIME 1, s.395.

⁴⁸⁴ RIME 3/2, s.102.

arasında Nutur da sayılmaktadır. Ur'un yıkılışına ağıtta buradaki tanrıça Ninhursag'ın tapınağı E₂-nutur'un yıkılmasından da bahsedilmektedir.

Pa-enku

Pa-enku⁴⁸⁵ yeri bilinmemekle birlikte, Lagaş bölgesinde anlaşılmaktadır. Buranın Lagaş'ın güneyinde, Guabba'nın ise kuzeyinde bir yerde olduğu bilinmektedir.

Puş

Puş kenti, III. Ur ve Eski Babil dönemlerinde görülen bir yerleşim yeridir. Buranın Sippar yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Fakat tam olarak yerleşimi yapılamamaktadır. Yakınlarından Fırat nehrinin geçtiği kaydedilen bu yer, İrnina ve Zubi kanallarının kesişim noktasına yakın bir yerde olmalıdır⁴⁸⁶. Bir metinde Puş kentinin *erin₂* olarak kaydedilen asker ya da işçilerinin, Sippar yöneticisi tarafından ücretli olarak kiralandığını⁴⁸⁷ öğreniyoruz. Buradan da Sippar ve Puş kentlerinin komşu iki yer oldukları anlaşılmaktadır. III. Ur döneminde, Ur krallarının kontrolünde olan Puş kenti *ensiler* tarafından yönetilen ve düzenli olarak vergi ödeyen eyaletlerden biridir. Bu *ensiler*den ikisi olan Ahuma ve İgi-Anaezu Şulgi döneminde bu göreve getirilmişlerdir. Ahuma'nın, Amar-Suen dönemindeki İkşudum ve Lugal-kuzu ile birlikte tekrar *ensilik* görevini üstlendiği anlaşılmaktadır⁴⁸⁸.

ŞEŞ.DU.A

Umma ve Uru-Sagrig kentlerinin arasında olan ŞEŞ.DU.A'nın⁴⁸⁹ Uru-Sagrig'e giden bir kanal üzerinde bulunduğu görülmektedir. Bu su yolu ise Amar-Suenitum kanalı olmalıdır. Çünkü ŞEŞ.DU.A'nın bu kanalın ağzında yer aldığı bilinmektedir.

Tabni-Mama

⁴⁸⁵ RGTC 2, s.152.

⁴⁸⁶ RGTC 2, s.154; Steinkeller 1980, s.26-27; Streck 2006-2008, s.120.

⁴⁸⁷ Steinkeller 1980, s.27.

⁴⁸⁸ RIME 3/2, s.276.

⁴⁸⁹ RGTC 2, s.180.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Tabni-Mama kenti güneyindeki Uru-Sagrig kentine yakın bir mesafede bulunmaktadır. Burası Eski Babil dönemi ekonomik metinlerinde, Tabbi-Mami yazılışıyla karşımıza çıkmaktadır. Adını bu yerden alan bir de Tabni-Mama kanalı bulunmaktadır ki, bu kanal Uru-Sagrig'den geçmekte ve taşımacılıkta kullanılmaktaydı. Uru-Sagrig kentinden Tabni-Mama'ya yapılan yolculuğun anlatıldığı bir metinde, bir kayığın Tabni-Mama koyuna 2 günde vardığı kaydedilmiştir. Bu kaynaktan yola çıkılarak yapılan hesaplara göre, Uru-Sagrig ile Tabni-Mama arasındaki mesafe yaklaşık 31 km olmalıdır⁴⁹⁰. Frayne bu küçük kentin, Umm al-Hafriyat'ın biraz kuzeyinde bulunan Tell Hamayma höyüğünde olabileceğini ifade etmiştir⁴⁹¹. Fakat Molina, Uru-Sagrig-Tabni-Mama arasındaki 31 km'lik mesafeye uymadığı gerekçesiyle bu fikri reddetmektedir⁴⁹². Sonuç olarak elimizdeki bugünkü bulgularla, Tabni-Mama için kesin bir konumlandırma yapmak pek mümkün görülmemektedir.

Tummal

Nippur yakınlarında bulunan Tummal, bu kült kentin bir parçasıdır. Burası tanrıça Ninlil'in kutsal alanının olduğu dini bir yerdir. Tummal, Nippur'un 21 km güney-doğusunda bulunan Tell Dlehim'e yerleştirilmek⁴⁹³ istenmektedir. Bu höyüğe ilk yerleşimler Uruk ve Cemdet Nasr dönemlerinde gerçekleşmiştir. Tell Dlehim'de III. Ur döneminde de yerleşimin olmasına karşın, buranın kesin olarak Tummal olduğunu söylemek için henüz erkendir. Metinlerde sıklıkla karşılaşılan TUM.TUR⁴⁹⁴ kentinin Tummal ile aynı yer olacağı⁴⁹⁵ düşünülmektedir. Bu yer adı Tummal'ın farklı bir yazılışı olarak gösterilmektedir. Çünkü TUR işaretinin immal olarak okunulabileceği söylenmektedir. Böylece bu kentin Tum-immal ya da Tum-mal_x olarak okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ele geçirilen tabletlerde de her iki yerin ortak bazı özelliklerinin olması bu fikri güçlendirmektedir. Kaynaklarda, Fırat nehrinin kolları

⁴⁹⁰ Molina 2013a, s.66.

⁴⁹¹ Frayne 2013, s.189.

⁴⁹² Molina 2013a, s.68, dipnot 19.

⁴⁹³ Steinkeller 2001, s.71; Frayne 2013, s.191; Ayrıca höyük için: Adams 1981, s.277-278, 1237 numaralı höyük; Bu yerleşimin olası konumu için s.134, harita 1.

⁴⁹⁴ TUM ve İB işaretlerinin aynılığından dolayı İB.TUR olarak da bilinmektedir.

⁴⁹⁵ Steinkeller 2001, s.68-70.

olduğu anlaşılan hem Tummal kanalından hem de TUM.TUR suyolundan bahsedilmekte ve bu iki kanal ağzında da tahılların konulduğu bir depodan söz edilmektedir. Bir diğer ortak özellikleri ise, her iki yerde de idarecilerin ikamet ettikleri *é-gal* yani bir sarayın bulunmasıdır. TUM.TUR'da bulunan ve *é-uz-ga* denilen bir kutsal yerden bahsedilmektedir ki, bu terimin daha çok Tummal'daki tanrıça Ninlil'in kutsal alanı için kullanıldığı bilinmektedir. Tüm bunlara ek olarak taşımacılıkla ilgili kayıtlardan da TUM.TUR'un tıpkı Tummal gibi Nippur yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır. Fakat TUM.TUR, Tummal eşitliğini destekleyen tüm bu kanıtlara rağmen, Frayne bu fikrin doğru olmadığını ifade etmektedir⁴⁹⁶.

Tummal, tanrı Nanna'nın Ur'dan Nippur'a yaptığı kutsal yolculuğunda uğrak noktalarından biri⁴⁹⁷ olarak kaydedilmiştir. Erhanedan döneminde önemli bir yer olduğu anlaşılan Tummal, III. Ur döneminde de varlığını sürdürmüş ve dönemin metinlerinde adı geçen yerlerden biri olmuştur. Bu metinlerden Ur kralı Şulgi'nin Tummal'daki Ninlil tapınağını yeniden yaptırdığını⁴⁹⁸ öğreniyoruz. Ayrıca bu dönemde, bu yer Enlil ve Ninlil çifti için düzenlenen Tummal festivaline de ev sahipliği yapmıştır⁴⁹⁹.

TUM.TUR

İB.TUR olarak da bilinen TUM.TUR kenti, genellikle Umma'dan çıkarılan III. Ur kaynaklarından bilinmektedir. Bu kentin, başlarda Umma eyaletine bağlı olduğu ve Umma ve Zabalam kentleri arasında bulunduğu zannedilmiştir⁵⁰⁰. Fakat sonrasında incelenen çivi yazılı belgeler göstermiştir ki, TUM.TUR kenti, Nippur'un güneyinde ve Puzriş-Dagan kentinin çok yakınlarındadır. Burası, Umma'dan suyoluyla 6 ile 10 gün arasında değişen bir mesafede yer almaktadır. Bir görüşe göre bu kent, Kissura ve Şuruppak'ın ortasında 005 numaralı höyükte⁵⁰¹ olmalıdır. Fakat yukarıda da aktarılan benzerlikler doğrultusunda, TUM.TUR tanrıça Ninlil'in kutsal alanı olarak bilinen Tummal ile aynı yer olmalıdır⁵⁰².

⁴⁹⁶ Frayne 2013, s.191, dipnot 384.

⁴⁹⁷ Ferrara 1972, s.1.

⁴⁹⁸ Steinkeller 2001, s.69.

⁴⁹⁹ RIME 3/2, s.98; RIME 1, s.55.

⁵⁰⁰ RGTC 2, s.83.

⁵⁰¹ Adams ve Nissen 1972, s.219; RGTC 2, s.66.

⁵⁰² Steinkeller 2001, s.67.

Uruku(g)

“Kutsal kent” anlamına gelen Uruku(g) ya da Í/Eri-ku(g), bir tapınak bölgesidir. Buradaki *-kug* ifadesinin “kutsal” ve “tapınak” anlamlarına geldiği bilinmektedir. Lagaş eyaletinde önemli bir kutsal alan olan Uruku’nun Girsu (Tello) ya da Lagaş (al-Hiba) kentinde olduğu düşünülmektedir⁵⁰³. Bu terimin başlarda Lagaş’taki kutsal alan için söylendiği, sonra Lagaş’tan Girsu kentine geçtiği iddia edilmektedir⁵⁰⁴. Uruku, III. Ur döneminde Lagaş eyaletindeki kentlerle birlikte kayıtlarda görülmektedir. Ur’un yıkılışına ağıt metnine dayanarak, Ningirsu’nun tapınak alanı olan Bagara burada yer almalıdır⁵⁰⁵. E₂-ninnu denilen tapınak külliyesinin de Uruku’da olacağı düşünülmektedir. Uruku’nun en önemli ilahı ise tanrıça Baba (Bau)’dır⁵⁰⁶. Bu tanrıça için “kutsal kentin hanımefendisi” denilmiştir. Burada Bau için festivaller yapılmış ve bunlar kaydedilmiştir⁵⁰⁷. Bu tanrıçadan başka tanrıça Gatumdu’nun da burada bir tapınağı bulunmaktaydı.

Urum

Urum, Kuta ve Sippar kentleri arasında, İrnina ve Zubi suyollarının kesiştiği bir yerde bulunmaktadır. Bu kent Tell al-Uqair höyüğünde aranmaktadır⁵⁰⁸. Tell al-Uqair höyüğü Ubeyd döneminden itibaren yerleşim görmeye başlamış ve genişlemiştir. Seton Lloyd ve Fuat Safar 1940 yılında burada bir kazı çalışması yürütmüşlerdir. 1970 yılında ise M. Müller Karpe tarafından höyükte kısa bir kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Ele geçirilen tabletlerden buranın eski adının Urum olacağı fikri doğmuştur. Metinlerde Urum kenti, ÚR×Ú.KÍ, ÚR×A.ĦA ve ÚR×ĦA olarak kaydedilmiştir. Başlarda yazılışından dolayı, Urum kenti, A.ĦA olarak yazılan kent ile aynı yer olarak algılanmıştır⁵⁰⁹. Fakat Amar-Suen döneminde görev yapan Ur-Suen’in iki kentin yani

⁵⁰³ Jacobsen 1958, s.127.

⁵⁰⁴ Selz 2015, s.497.

⁵⁰⁵ Crawford 1974, s.29.

⁵⁰⁶ Falkeinstein 1957-71, s.389.

⁵⁰⁷ Bauer 1980-83, s.420.

⁵⁰⁸ Selz 2015, s.497; RIME 3/2, s.362; Bryce 2009, s.742.

⁵⁰⁹ McEwan 1981, s.56.

ÚR×Ú.Kİ ve A.ĤA kentlerinin *ensisi* olduğu⁵¹⁰ görüldüğünde, bu kentlerin ayrı yerler olduğu anlaşılmıştır. ÚR×Ú.Kİ ve A.ĤA kentlerinin ayrı yerler olduğu anlaşılmakla birlikte, birbirine yakın iki yer olduğu da görülmüştür. Bu kentlerin ikisi de Kuta ve Sippar kentlerinin arasına ve Zubi ve Īrnina kanallarının olduğu bölgeye konumlandırılmaktadır. Sonuç olarak Urum ve A.ĤA kentleri yakın iki komşu belki de Kiş ve Hursagkalam gibi ikiz kentlerdir.

Kaynaklardan Urum kentinin III. Ur döneminde valiler tarafından yönetilen merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kral Şulgi'nin 42. yılından itibaren Urum kenti III. Ur krallarının kontrolüne geçmiştir. Burada görev yapan merkeze bağlı üç *ensinin* adı bilinmektedir⁵¹¹. Bunlardan ilki yukarıda adı geçen Ur-Suen'dir. Kentin diğer iki *ensisi* ise Arad-Nanna ile Ībni-Adad idi. III. Ur metinlerinde ve Sümer tapınak ilahisinde kentin baş tanrısı olarak ay tanrısı Nanna (Suen ve Aşim-babbar olarak da bilinir) kaydedilmiştir. Ībbi-Suen döneminde, buradaki Nanna için bir *en* yani rahip atanmıştır⁵¹². III. Ur devletinin ortadan kalkmasıyla birlikte bu kentin adı da kaynaklarda görülmemeye başlamıştır.

Urunamsu

Enam-DU.DU ile beraber kaynaklarda gördüğümüz Urunamsu'nun⁵¹³ Lagaş bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Uru-Sagrig

III. Ur döneminde eyalet merkezlerinden biri olan Īri/Uru-Sagrig, Akkadca Al-Şarraki yazılışlarıyla da görülmektedir. Bir Ebla metninde ise, bu kent Şarakkum olarak kaydedilmiştir. Uru-Sagrig yer adı, ilk olarak Erhanedan III döneminde Nippur'dan çıkan ekonomik metinlerde karşımıza çıkmaktadır. III. Ur döneminde kentin öneminin artmasına bağlı olarak burayla ilgili tabletlerde de bir artış söz konusudur. Uru-Sagrig kenti son olarak, Eski Babil dönemi belgelerinde görülmekte fakat bu dönemle ilgili

⁵¹⁰ Goetze 1963a, s.14; Gibson 1972, s.6; Heimpel 1980-83, s.256; Steinkeller 1980, s.24.

⁵¹¹ RGTC 2, s.226; Steinkeller 1980, s.31; RIME 3/2, s.195 ve 345.

⁵¹² RIME 3/2, s.362.

⁵¹³ RGTC 2, s.232.

kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Eski Babil döneminden itibaren Uru-Sagrig'in önemi azalmış ve zamanla unutulup gitmiştir.

Uru-Sagrig'in metinlerde, Puzriş-Dagan yakınlarında, Nippur'un doğusunda, Adab kentinin hemen kuzeyinde ve Dicle nehrinin kıyısında olduğu görülmektedir⁵¹⁴. İturungal kanalının Uru-Sagrig'in güneyinden geçtiği ve Amar-Suenitum kanalının kentin yakınlarında, bu kanala katıldığı anlaşılmaktadır. Bu tanımlamalar göz önüne alınarak, Uru-Sagrig'in bugünkü yeri için ortaya atılan birkaç öneri bulunmaktadır. Bu kent, Tell Jidr ve Tell al-Wilaya höyüklerine yerleştirilmek istenmiş, fakat bu höyüklerin Uru-Sagrig olmadığı hem metinlerden hem de arkeolojik bulgulardan anlaşılmıştır. Belgelerde gösterilen tarife uyularak, Uru-Sagrig kenti, Adab'ın 20 km kuzeyinde bulunan Umm al-Hafriyyat höyüğüne⁵¹⁵ yerleştirilmek istenmiştir. Bu höyükte 1977 yılında McGuire Gibson tarafından kısa bir kazı çalışması yürütülmüştür. Uru-Sagrig için metinlerde görünenin aksine, Umm al-Hafriyyat'taki temel yerleşimin Erhanedanlığının son dönemi ile Akkad döneminin erken zamanlarına tarihlenmesi, burasıyla ilgili soru işaretlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, burada, çok zayıf bir III. Ur dönemine rastlanması bu yerle ilgili şüpheleri güçlendirmektedir⁵¹⁶. Umm al-Hafriyyat geniş bir höyük olmasına rağmen, höyükte bütünüyle bir yerleşim görülememektedir. Bir başka ifadeyle buradaki kent, dönemsel olarak höyüğün farklı bölgelerinde gelişmiştir. Böylece burada Uru-Sagrig'in aksine, aslında küçük bir kent karşımıza çıkmaktadır.

Uru-Sagrig kentinin Umm al-Hafriyyat höyüğünde olamayacağını düşünenler arasında bulunan Steinkeller, Adab'ın kuzeyinde ve KAsahar'ın güneyinde bulunan, 1032, 1056 ve 1071 numaralı⁵¹⁷ höyüklerden birinde olması gerektiğini belirtmektedir⁵¹⁸. Molina da Uru-Sagrig için önerilen 1032 ve 1056 numaralı höyükler konusunda hem fikirdir⁵¹⁹. Umma'nın yaklaşık 80 km kuzeyinde bulunan 1032 nolu höyük, geniş fakat alçak bir höyük olup, Uruk döneminden İsin-Larsa dönemine kadar bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. 1056 nolu höyük ise, aralarındaki en geniş

⁵¹⁴ RGTC 2, s.232; RIME 3/2, s.18; Steinkeller 2001, s.74; Molina 2013a, s.60; Frayne 2013, s.186.

⁵¹⁵ Adams 1981, s.276, 1188 numaralı höyük.

⁵¹⁶ Molina 2013a, s.75.

⁵¹⁷ Adams 1981, s.270-271.

⁵¹⁸ Steinkeller 2001, s.74.

⁵¹⁹ Molina 2013a, s.76.

höyüktür ve Umma'nın 76 km kuzeyinde bulunmaktadır. Ayrıca bu höyük ile -metinlerde de bahsedildiği gibi- Tell al-Wilaya arasında bir nehrin olduğu görülmektedir⁵²⁰. Bu nehrin ise Tabbi-Mama nehri olacağı düşünülmektedir. Çünkü Uru-Sagrig'in Tabbi-Mama nehri ağzında yer aldığı kaydedilmiştir. Fakat konum olarak birbirlerine çok yakın olan bu höyüklerden hangisinin Uru-Sagrig olduğu kesin olarak bilinmemektedir⁵²¹. Fakat yapılacak kazı çalışmaları sayesinde bu kentin konumu netlik kazanacaktır.

III. Ur döneminde önemli bir ekonomik merkez olan Uru-Sagrig kenti, Ur krallarının sık sık ziyaret ettiği bir uğrak yer haline gelmiştir⁵²². Şulgi 42. yılında burayı ziyaret ederken, İbbi-Suen ilk yıllarında buraya gelmiştir. Uru-Sagrig, kralların Elam gibi uzak bölgelere yaptıkları seferler için kullandıkları bir garnizon olmalıdır. Burada metinlerde görülen çok sayıda askeri görevlilerin, generallerin olması ve kralların burayı sık sık ziyarette bulunması bu fikrin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu kentin Kimaş, Harşi gibi İran'ın kuzey-batı kentleriyle devamlı iletişim halinde olması da bunu göstermektedir. Yeni kaynaklarda Uru-Sagrig'te çok sayıda soylu kişilerin, prens ve prenseslerin bulunması⁵²³ kentin önemini gösteren bir diğer örnektir. Uru-Sagrig kentinin ayrıcalıklı durumunu gösteren bir başka kanıt ise, III. Ur krallığındaki tüm kentler aynı takvimi kullanırken, bu kentin ayrı, kendine özgü bir takvim kullanmış olmasıdır.

III. Ur döneminde valiler tarafından yönetilen bir eyalet merkezi olan Uru-Sagrig'i idare eden 5 *ensinin* adı bilinmektedir⁵²⁴. Bunlardan ilki Lu-banda'dır. Onun, Şulgi dönemine tarihlenen ve Umma'dan çıkarılan bir mühür yazıtı bulunmuştur. Bu mühürde, Şulgi'nin hizmetinde olduğu kaydedilmiştir. Amar-Suen dönemine tarihlenen bir başka metinde Nanna-zişagal Uru-Sagrig *ensisi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kentin en bilindik valisi ise Ur-meş'tir. Onun, biri Amar-Suen diğeri İbbi-Suen dönemlerinde olmak üzere, iki kez bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Ur-meş, Amar-Suen döneminde Dadani ve İllalum'un *ensilik* makamına getirilmeleriyle kısa süreliğine

⁵²⁰ Adams 1981, s.163, resim 31; Molina 2013a, s.76.

⁵²¹ Uru-Sagrig'in olası konumu için s.134, harita 1.

⁵²² Owen 2013, s.104; Frayne 2013, s.188.

⁵²³ Owen 2013, s.106; Owen 2015, s.499.

⁵²⁴ RGTC 2, s.233-234; Owen 2015, s.499.

ara vermiş ve onlardan sonra tekrar Uru-Sagrig valisi olmuştur. Gudua/Kuta *ensis* Gudea'nın oğlu olacağı düşünülen Ur-meş, aynı zamanda kralın damadıydı. O, Şu-Suen'in kız kardeşi olan B/Waqartum ile evlenmiştir. Uru-Sagrig ticaret açısından canlı bir yer olup, ekonomik metinlerinde sık sık geçen bir kenttir.

Uru-Sagrig kentinin kült alanı Keş'te bulunmaktaydı ve burası tanrıça Ninhursag ve Aruru'nun tapım yeri idi. Burada tanrılaştırılan -İbbi-Suen hariç- tüm III. Ur krallarının tapınakları yer almaktaydı⁵²⁵. Ayrıca Aşgi, Nintu, Nergal, Şara gibi birçok tanrı ve tanrıçanın da burada önem verilen ilahlar oldukları bilinmektedir. Tanrı Aşgi Adab'ın baş tanrısı iken, sonrasında bu kenti de etkilemiş ve Keş bu tanrının bir tapım yeri haline gelmiştir. Düzenli olarak bu tanrıların bayramları kutlanmakta ve onlara yiyecek sunumları, hayvan kurbanları gerçekleştirilmekteydi. Burada kutlanan Akitu festivalinden başka, kentin tanrıçası Ninhursag için de dini kutlamalar yapılmıştır.

Uşar-Babati

III. Ur metinlerinde geçen Uşar-Babati ile ilgili çok bilgiye sahip değiliz. Buranın Sippar kenti sınırında olduğu ve buraya bağlı bir yer olduğu anlaşılmaktadır⁵²⁶. Uşar-Babati bir kent değil, küçük bir kasaba ya da köy olmalıdır. Kayıtlarda buranın sürülerinden bahsedilesi, Uşar-Babati'nin bulunduğu bölgeye hayvan temin eden bir yer olduğu göstermektedir.

Uşarum

Uşarum kenti ve konumu ile ilgili pek bir şey bilinmemektedir. Fakat tabletler, bu kısıtlı bilgilere rağmen hangi bölgede bulunduğu dair bir fikir vermektedir. III. Ur kralı Ur-Nammu'nun Anşan'ın elinde kurtardığı kentler arasında Uşarum da yer almaktadır. Ur-Nammu'nu özgürlüklerini verdiğini söylediği diğer kentler ise Akşak, Marad, Kazallu ve Girkal'dir. Bu kentlerin aynı bölgede olduğu bilinmektedir. Öyleyse Uşarum kenti de bu kentlerin olduğu bölgede bulunmalıdır. Bu bölgeyi ele geçirdikten sonra Ur-Nammu'nun sınır düzenlemesi yaptığı⁵²⁷ görülmektedir. Bu metinlerden

⁵²⁵ Owen 2013, s.107.

⁵²⁶ Goetze 1963a, s.1; RGTC 2, s.236.

⁵²⁷ Kraus 1955, s.46 ve 49; RIME 3/2, s.52.

Uşarum kentinin, Hibaritum'un kuzeyinde ve Zubi kanalının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

RGTC 2’de Geçen Diğer Güney Mezopotamya Yer Adları Listesi

Aşağıdaki yerlerle ilgili pek bir şey bilinmediği, bilgiler kesin olmadığından burada liste olarak vermek durumunda bulunmaktayız.

Ambar	Pi-naratum
Ambar-mah	Rigmuşdan
Anegara(ş)	Sagub
Anzagar-Husaga	Sahar-Ú.Ú
Asuna	Şadanaşa
Dar-NE-ti	Şarru-laba
DİNGİR.BİR	Şerimtum
Du-guşkig	Şunamugi
Du-Lugal-u’a	Tirbila
Du-Şara	U+AD-u
Egibile	Ugnim
Garşum	UN-saga
Gidaha	Ursagpa’e
Girnun	Uru-Ambar
Hanbuz	Uruda’aka
İtuma	Urumaştaba
KA.İGİ	Uru-Şulgisipakalama
Kamsala	Uru’ul
Kisala	Uşar-İmi-AN
Lugal-anzu	Uşur-X.GAB-ana
Lugalkuzu	U’udu(a)
Magratum	
Maşşarum	
Maşkan	

SONUÇ

III. Ur Dönemi Güney Mezopotamya'nın tarihi coğrafyası, Ur krallarının asıl hâkim oldukları Güney Mezopotamya üzerine odaklanmıştır. Görüldüğü üzere arkeolojik kazıların yapıldığı ve bu döneme ait tabletlerin bulunduğu yerleşmeler kesin olarak saptanmıştır. Bunun dışında kazısı yapılmayan fakat bu şehirlerde yazıldığı bilinen tabletler sayesinde varlığı bilinen kentler de vardır. Ayrıca girişte sözünü ettiğimiz “Die Orts und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur, RGTC 2” adlı eserde bulunan Güney Mezopotamya yerleşimlerinin adları bize dönemin şehir, kasaba ve köylerinin sayısının bir hayli fazla olduğunu göstermektedir. Bunların sayısı, burada verilen 120 yerleşim yerinden daha fazla olduğu beklenmelidir. Bu yerleşimlerin üzerinde bulunduğu kanallar ve mevki adları da metinlerde zikredilmektedir.

III. Ur döneminde Güney Mezopotamya'daki büyük kentlerle ilgili gerek arkeolojik gerekse yazılı belgelerle elde edilen bilgi çok fazla değildir. Oysaki sayıları 80 bini geçen tablet olmasına karşın daha çok ekonomik içerikli olmaları nedeniyle istenilen bilgilere ulaşamamaktadır. Özellikle yerleşimleri yönetenler ve yaptıkları, III. Ur kralları haricinde fazla bilinmemektedir. Ekonomi ve taşımacılıkla ilgili belgelerde ise kralların seferlerinin anlatıldığı metinlerde, Güney Mezopotamya tarihi coğrafyası ile ilgili önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Bunlardan hareketle, bilim adamları, bu küçük yerleşimlerin içinde bulunduğu coğrafyayı ya da çevresindeki komşularına yakınlığını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar.

Görüldüğü kadarıyla konumlandırması gereken daha çok yerleşim bulunmaktadır. Eldeki bilgiler doğrultusunda Uru-Sagrig, Karkar ve Kissik gibi önemli yerleşimlerin olası konumları verilmiştir. Yapılacak arkeolojik çalışmalar ve neşredilecek belgeler sonucunda, bahsedilen yerler gibi büyük kentlerin konumlarının belirleneceğine olan inancımız tamdır.

ÖZGEÇMİŞ

CANSU ALTUN- İzmir (1992)

E-mail : cansu.altun1992@gmail.com

GSM : 507 683 39 55

Adres : 9586 sok. No.5/1, Salih Omurtak Mah. Karabağlar-İzmir

Öğrenim Durumu

Lisans : Ege Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi- Tarih Bölümü 2010-2015 (Lisans Derecesi 3,46)

Lise : Konak Göztepe Anadolu Meslek Lisesi 2006-2010

Yabancı Dil

İngilizce: Okuma: İyi, Yazma: Orta, Anlama: Orta

Kariyer Hedeflerim

Lisans ve Yüksek Lisans programı süresince edindiğim bilgi ve tecrübelerimi geliştirerek gerçek bir araştırmacı olmak ve bu yönde bilimsel çalışmalar üretmek.

ÖZET

Akkad krallığı yıkıldıktan yaklaşık 50 yıl sonra bölgede hakimiyet kuran III. Ur Devleti son Sümer dönemini oluşturmaktadır. Güney Mezopotamya ile sınırlı kalmayan III. Ur devletinin sınırları Diyala bölgesine ve kuzeydeki Asur kentine, belki Elam topraklarına kadar yayılmıştır. Ur kralları hâkim oldukları yerlere *ensi* denilen yöneticiler atamışlardır. Sümer Kral Listesine göre Ur kralları toplam 108 yıl hüküm sürmüştür. Bu kralların sonuncusu olan İbbi-Suen Elamlılara yenilince, III. Ur devleti son buldu.

Arkeolojik kazılar sayesinde III. Ur dönemini aydınlatacak binlerce tablete ulaşılmıştır. Bunların pek çoğu Girsu, Nippur, Puzriş-Dagan, Umma gibi büyük kentlerden gelmektedir. Dünyanın dört bir yanına dağılmış durumda olan III. Ur yazıtlarının birçoğu bugün okunmuş ve yayınlanmış durumdadır.

III. Ur dönemi kentlerinin bir kısmı ele geçirilen tabletler aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Metinlerde geçen yerlerden birçoğunun yerleşimi belirsiz olmasına karşın, yeni bulgular ve araştırmalar sayesinde bunların konumu hakkında önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Bu sebeple tezimizde, konumları kesin olarak bilinen ve belirsiz olan yerler ilgili görüşler iki ayrı grup halinde sunulmuştur. İlk grupta kentlerin nasıl keşfedildiği, coğrafyası, III. Ur dönemindeki konumları gibi konulardan bahsedilmiştir. İkinci grupta konumları bilinmeyen yerler hakkında coğrafi değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca çalışmamıza görsel bir destekleyici olarak haritalar da eklenmiştir.

ABSTRACT

After almost 50 years following the fall of the Kingdom of Akkad, the Ur III State which exert dominance in the region constituted the last Sumerian Period. The borders of this state, which was not limited to southern Mesopotamia, extended to the region of Diyala and to the city of Assyria in the north, perhaps to the Elam territory. The Ur kings appointed governors called *ensi* in places where they gain dominance. According to the Sumerian King List, the Ur kings reigned for 108 years in total. When the last of these kings, Ībbi-Suen were defeated by Elamites and Gutians, the Ur III State ended up.

Thanks to the archaeological excavations, thousands of tablets that enlighten on Ur III Period have been reached. Many of them have come from large cities such as Girsu, Nippur, Puzurş-Dagan, Umma. A large number of the Ur III inscriptions which are spread all over the world are now read and published.

Some of the Ur III Era cities were discovered through tablets that were seized. Although many of the places in the texts are unclear, significant developments are recorded concerning their locations thanks to new the findings and researches. For this reason, in our thesis, the opinions about places whose locations are known for certain and uncertain are presented in two groups. In the first group, topics such as how cities are discovered, their locations, their geography and their position in Ur III Period have been mentioned. In the second group, geographical evaluations were made about places whose locations are unknown. Also, maps have been added as visual supporters in our study.

KISALTMALAR

AfO	Archiv für Orientforschung, Berlin, 1926-
AJSL	The American Journal of Sumeritic Languages and Literatures, Chicago, 1884- 1941.
ICAANE	The International Congresses on the Archaeology of the Ancient Near East, 1998-
JAOS	Journal of American Oriental Society, New Haven, 1893-
JCS	Journal of Cuneiform Study, New Haven and Cambridge, Mass, 1947-
JNES	Journal of Near Eastern Study, Chicago, 1942-
OIP	Oriental Institute Publication, Chicago, 1924-
OrNS	Orientalia: Nova Series, 1920- 2011.
RA	Revue d'Assyriologie et d'archeologie Orientale, Paris, 1886-
RGTC	Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes. Wiesbaden, 1974-
RIME	The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Toronto, 1990-.
RLA	Reallexiken der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Berlin, 1932-
SAOC	Studies in Ancient Oriental Civilization, Chicago, 1930-
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, Berlin, 1886-

KAYNAKÇA

- Adams 1981 Robert McC. Adams, *Heartland of Cities; Survey of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates*, Chicago.
- Adams ve Nissen 1972 Robert McC. Adams - Hans J. Nissen, *The Uruk Countryside, The Natural Setting of Urban Societies*, Chicago, Londra.
- Armstrong 1992 James A. Armstrong, "West of Edin: Tell al-Deylam and the Babylonian City of Dilbat", *The Biblical Archaeologist* 55/ 4, s.219- 226.
- Arnaud 1980-1983 D. Arnaud, "Larsa; A. Philologisch", *RLA* 6, s.496-500
- Bauer 1980-83 Johannes Bauer, "Lagash: A. Philologisch", *RLA* 6, s.419-422.
- Beaulieu 1991 Paul- Alain Beaulieu, "UBARA (EZEN× KASKAL)^{ki} = Udannu", *Acta Sumeriologica* 13, s.97-109.
- Beaulieu 1992 Paul- Alain Beaulieu, "Kissik, Düru and Udannu", *OrNS* 61, 4, s.400-424.
- Bryce 2009 Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Newyork - London.
- Civil 1967 Miguel Civil, "Šu-Sin's Historical Inscriptions: Collection B", *JCS* 21, s.24-38.
- Crawford 1960 Vaughn E. Crawford, "The Location of Badtibira", *Iraq* 22, s.197-199.
- Crawford 1974 Vaughn E. Crawford, "Lagash", *Iraq* 36, 1/ 2, s.29-35.
- Crawford 2010 Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, Arkadaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- Ebeling 1928 Erich Ebeling, "Apiak", *RLA* 1, s.118-119.
- Ebeling 1938a Erich Ebeling, "Ebabbara", *RLA* 2, s.263.
- Ebeling 1938b Erich Ebeling, "Eda", *RLA* 2, s.490.
- Edzard 1957- 71a Dietz Otto Edzard, "Girkal", *RLA* 3, s.383.
- Edzard 1957- 71b Dietz Otto Edzard, "GIŠ.Ù.KU^{ki}", *RLA* 3, s.404.
- Edzard 1957- 71c Dietz Otto Edzard, "Gizuna", *RLA* 3, s.407.
- Edzard 1957- 71d Dietz Otto Edzard, "Gu'edena", *RLA* 3, s.687-688.
- Edzard 1957- 71e Dietz Otto Edzard, "Gurušalla", *RLA* 3, s.705.
- Edzard 1957- 71f Dietz Otto Edzard, "Gu'aba", *RLA* 3, s.721.
- Edzard 1972-75 Dietz Otto Edzard, "Hursagkalama", *RLA* 4, s.519-520.

- Edzard 1973 Dietz Otto Edzard, "Puzriš-Dagan-Šilluš-Dagan", *ZA* 63, s.288-294.
- Edzard 1974 Dietz Otto Edzard, "Zur Sumerischen Hymne auf das Heiligtum Keš", *OrNS* 43, s.103-113.
- Edzard 1980- 83 Dietz Otto Edzard, "Larak", *RLA* 6, s.494-495.
- Edzard 1987-1990a Dietz Otto Edzard, "Marad, Marda", *RLA* 7, s.351-352
- Edzard 1987-1990b Dietz Otto Edzard, "Maškan-šapir", *RLA* 7, s.447-448
- Edzard 1997 Dietz Otto Edzard, *Gudea and His Dynasty*, *RIME* 3/1, Toronto.
- Edzard 2000 D.O. Edzard. "Nina (Niĝn, Nenua, Ninâ)", *RLA* 9, 5/6, s.322-324.
- Edzard ve Farber 1974
Dietz Otto Edzard ve Gertrud Farber, *Die Orts und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur*, *RGTC* 2, Wiesbaden.
- Edzard ve Gallery 1980- 83
Dietz Otto Edzard - M. Gallery, "Kutha", *RLA* 6, s.384-387.
- Falkenstein 1966 Adam Falkenstein, "Zur Lage des Südbabylonischen Dūrum", *AfO* 21, s.50-51.
- Falkenstein 1957-71
Adam Falkenstein, "Girsu", *RLA* 3, s.385-391.
- Ferrara 1972 A.J.Ferrara, "The Itinerary of Nanna-Suen's Journey to Nippur", *OrNS* 41/1, s.1-4.
- Fish 1938 Thomas Fish, "The Sumerian City Nippur in the Period of the Third Dynasty of Ur", *Iraq* 5, s.157-179.
- Foxvog 1986 Daniel A. Foxvog, "A Third Area: Summary from Ur III Lagash", *RA* 80/1, s.19-29.
- Frangipane 2002 Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Frayne 1997 Douglas Frayne, *Ur III Period (2112-2004 B.C.)* *RIME* 3/2 Toronto.
- Frayne 2001 Douglas Frayne, *Pre-Sargonic Period (2700- 2350 BC)*, *RIME* 1 Toronto.
- Frayne 2013 Douglas Frayne, "Location of Āl-Šarrākī and the Precinct of Keš", *Cuneiform Texts Primarily from Iri-Sagrig/ Āl-Šarrākī and the History of the Ur III Period*, *NISABA* 15, s.183-194.
- Gadd 1928 Cyril John Gadd, *Royal Inscriptions, Ur Excavations Texts I*, The Oxford University Press, Londra.

- Garfinkle 2013 Steven Garfinkle, "The Third Dynasty of Ur and the Limits of State Power in Early Mesopotamia", *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D.* s.153-167.
- Gelb 1938 Ignace J. Gelb, "Studies in the Topography of Western Asia", *AJS* 55, 1, s.66-85.
- Gibson 1972 McGuire Gibson, *The City and Area of Kish*, Florida.
- Goetze 1955 Albrecht Goetze, "A Drehem Tablet Dealing with Leather Objects", *JCS* 9/1, s.19-21.
- Goetze 1963a Albrecht Goetze, "Šakkanakkus of the Ur III Empire", *JCS* 17/1, s.1-31.
- Goetze 1963b Albrecht Goetze, "Critical Reviews", *JCS* 17/1, 33-37.
- Günbattı 1997 Cahit Günbattı, "Kultepe'den Akadlı Sargon'a ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum* 3, s.131-155
- Güterbock, 1938 Hans Gustav Güterbock, "Die Historische Tradition und ihre Literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", *Zeischrift für Assyriologie* 44, s.45-149
- Hallo 1960 William W. Hallo, "A Sumerian Amphictyony", *JCS* 14/3, s.88-114.
- Hallo 1964 William W. Hallo, "The Road to Emar", *JCS* 18/3, 57-88.
- Hallo 1966 William W. Hallo, "The Coronation of Ur-Nammu", *JCS* 20, 3/4, s.133-141.
- Hansen 1980-83 Donald P. Hansen, "Lagash", *RLA* 6, s.422-430.
- Harris 1955 Rivkah Harris, "The Archive of the Sin Temple in Khafajah (Tutub)", *JCS* 9/2, s.31-58.
- Heimpel 1980- 83 Wolfgang Heimpel, "Ku'ara", *RLA* 6, s.256-257.
- Jacobsen 1953 Thorkild Jacobsen, "The Reign of İbbi-Sin", *JCS* 7/2, s.36-47.
- Jacobsen 1954 Thorkild Jacobsen, "Mesopotamian Mound Survey", *Archaeology* 7/1, s.53-54.
- Jacobsen 1958 Thorkild Jacobsen, "La Geographie et les Voies de Communication du Pays de Sumer", *RA* 52/ 2, s.127-129.
- Jacobsen 1960 Thorkild Jacobsen, "The Waters of Ur", *Iraq* 22, s.174-185.
- Jacobsen 1967 Thorkild Jacobsen, "Some Sumerian City Names", *JCS* 21, s.100-103.
- Jacobsen 1973 Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, Assyriological Studies 11, 4. Baskı, Chicago.
- Kınal 1983 Füzüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.

- Kienast 1978 Burkhardt Kienast, *Die altbabylonischen Briefe und Urkunden aus Kissura*, Wiesbaden
- Klein 1995 Jacob Klein, "Shulgi of Ur: King of a Neo-Sumerian Empire", *CANE II*, s.843-857.
- Klein 2000 J. Klein, "Nippur", *RIA 9*, 5/6, s.532-539
- Köroğlu 2012 Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kramer 1932 Samuel Noah Kramer, "New tablets from Fara", *JAOS* 52/ 2, s.110-132.
- Kramer 2002 Samuel Noah Kramer, *Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Kabalcı yayınevi, İstanbul.
- Kraus 1955 Fritz R. Kraus, "Provinzen des Neusumerischen Reiches von Ur", *ZA* 51, s.45-75.
- Kuhrt 2009 Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330*, I. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kutscher 1968-69 Raphael Kutscher, "Apilaša, Governor of Kazallu", *JCS* 22, 3/4, s.63-65.
- Lambert 1990 Wilfred George Lambert, "The Names of Umma", *JNES* 49/1, s.75-80.
- Landsberger 1959 Benno Landsberger, "The Seventh Tablet of the Series e a-naqu", *JCS* 13/4, s.128-131.
- Langdon 1923 Stephan Langdon, "The Sumerian Hymns from Eridu and Nippur", *AJSL* 39/3, s.161-186.
- Langdon 1924 Stephan Langdon, *Excavations at Kish I*, Paris.
- Leemans 1980- 83 Wilhelmus François Leemans, "Lagaba", *RLA* 6, 417- 418.
- Lilyquist 1994 Christine Lilyquist, "The Dilbat Hoard", *Metropolitan Museum Journal* 29, s.5-36.
- Maaijer 1998 Remco Maaijer, "Land Tenure in Ur III Lagaš", *Landless and Hungry? Access to Land, in Early and Traditional Societies, Proceedings of a Seminar Held in Leiden 20-21 Haziran 1996*, s.50-73.
- Margueron ve Huot 1980-83 Jean Claude Margueron-Jean Louis Huot, "Larsa", *RLA* 6, s.500-506.
- Martin 1983 Harriet P. Martin, "Settlement Patterns at Shuruppak", *Iraq* 45/1, s.24-31.
- Martin 1988 Harriet P. Martin, *Fara: A Reconstruction of the Ancient Mesopotamian City of Shuruppak*, Birmingham, U.K.
- McCrown 1952 Donald E. McCrown, "Excavations at Nippur, 1948- 50", *JNES* 11/3, s.169-176.

- McEwan 1981, Gilbert J. P. McEwan, "The Writing of Urum in Pre- Ur III Sources", *JCS* 33/1, s.56.
- Mellaart 1988 James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Michalowski 1975 Peter Michalowski, "The Bride of Simanum", *JAOS* 95/4, s.716-719.
- Michalowski 2009 Piotr Michalowski, "Aššur During the Ur III Period", *Here & There Across the Ancient Near East*, s.149-156.
- Michalowski 1977 Piotr Michalowski, "The Death of Šulgi", *OrNS* 46/2, s.220-225.
- Molina 2013a Manuel Molina, "On the Location of Iri-Sağrig", *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D.* s.59-87.
- Molina 2013b Manuel Molina, "Court Officials at Umma in Ur III Times", *ZA* 103/ 2, s.125-148.
- Molina 2015 Manuel Molina, "Urum", *RLA* 14, s.497-498.
- Moorey 1966 Peter Roger Stuard Moorey, "A Re-Consideration of the Excavations on Tell Ingharra (East Kish), 1923,33", *Iraq* 28/1, s.18-51.
- Nissen 1974 Hans J. Nissen, "Geographie", *Sumerological Studies in Honour of Thorkild Jacobsen on his Seventieth Birthday*, s.9-40.
- Nissen 2015 Hans J. Nissen, *Ana Hatlariyla Mezopotamya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2. Baskı, İstanbul.
- Oates 1960 Joan Oates, "Ur and Eridu, the Prehistory", *Iraq* 22, in *Memory of Sir C. Woolley*, s.32-50.
- Owen 1988 David Owen, "Review: Random Notes on a Recent Ur III Volume", *JAOS* 108/1, s.111-122.
- Owen 2013, David Owen, "A Tale of Two Cities New Ur III Archives and their Implication for Early Old Babylonian History and Culture", *Vielfalt und Normierung/ Diversity and Standardization, Perspektiven altorientalischer kulturgeschichte*, s.99-111.
- Owen 2015 David Owen, "Uru-Sağrig", *RLA* 14, s.498-499.
- Owen 2016 David Owen, "Garšana: Notes", *RA* 110, s.23-34.
- Owen ve Young 1971 David I. Owen- Gordon D. Young, "Ur III Texts in the Zion Research Library, Boston", *JCS* 23, 4, s.95-115.
- Parr 1972 P.A. Parr, "A Letter of Ur-Lisi, Governor of Umma", *JCS* 24/4, 135-136.

- Parr 1974 P.A. Parr, "Ninhilia: Wife of Ayakala, Governor of Umma", *JCS* 26/2, s.90-111.
- Peterson 2015 Jeremiah Peterson, "An Adab Composition of Nergal/Meslamtaea at Lagaš and Girsu for Šulgi", *JCS* 67, s.45-63.
- Poebel 1937 Arno Poebel, "The City Aktab", *JAOS* 57/4, s.359-367.
- Potts 1997 Daniel Thomas Potts, *Mesopotamian Civilization, The Material Foundations*, Londura.
- Powell 1980 Marvin A. Powell, "Karkar, Dabrum and Tall Ġidr: an Unresolved Geographical Problem", *JNES* 39/1, s.47-52.
- Renger 1970 Johannes Renger, "Zur Lokalisierung von Karkar", *AFO* 23, s.73-78.
- Roaf 1996 Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sallaberger 1993 Walter Sallaberger, *Der Kultische Kalender der Ur III Zeit*, Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie 7/ 1, Berlin.
- Sallberger 2006- 2008 Walther Sallaberger, "Puzriš-Dagan", *RLA* 11, s.125-128.
- Sallaberger ve Westenholz 1999 Walther Sallaberger ve Aage Westenholz, *Mesopotamien: Akkade Zeit und Ur III Zeit*, Orbis Biblicus et Orientalis.
- Sauren 1969 Herbert Sauren, "Besuchsfahrten der Götter in Sumer", *OrNS* 38/2, 214-236.
- Schneider 1943 Nikolaus Schneider, "War Lagaš zur Zeit der 3. Dynastie von Ur in Zwei Verwaltungsbezirke aufgeteilt?", *OrNS* 12, s.281-284.
- Selz 2015 Gebhard J. Selz, "Uru-kù(-g)", *RLA* 14, s.497.
- Sharlach 2005 Tonia M. Sharlach, "Diplomacy and the Rituals of Politics at the Ur III Court", *JCS* 57, s.17-29.
- Sollberger 1956 Edmond Sollberger, "Selected Texts from American Collections", *JCS* 10/1, s.11-31.
- Sollberger 1957- 1958 Edmond Sollberger, "Garaš-an(k)", *AfO* 18, s.104-108.
- Sollberger 1966 Edmond Sollberger, "Review: Sumerian Economic Texts from the Third Ur Dynasty: A Catalogue and Discussion of Documents of fom Various Collections by Tom B. Jones, John W. Synder", *AfO* 21, s.89-92.

- Snell 1977 Daniel C. Snell, "The Activities of Some Merchants of Umma", *Iraq*, Vol. 39, No. 1, s. 45-50
- Steinkeller 1980 Piotr Steinkeller, "On the Reading and Location of the Toponyms ÚR×Ú.KI and A.ḪA.KI", *JCS* 32/1, s.23-33.
- Steinkeller 1991 Piotr Steinkeller, "The Administrative and Economic Organization of the Ur III State: The Core and The Periphery", *SAOC* 46, s.15-33.
- Steinkeller 2001 Piotr Steinkeller, "New light on the Hydrology and Topography of Southern Babylonia in the Third Millennium", *ZA* 91, s.22- 84.
- Stone 1995 Elizabeth C. Stone, "The Development of Cities in Ancient Mesopotamia", *CANE I*, s.235-248.
- Stone ve Zimansky 1995
Elizabeth Stone - Paul Zimansky, "The Tapestry of Power in a Mesopotamian City", *Scientific American* 242/ 2, s.93-97.
- Stone ve Zimansky 2004
Elizabeth Stone - Paul Zimansky, *The Anatomy of a Mesopotamian City: Survey and Soundings at Mashkan-Shapir*, Eisenburg.
- Streck 2006- 2008 Michael P. Streck, "Pus", *RLA* 11, s.120.
- Tammuz 1996 Oded Tammuz, "The Location of Lagaba", *RA* 90/1, s.19-25.
- Unger 1928a Eckhard Unger, "Adab", *RLA* 1, s.21-22.
- Unger 1928b Eckhard Unger, "Babylon", *RLA* 1, s.330-369.
- Unger 1938a Eckhard Unger, "Der", *RLA* 2, s.199-201.
- Unger 1938b Eckhard Unger, "Dilbat", *RLA* 2, s.218-225.
- Unger 1938c Eckhard Unger, "Eridu", *RLA* 2, s.464-470.
- Unger 1957- 71 Eckhard Unger, "Ga-eš", *RLA* 3, s.132.
- Ur 2014 J. Ur, "Umma", *RLA* 14, s.327-330.
- van Buren 1934 Elizabeth Douglas van Buren, "The God Ningizzida", *Iraq* 1/1, s.60-89.
- van Buren 1948 Elizabeth Douglas van Buren, "Excavations at Eridu", *OrNS* 17/1, s.115-119.
- van Driel 1999-2000
Govert van Driel, "The Size of Institutional Umma", *AfO* 46/47, s.80-91.
- Vertesalji 1980-83 Peter Paul Vertesalji, "Tall al-Lahm", *RLA* 6, s.431-433.
- Westenholz 1983 Joan Goodnick Westenholz, "Review: Die altbabylonischen Briefe und Urkunden aus Kissura by Burkhard Kienast", *JNES* 42/3, s.219-228.

- Wilson 2012 Karen L. Wilson, *Bismaya Recovering the Lost City of Adab*, OIP 138, Chicago.
- Whiting 1976 Robert M. Whiting, “Tiš-Atal of Nineveh and Babati, uncle of Šu-Sin”, *JCS* 28/3, s.173-182.
- Zettler 2001 Richard Zettler, “Nippur”, *RIA* 9, s.546-565.
- Zimansky ve Stone 2014 Paul Zimansky ve Elizabeth Stone, “Tell Sakhariya and Gaeš”, 9. *ICAANE* 3, s.57-66.

DİZİN

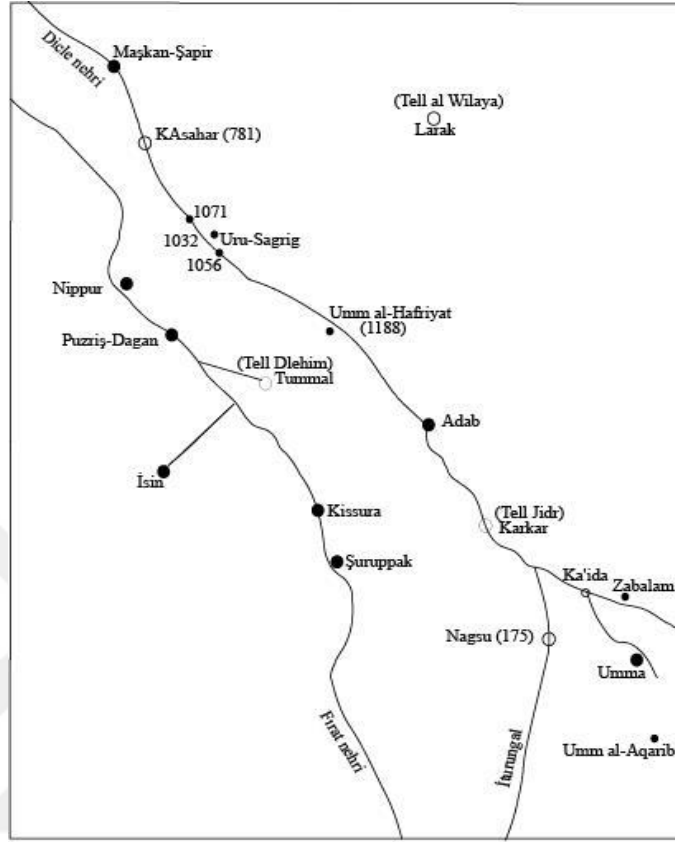
Aakala	67, 68	Babil	21, 34, 35, 44, 45, 46, 53, 54, 62, 76, 81, 83, 109
Abba	35	Badtibira	8, 32, 65, 72, 81, 96, 98, 111
Abgal nehri	79	Bagara	50, 117
Abu Duvari	54, 110	Belet-ili	34
Abu Habbah	62, 77, 97	Dabrum	82, 83, 93, 100
Abu Jawan	77	Dada	58, 67, 68, 74, 76, 120
Abu Salabik	89, 102	Der	17, 32, 63, 83, 85
Adab	1, 10, 16, 21, 22, 32, 33, 34, 48, 57, 65, 73, 80, 81, 82, 94, 98, 99, 100, 102, 103, 110, 119, 121	Deylam, Tell al	83, 84
A'ebbar	68, 75	Dilbat	79, 83, 84, 92, 101
Agade	12, 75	Drehem	18, 23, 57, 60, 61, 64, 96
A.HA	75, 76, 108, 109, 117, 118	Dumuzi	87, 96, 103, 104, 108
Ahua	64	Durum	85, 86, 107
Ahumbani	45	E ₂ -ABZU	37
Akşak	1, 11, 17, 62, 66, 76, 77, 78, 97, 98, 106, 113, 121	E ₂ -amaş-ku-ga	86, 107
Aktab	52, 92	E ₂ -babbar	51, 62
al-Hiba	47, 48, 50, 55, 111, 117	E ₂ -Dublalmah	71
Amar-Suen	15, 18, 22, 34, 35, 37, 39, 41, 45, 48, 53, 57, 58, 59, 61, 64, 67, 68, 71, 73, 79, 81, 90, 91, 101, 114, 117, 120	E ₂ -dur-an.ki	59
Amar-Suenitum	32, 33, 66, 87, 114, 119	E ₂ -gipar	71
Anu	6, 21, 73, 83	E ₂ -gipar-kug	71
Aqar, Tell	83	E ₂ -Giş-şir-gal	71
Arad-Nanna	22, 118	E ₂ -hursag	71
Arşih	35	E ₂ -HURSAG-KALAMA	42, 45
Apiak	52, 78, 79, 92, 93, 101, 109	E ₂ -igi-kalama	53
Apişal	21, 68, 75, 79, 80, 95, 96, 97, 99, 111	E ₂ -imti-anu	84
Aşgi	34, 80, 121	E ₂ -kur	58
Aşgipada	80, 81, 94	E ₂ -MAH	34
Awisjat, Tell	80	E ₂ -mete-ursag	45
Baba/Bau	41, 49, 50, 59, 79, 117	E ₂ -muş	82
Babati	79	E ₂ -NAMZU	34
		E ₂ -ninnu	117
		E ₂ -SAR	34
		E ₂ -suddu	88
		E ₂ - ^d Şara ^{ki}	68
		E ₂ -şagipudu/a	68
		E ₂ -tar-sir-sir	50
		Eanna	6, 72, 73
		é-gal	58, 116
		Elugal	87, 88, 89, 112
		Enam-DU.DU	88, 118
		Enegi	88, 89, 94, 98
		Engabara	88, 89

Enki	16, 19, 36, 37, 91	İrnina kanalı	75, 85, 97, 98, 109, 113, 114, 117, 118
Enlil	9, 14, 16, 19, 21, 22, 36, 56, 57, 58, 59, 71, 116	İsin	20, 32, 42, 43, 44, 57, 63, 92
Ereş	89, 90	İşbi-Erra	20, 21, 43, 92, 102
Eridu	1, 2, 3, 4, 6, 8, 16, 31, 35, 36, 37, 56, 70, 104, 108	İturungal	16, 31, 32, 33, 72, 78, 95, 100, 119
Esagila	35	Jidr, Tell	82, 83, 99, 100 102, 104, 119
Esira	36	Kallamu	38, 101
Eşnunna	20, 23, 32, 37, 38, 65, 101	Karkar	32, 82, 83, 98, 99, 100
Gaeş	38, 39	KAsahar	31, 80, 94, 100, 101, 112, 119
Garšana	21, 23, 69, 90, 91	Kazallu	17, 20, 38, 52, 77, 79, 92, 93, 101, 102, 104, 121
Gatumdu	49, 117	Keş	92, 102, 103, 121
Gibil kanalı	66, 74, 79, 91, 99	Kİ.AN	87, 101, 103, 104, 112
Girgiş	91, 93	Kİ.KAL	104, 105, 108
Girkal	17, 20, 92, 121	Kinunir	40, 56, 104, 105
Girlum-tura	92, 93, 106	Kiri-LUM	106
Girsu	1, 11, 12, 23, 34, 39, 40, 41, 48, 50, 56, 57, 65, 81, 82, 87, 95, 104, 117	Kissik	70, 86, 106, 107, 108
Girtab	52, 79, 92, 93, 101, 109	Kissura	42, 44, 57, 96, 116
Gişabba	93, 112	Kiş	2, 9, 10, 11, 12, 41, 42, 44, 45, 46, 52, 53, 54, 55, 75, 76, 79, 85, 89, 101, 102, 104, 109, 118
Gişša	66, 67, 68, 87	Ku'ara	16, 76, 104, 105, 108
Gişummud	80, 94	Kug-Nanna	64
Gizuna	94, 97	Kullab	72
Guabba	40, 48, 50, 56, 94, 95, 104, 114	Kuta	42, 46, 47, 62, 75, 88, 109, 117, 118, 121
Gu-edena	32, 93, 96, 11	Lagaba	76, 109
Gula	43, 104	Lagaş	8, 10, 11, 14, 15, 16, 22, 32, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 68, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 95, 97, 104, 105, 111, 114, 117, 118
Habaluge	34	Lahm, Tell al	32, 70, 86, 106, 107
Hibaritum	97, 122	Larsa	31, 32, 51, 52, 54, 55, 65, 72, 85, 88, 94, 98
Hursagkalam	41, 42, 45, 56, 118	Lişanum	53
İbgal	49, 50	Lu-balasagga	64
İkşudum	62, 114	Lubal-Şaga	83
İM ^{Kİ}	88, 98, 100, 111		
İmlikea	53		
İnanna	6, 10, 16, 19, 37, 42, 45, 49, 50, 59, 72, 73, 74, 76, 80, 82, 95, 97, 107, 109		
İnghara, Tell	41, 45		
İr-Nanna	23, 48		

Lugalemuş	82	Ninlil	19, 42, 58, 61, 115, 116
Lugal-engardu	58	Ninmah	34
Lugal-enzen	64	Ninsuna	16, 94, 105, 108
Lugal-Marada	53	Nintu	9, 34, 121
Lugal-melam	58	Ninurra	80, 104
Lu-girizal	48	Ninurta	42, 44, 53
lu.tur	69	Nippur	1, 11, 18, 19, 20, 22, 36, 39, 40, 42, 44, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 68, 71, 85, 86, 87, 89, 90, 94, 96, 98, 100, 102, 105, 109, 115, 116
Marad	17, 45, 52, 53, 57, 77, 79, 85, 87, 92, 93, 101, 121	Nu-BANDA	113
Marduk	35	Numuşda	93
Maşkan-Dudu	63, 110, 111	^{id} NUN kanalı	32, 107
Maşkan-Şapir	32, 53, 54, 55, 63, 100, 110	Nur-Dagan	62, 63
Medain	65, 81, 82	Nutur	20, 70, 94, 113, 114
Me-Enlilla(k) kanalı	20, 45, 53, 79	Ömer, Tell	77
Muhallaqiya, Tell	79, 99	(PA-)Guú	64
Mukattat	84	Puş	21, 46, 62, 109, 114
Muru	98, 111	Puzriş-Dagan	1, 18, 23, 42, 60, 61, 62, 89, 96, 116, 119
Muqayyer, Tell al	70, 88	Puzur-Numuşda	20, 21, 81, 102
Nagsu	21, 22, 32, 33, 68, 89, 93, 94, 103, 112, 113	Puzur-Şulgi	20, 81, 92, 102
Namhani	14, 15, 16, 48	Puzur-Tutu	35
Namzi-tara	58	SIG ₄ (Mur)-teli	35
Nanna	16, 22, 38, 39, 59, 70, 71, 107, 118	Sippar	1, 8, 46, 55, 62, 63, 75, 77, 97, 104, 110, 113, 114, 117, 118, 121
Nanna-gugal	16, 32	Sukkal-mah	22, 48
Nanşe	41, 50, 56, 59	Şagepada	50
Nasiriya, Tell	106, 112, 113	Şara	19, 59, 66, 67, 68, 69, 80, 104
NE.NE	53	Şarrum-bani	79
Nergal	18, 42, 46, 47, 55, 78, 88, 91, 101	Şarrum-ili	73
Nina	40, 48, 50, 55, 56, 95, 104, 105	Şuruppak	1, 8, 42, 43, 44, 63, 64, 65, 89, 91, 98, 116
^{id} Nina ^{ki} -gena kanalı	39, 48, 56	Şutirum	79
Nin-DAR	56	Tabni-Mama	114, 115
Ningal	21, 70, 71, 86, 107	Tummal	9, 58, 61, 89, 98, 115, 116
Ningirsu	12, 15, 40, 49, 50, 87, 96, 117	Ubeyd, Tell	2, 10, 94, 113, 117
Ninhursag	20, 34, 102, 103, 113, 114, 121		

Ubeyd dönemi	2, 3, 4, 35, 43, 46, 51, 55, 70, 72, 117	Urum	1, 46, 75, 76, 78, 109, 117, 118
Udinim	107	Urunamsu	88, 118
Ugula	45	Uru-Sagrig	1, 23, 32, 39, 63, 69, 70, 80, 87, 94, 100, 102, 103, 105, 110, 114, 115, 118, 119, 120, 121
Uhaimir, Tell	41, 44, 45	Uşaritim kanalı	79
Umma	1, 8, 11, 12, 13, 21, 22, 23, 32, 44, 47, 57, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 77, 79, 82, 87, 89, 90, 91, 93, 96, 98, 103, 111, 112, 114, 116	Uşarum	17, 77, 121, 122
Umm al-Wawiya	85	Utu	9, 51, 62, 66
U-nir-ki-tuş-mah	45	Watarum	53
Ur	1, 4, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 31, 34, 35, 36, 38, 39, 51, 57, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 81, 88, 92, 94, 95, 98, 102, 103, 106, 107, 111, 113, 114, 116, 117	Wilaya, Tell al	102, 109, 119, 120
Ur-Aşgi	34	Zabalam	22, 31, 39, 47, 68, 73, 74, 75, 78, 80, 82, 96, 99, 102, 103, 118
Ur-Lamma	48	Zubi kanalı	75, 97, 106, 114, 117, 118, 122
Ur-Lisi	67, 68, 69		
Ur-meş	63, 120, 121		
Ur-Nanibgal	58, 67		
Ur-Nammu	15, 16, 17, 18, 34, 36, 37, 48, 51, 53, 57, 58, 59, 66, 70, 71, 73, 77, 78, 79, 89, 93, 101, 102, 106, 108, 121		
Ur-Nigingar	64		
Ur-Ninkurra	64		
Uruk	1, 2, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 31, 32, 33, 40, 51, 63, 65, 72, 73, 82, 85, 88, 89, 94, 96, 98, 104, 108, 112		
Uruk dönemi	3, 4, 5, 7, 39, 47, 54, 55, 56, 62, 65, 66, 73, 101, 115, 116		

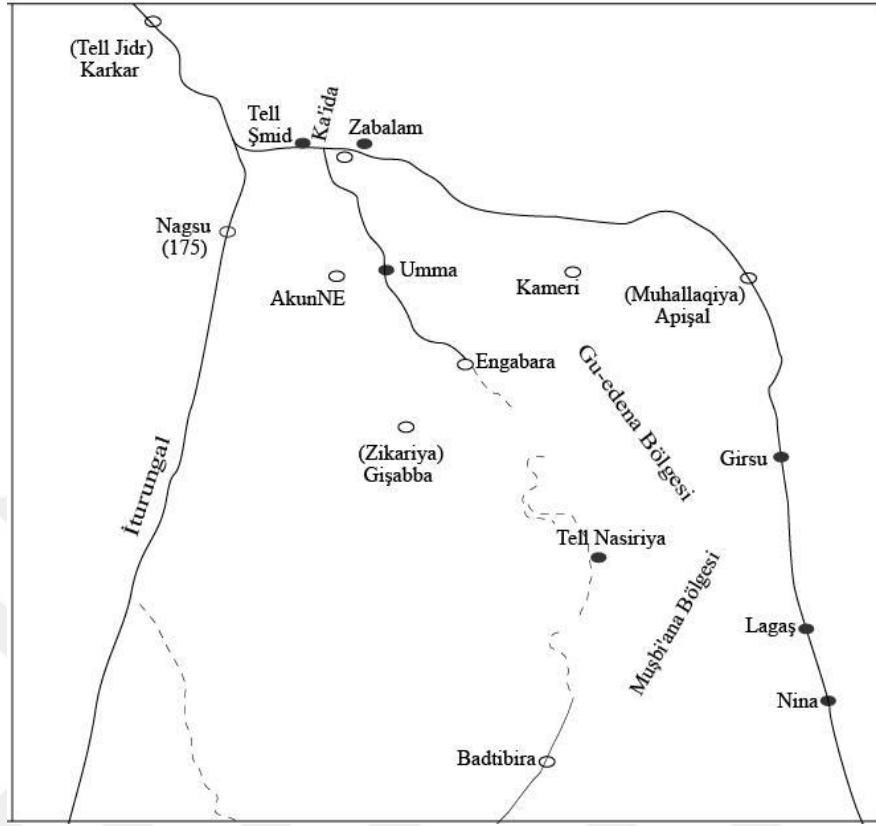
HARİTALAR

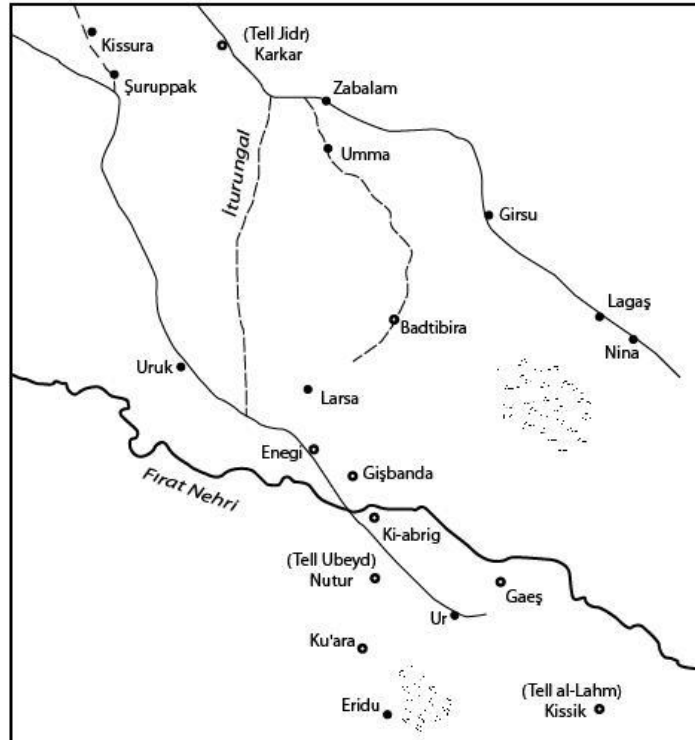
Harita 1: Yerleşimlerin III. Ur Dönemindeki Olası Konumları.
(Molina 2013, s.69, resim 2)

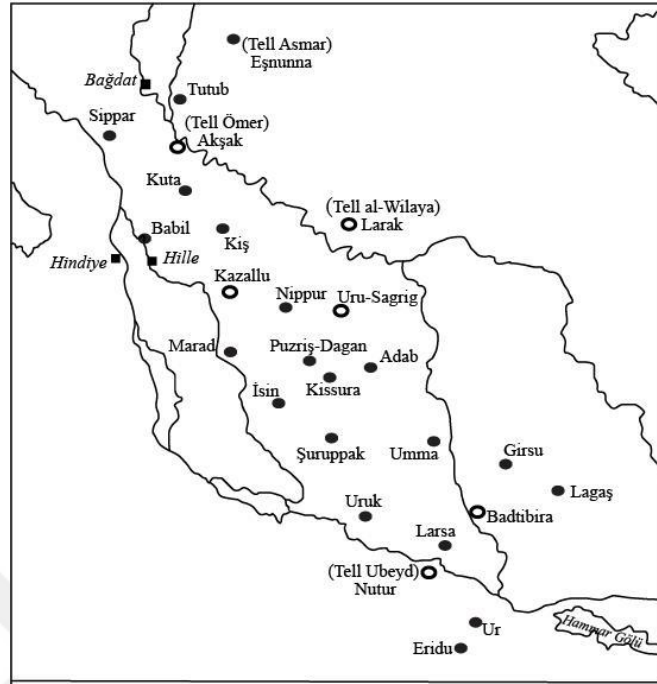
Harita 2: Güney Mezopotamya'nın Kuzey Kentleri (Steinkeller 1991, s.18, Resim 1)

Harita 3: Umma ve Çevresindeki Yerleşimlerin Olası yerleri
(Steinkeller 2001, s.50, harita 2)

Harita 4: Ur ve Civarındaki Yerleşimlerin Olası Konumları
(Sallaberger ve Westenholz 1999, s.136, Harita 2)

Harita 5: Kentlerin bugün için son konumları

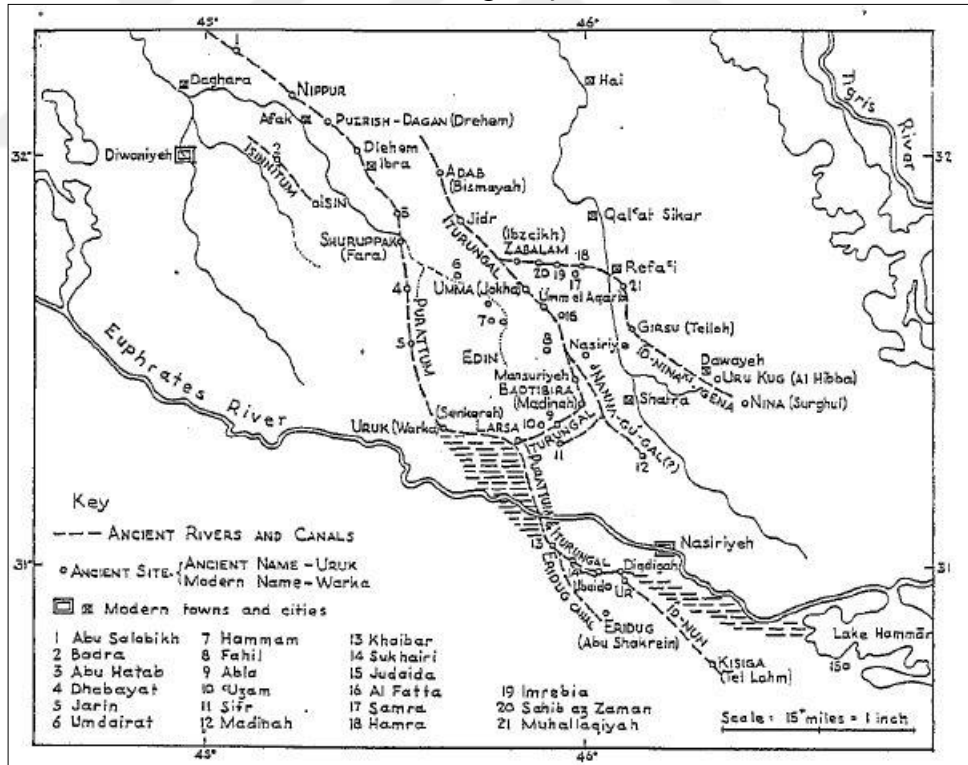

Figure I.12 Jacobsen's reconstruction of the main watercourses of southern Mesopotamia (after Jacobsen 1960: Pl. XXVIII)

Harita 6: Jacopsen'e göre kanallar ve şehirler.

RESİMLER

Resim 5: Ur-namma'ya atfedilen tunç heykel başı.

Resim 6: Ur-namma'nın inşaat stelinden bir parça.

Resim 7: Ur-namma'nın tunç temel heykelciği ve taş tableti.

Resim 8: şulgi'nin tunçtan adak baltası ve bir çift altın küpe.

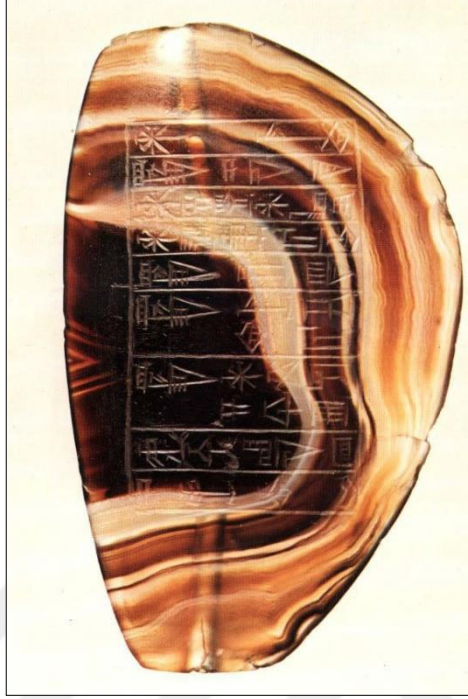
Resim 9: şulgi'ye ait ördek biçimli ağırlık.

Resim 10: Amar-Suen'in yazıtlı kapı sövesi.

Resim 11: Şu-Suen'in Amurrulara kazandığı zaferi anlatan yazıtlı kapı sövesi.

Resim 12: İbbi-Suen'in tanrı Nanna'ya sunduğu yazıtlı boncuk.

Resim 13: III. Ur Dönemi mühür baskısı.